Leiden 1955

SOCIALE WETGEVING IN VERBAND MET HET KARAKTER VAN EEN TWENTSE BEVOLKINGSGROEP

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden, op gezag van de Rector Magnificus

Dr A. E. van Arkel,

Hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde, tegen de bedenkingen van de Faculteit der Geneeskunde te verdedigen op Woensdag 28 September 1955 's namiddags te 4 uur

door

F. B. M. G. VAN DITZHUYZEN
Arts te Delden (Ov.)
geboren te Arnhem in 1916

STANFORD [illegible] MEDICAL
LIBRARY [illegible] FRANCISCO

SOCIALE WETGEVING
IN VERBAND MET HET KARAKTER
VAN EEN
TWENTSE BEVOLKINGSGROEP

Aan mijn vrouw

SOCIALE WETGEVING IN VERBAND MET HET KARAKTER VAN EEN TWENTSE BEVOLKINGSGROEP

Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor in de Geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Leiden, op gezag van de Rector Magnificus

Dr A. E. van Arkel,

Hoogleraar in de Faculteit der Wis- en Natuurkunde, tegen de bedenkingen van de Faculteit der Geneeskunde te verdedigen op Woensdag 28 September 1955 's namiddags te 4 uur

door

F. B. M. G. VAN DITZHUYZEN
Arts te Delden (Ov.)
geboren te Arnhem in 1916

N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE TIJDSTROOM" - LOCHEM

Een enkel woord van dank wil ik wijden aan degenen, die mij gedurende deze studie hebben bijgestaan. Dit geldt wel in de eerste plaats mijn Deldense collegae, op wie ik nimmer een vergeefs beroep heb gedaan om mijn praktijk waar te nemen, wanneer ik mij gedurende een week-end voor studie wilde terugtrekken uit mijn praktijk.

Ten aanzien van de samenstelling van de sociale structuur van mijn praktijk heb ik van verschillende zijden medewerking ondervonden. Daarvoor wil ik hier mijn dank betuigen. De heer Bijvank, directeur van het Gemeenschappelijke Administratiekantoor te Hengelo, heeft mij in staat gesteld om de benogdigde gegevens over de bedrijfs- en beroepsverdeling binnen mijn praktijk te verzamelen, alsmede verschillende gegevens betreffende de ziektegevallen. Dezelfde medewerking ondervond ik van collega Küthe, hoofd van de Bedrijfsgeneeskundige Dienst van „Stork, Hazemeyer en Dikkers"; van collega Posthuma, medisch adviseur van de Stichting „Sociaal Fonds Bouwnijverheid"; van Dr. Westerkamp, districts-controlerend geneeskundige van de Rijksverzekeringsbank. Zonder deze, van verschillende zijden ondervonden hulp, zou het mij niet mogelijk zijn geweest om een indruk over de sociale verhoudingen te verkrijgen, zoals deze op de datum van mijn onderzoek bestonden en ik ben hiervoor zeker een woord van dank verschuldigd.

Het Twents-Achterhoeks woordenboek van Wanink heeft mij goede diensten bewezen voor een verantwoorde weergave van de Twentse volkstaal, zoals ik deze hier en daar heb aangehaald.

Ook de heer Wesseler, administrateur van het Alg. ziekenfonds „Hengelo", en de heer Geurtsen, administrateur van het Alg. Ziekenfonds „O.G.Z.O." hebben beide ertoe bijgedragen om de door mij gevraagde gegevens te verschaffen, reden waarom ik hen dank verschuldigd ben.

INHOUD

Blz.

Inleiding 9

Eerste Deel

De Twentse Volksaard 13

I. Karaktertypologie der Twentse bevolking 17

II. Enkele uitkomsten betreffende het „Twentse lichamelijke karakter" 54

III. Beschouwing van het Twentse belevingstype 65

Tweede Deel

Sociale voorzieningen en verantwoordelijkheidsgevoel 81

I. Algemene opmerkingen over de frequentie van het ziek-zijn . . 83

II. Invloed der sociale voorzieningen op het verantwoordelijkheidsgevoel 91

III. Controvers tussen sociale verantwoordelijkheid en sociale veiligheid 108

IV. Sociaal en persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel 124

INLEIDING

Het vormt wel een algemeen bekend en een niet te loochenen feit, dat de frequentie van het ziek-zijn, in al haar verscheidene schakeringen, bij een vergelijking met jaren geleden, toegenomen is en ook nog steeds toenemende is.

Wanneer men dan het inderdaad machtige complex van maatregelen overziet, dat van Overheidswege in het leven wordt geroepen om dit asociale en pathologische verschijnsel tegen te gaan, dan moet helaas worden vastgesteld, dat hierbij het grootste gewicht klaarblijkelijk op de voorzieningen, van welke aard dan ook, wordt gelegd. Op sociaal terrein worden er nog steeds voorzieningen van uiteenlopende aard getroffen, met het doel om vrijwel iedereen de mogelijkheid te bieden geneeskundige hulp in te roepen zonder dat hierbij de individuele zorgen nog eens extra worden verzwaard. Ook de financiële lasten, die het ziek-zijn door arbeidsongeschiktheid nu eenmaal met zich medebrengt, worden door de sociale wetgeving tot een zo ver mogelijk bereikbaar minimum teruggedrongen.

Naast deze maatregelen, die in het sociale vlak zijn gelegen, verrijzen dan nog overal de consultatiebureaux ter bestrijding van volksziekten als paddestoelen uit de grond, slechts een onderdeel vormende van de vele maatregelen, die bedoeld zijn om de Volksgezondheid te verbeteren. Voorlichtingen op het gebied van verschillende ziekten bereiken de bevolking langs vele kanalen, en er is heden ten dage wel geen courant of tijdschrift meer, waarin geen kolommen worden besteed aan adviezen betreffende de behandeling of de preventie van ziekten, of betreffende opvoedingsvraagstukken; wat alles een bezorgdheid ten toon spreidt.

Kortom: er is zonder twijfel sprake van een legio van sociale voorzieningen, die allen het gemeenschappelijke doel moeten dienen om méér geneeskundige voorlichting te geven, de mogelijkheden van geneeskundige behandeling voor een steeds groter wordend volksdeel toegankelijk te maken en de financiële zorgen naar aanleiding van ziekten te beperken. Maar men komt toch wel bedrogen uit, indien men nu zou menen, dat de bovengenoemde maatregelen (die naar believen met voorbeelden zullen kunnen worden uitgebreid) de frequentie van het ziek-zijn dan ook in werkelijkheid terugdringen. Want, ondanks deze grote ijver ten aanzien van de bestrijding van een sociaal euvel door uiteenlopende voorzieningen blijft de frequentie van het ziek-zijn toch toe-

nemen, breiden de ziekenhuisruimten zich nog steeds uit en neemt de te verzetten arbeid voor de arts steeds grotere vormen aan.

Het is zeker niet mijn bedoeling om de verdiensten van de naar voren gebrachte sociale voorzieningen in haar geheel te bestrijden, integendeel. Het is zeker waar, dat de zieke medemens, in het algemeen gesproken, door deze voorzieningen wordt geholpen, wanneer men er daarbij maar voor wacht het eigen verantwoordelijkheidsgevoel van deze zieke niet uit het oog te verliezen. Mocht men echter menen geen rekening behoeven te houden met het sociale verantwoordelijkheidsgevoel, dan wordt het middel, de sociale voorziening, erger dan de kwaal zelf, welke men meende te bestrijden. Want het verantwoordelijkheidsgevoel blijft, onder welke omstandigheden dan ook, prevaleren boven het fictieve veiligheidsgevoel.

Het is zeker betreurenswaardig, dat het sociaal verantwoordelijk-zijn in de beschouwingen, die aan sociaal-psychologische vraagstukken worden gewijd, zo stiefmoederlijk wordt bedeeld. Eigenlijk is dit wel merkwaardig te noemen, want is er wel een ander psychologisch begrip naar voren te brengen, dat duidelijker en sprekender een ieder voor de geest staat, dan dit voor het verantwoordelijkheidsgevoel het geval is? Ongeacht de maatschappelijke positie, die iemand mocht bekleden, kan men zeker zeggen, dat de gehele maatschappelijke orde, vanaf de vertegenwoordiger der laagste bevolkingsklasse tot aan de allerhoogste functionaris toe, ieder voor zich weet heeft van zijn verantwoordelijkheidsgevoel. Tot welk ras iemand moge behoren, tot welk karaktertype iemand gerekend diene te worden, onder welke levensomstandigheden iemand moge leven of welke wereldbeschouwing iemand moge aanhangen: het verantwoordelijkheidsgevoel stelt voor allen een opgave voor, welke ieder mens zeer duidelijk voor ogen staat.

Het verantwoordelijkheidsgevoel betekent met recht een actieve aanpassing van de menselijke persoonlijkheid, en wanneer dit begrip als een groot woord opzij gezet wordt of wordt gebagatelliseerd, zoals dit in brede kringen nogal eens geschiedt, dan ziet men helaas aan een onmiskenbaar menselijk beginsel voorbij, waaraan in de sociale orde een vooraanstaande plaats toekomt.

Men spreekt wel eens over een aanvullende taak van de Overheid of over een zogenaamde persoonlijke verantwoordelijkheid, waarnaast die van de Staat zou staan. Wanneer men in sociaal-psychologische beschouwingen van een dergelijke verraderlijke pseudo-welwillende vriendschap mocht uitgaan, waarbij Mens-zijn en Sociaal-zijn als twee te scheiden begrippen naar voren worden gebracht, alsof de verantwoordelijkheid slechts voor de ene zijnstoestand en de maatschappelijke ontwikkeling slechts voor de andere zijnstoestand zou moeten worden gereserveerd, dan verkondigt men zeker een uiterst gevaarlijke opvatting, die slechts tot een kloof tussen bevolking en maatschappelijke orde kan leiden. Wanneer men dit in alle ernst zo zou menen, dan worden beschouwingen opgebouwd, waarvan de grondslag ondeugdelijk geacht moet worden.

Het verantwoordelijkheidsgevoel is wel individueel, maar niet slechts persoonlijk, want het begeleidt de menselijke handelingen overal en doordringt de maatschappelijke vormen in haar diepste geledingen. Degenen, die onder verdere veronachtzaming van het hooggestemde verantwoordelijkheidsgevoel alleen een uitgebreid en nog uit te breiden arsenaal van aanvullende voorzieningen als de enige remedie tot het overbruggen van deze kloof mochten zien, zullen dan helaas in een steeds toenemende mate moeten ervaren, dat de zo ontstane kloof breder en dieper zal worden.

Deze studie betreft een in omvang relatief kleine Twentse bevolkingsgroep en heeft zich tot taak gesteld een indruk te verschaffen van de wijze en de graad, waarop de sociale voorzieningen het verantwoordelijkheidsgevoel kunnen beïnvloeden. Hierbij dien ik er zeker de nadruk op te leggen, dat het verantwoordelijkheidsgevoel ook een bij uitstek individueel begrip voorstelt. Ieder Mens heeft *zijn* eigen verantwoordelijkheidsgevoel en deze menselijke waarde bevindt zich binnen de persoonlijkheidsstructuur ingebed in een onafscheidbaar verband met het nu eenmaal zo-zijn van een bepaald individu. Zo heeft deze Twentse bevolkingsgroep, typologisch te beschouwen, dan ook haar eigen verantwoordelijkheidsgevoel, vertegenwoordigende een waarde, waar nimmer genoeg rekening mee kan worden gehouden.

De uitkomsten van het experiment, waarmede mijn onderzoek zou kunnen worden aangeduid, zijn dan ook in de eerste plaats afhankelijk te stellen van de proefpersonen zelf. Dit vormt dan ook de reden, waarom ik gemeend heb goed te doen deze eigenlijke studie door een weergave van het Twentse karaktertype te laten voorafgaan. Hierbij moge een enkel woord gericht zijn tot de Twentenaren, die in deze studie geïnteresseerd mochten zijn. Een volksaard, welke dan ook, waarbij individuele verschillen buiten beschouwing worden gelaten, stelt steeds een gezond, normatief, sociaal-psychologisch begrip voor. Dat ik mij er toe heb laten leiden wegens de hierboven aangegeven redenen, een persoonlijke weergave te geven van Twentse karaktereigenschappen, is zeker niet uit een pretentie voortgekomen de werkelijke waarde van de Twentse volksaard te kunnen doorgronden. Geen enkele volksaard en dus ook niet de Twentse, zal ooit met menselijke middelen kunnen worden doorschouwd en ik ben er mij dan ook wel degelijk van bewust, de waarde van de Twentse volksaard niet onder woorden te kunnen brengen. Wel verschaft een verbreiding van de kennis van het Twentse volkskarakter een verrijking van haar waardering. „Onbekend maakt onbemind" is een aloude waarheid en er dient daarom zeker de aandacht op te worden gevestigd, dat de uitkomsten, die ik naar aanleiding van mijn onderzoek heb verkregen, pas dan aan betekenis winnen, indien zij in een onverbrekelijk verband met de structuur van een volksaard worden beschouwd.

DEEL I

DE TWENTSE VOLKSAARD

Twente wordt gekenmerkt door een eigen volksaard; het is dan ook heel wel mogelijk om gemeenschappelijk voorkomende eigenschappen te beschrijven, welke enig licht op deze volksaard kunnen werpen. Hetgeen ik hiervan kan bieden, is slechts een schets. De ene zal er dìt relief, de ander weer dàt relief aan geven; het wil tenslotte *een* basis zijn voor de studie, welke in het volgende hoofdstuk ter sprake wordt gebracht.

Enkele algemene opmerkingen mogen voorafgaan. Mijn praktijk strekt zich uit over Stad Delden, een overwegend industriële bevolking, en Ambt Delden, een overwegend agrarische bevolking. Het urbanisatieproces neemt in de naoorlogse jaren in het Ambt Delden steeds grotere vormen aan.

In de oorspronkelijke opzet heeft bij mij de bedoeling voorgezeten, twee karakterologische schetsen te geven. De éne betrof dan de meer primitieve boerenstand, de andere de verscheidene levenshoudingen, zoals deze in de arbeidersstand kunnen worden aangetroffen. Bij nadere overweging ben ik hiervan teruggekomen. De uiterlijk zeer uiteenlopende nuanceringen van het Twentse karaktertype, zoals deze in de gesocialiseerde of socialiserende levenshoudingen worden teruggevonden, blijken bij diepere beschouwing tot primitievere verhoudingen te kunnen worden teruggevoerd. Ten aanzien van de waardeberovende „schijn", die het gebruik van het woord „primitief" met zich medevoert, het volgende. Primitief heeft voor mij de betekenis van oorspronkelijk, initiaal, beginnend. Terwijl zonder twijfel het relatieve van primitiviteit steeds duidelijk moet zijn kan anderzijds toch zeker worden erkend, dat een primitieve beschouwing van een volksaard wel een grondiger beeld biedt, dan van een opsomming van meerdere levenshoudingen kan worden gezegd.

Men zal kunnen lezen, dat ik mij herhaaldelijk van de termen: Twente, Stad en Ambt bedien. Twente duidt op die Twentse bevolking, welke ik als huisarts ervaar, dus mijn huisartsenpraktijk. Stad Delden en Ambt Delden zijn twee gemeenten. De gemeente Ambt Delden omsluit als een uitgestrekt landbouwrayon, opgebouwd uit verschillende buurtschappen, de vanzelfsprekend in oppervlakte veel kleinere gemeente Stad Delden. Deze twee termen Stad en Ambt gebruik ik, zoals dit mij uitkomt, en uit het verband telkens moge blijken. Enkele buurtschappen van het Ambt reken ik niet onder mijn praktijk; andere buurtschappen weer, gemeentelijk behorende tot aangrenzende gemeenten, maar wel

behorende tot de omgeving van Delden, reken ik wel onder mijn praktijk. Zo pas ik deze termen aan volgens de bestaande praktijkverhoudingen; een andere maal wordt hiermede de tegenstelling agrarische en non-agrarische bevolking aangeduid.

Carp omschrijft het individuele karakter als het geheel van individueel-typologisch te omschrijven zijns- en gedragsvormen naar binnen en naar buiten. Het individueel-menselijke wordt inderdaad bij de beschrijving van een karaktertype gladgestreken. De phaenomenologisch te beschrijven typologische eigenschappen vormen wel een gestructureerde eenheid. Met terzijdeschuiving van het „waarom" van een karaktereigenschap is het aantonen van een begrijpelijk onderling verband van deze eigenschappen wel mogelijk.

KARAKTERTYPOLOGIE DER TWENTSE BEVOLKING

Een waarnemer voor mijn praktijk slaakte eens de verzuchting: „De boerderijen zijn goed verzorgd, maar de wegen er naar toe zeer slecht", precies andersom als in Brabant, waar de wegen beter zijn, maar de boerderijen een minder verzorgde indruk achterlaten. Met deze opmerking is haar voornaamste eigenschap in feite getypeerd; een *gesloten* karakter. De boerderijen liggen inderdaad niet „open", zoals bijvoorbeeld wel in Friesland, waar men heinde en ver kan uitzien, maar zij liggen integendeel geïsoleerd, afgesloten door hoge bomen, onderling versperd door de afwisselingen van bos, heide en cultuurland. Vanuit de boerderij is het uitzicht beperkt, de landwegen houden hier op en men moet dezelfde weg weer terug om een volgende boerderij te bereiken. Eenmaal aangekomen bij een boerderij vindt men alle deuren gesloten, alleen via de staldeur en de delle (stalruimte) kan men het woongedeelte bereiken. Maar dan wordt men bij de eerste aanblik door de propere, opgeruimde en vaak stemmige inrichting van het interieur getroffen. Het volgende moge dit verduidelijken.

Mijn hulp wordt op een boerderij gevraagd; de eigen huisarts is uitstedig en deze boerderij is mij onbekend. De enige gegevens, welke ik niet zonder moeite aan de telefoon kan bemachtigen, zijn de naam der boerderij, gelegen in het buurtschap Deldenerbroek. Er moet een ongeluk gebeurd zijn en het enige, wat ik over de ligging van deze boerderij nog te weten kon komen — Deldenerbroek wordt namelijk door het Twente-Rijnkanaal over een afstand van circa 8 km in tweeën gedeeld — is de omstandigheid, dat deze boerderij vanuit Delden aan de overkant van dit kanaal is gelegen. Daar al mijn verdere vragen met: „weet ik niet" worden gepareerd, ga ik raden en mijn vraag, of ik de middelste van de drie bruggen, welke over deze afstand aan het kanaal zijn gelegen, soms moet nemen, wordt bevestigend beantwoord. Over het kanaal links of rechtsaf wordt beantwoord met „ik geloof rechts af". Ik rijd de richting naar de middelste brug en verneem bij de schoolmeester, die daar woont, dat ik beter de andere brug had kunnen nemen om bedoelde boerderij te bereiken. Omrijden om deze brug te bereiken (er bestaat geen weg langs het kanaal) betekent een extra afstand afleggen van circa 15 km, waarom deze schoolmeester mij aanraadt, de brug te nemen waar ik voor sta, daarna links af te slaan (niet rechtsaf!), waarna een lange beschrijving volgt van allerlei zandwegen, waardoor ik bij een boerderij kan

komen, vanwaar de uiteindelijke boerderij lopende is te bereiken. Deze eerste boerderij bereik ik, maar nu pas begint de ellende. Het duurt immers nóg een uur, voordat ik het uiteindelijke doel had bereikt. Men „gevoelt" zich van alle zijden „bespied", terwijl men niemand ontmoet. Gedwongen om naar een boer te lopen, die in de verte op het land werkt, antwoordt hij uiterlijk onverschillig en met de rug naar mij toe op de vraag naar de weg met het Twentse woord: „vedan" (betekent: rechtuit, en zal waarschijnlijk verband houden met het Nederlandse woord: vandaan). Ik wijs enkele richtingen aan met mijn hand, totdat de boer ja knikt. Deze vertoning herhaalt zich enkele malen. Ik heb de boerderij gevonden en men denkt, dat ik thans op de plaats van het ongeval ben gearriveerd. Thans evenwel begint voor mij het derde stadium van de misère. Dwars over een stoppelveld heb ik de boerderij bereikt, een landarbeider werkt op een 200 m afstand op het land, een boerenmeid is bezig bij de waterput, beide ogenschijnlijk geheel onverschillig doorwerkende, alsof ik niet besta. Uit mijn ondervindingen kan ik verzekeren dat deze twee personen mijn gedragingen nauwkeurig volgen zonder hiervan blijk te geven. In de boerderij tref ik niemand aan, daarom verlaat ik de boerderij weer en ga naar de boerenmeid, die nog steeds onverstoord bij de waterput bezig is. Ik noem de naam van de boerderij, waar ik toch met spoed werd geroepen en vraag, of ik hier dan wel goed ben. Deze vraag wordt bevestigend beantwoord, maar ik moet nu warempel nog gaan uitleggen, waarom ik hier ben gekomen en vraag naar de plaats van het ongeval. Hierop weet deze boerenmeid in het geheel geen antwoord te geven, maar wanneer ik zeg, na deze voor mij tevergeefse reis terug te zullen keren, wordt zij uiteindelijk in zoverre actief, dat zij weet mede te delen, dat de „boerenzeun" ginds op het land er misschien meer van weet. Ik bagger nu maar weer vol goede moed door 200 m vette grond; mijn gewenk tegen de boerenzeun, om mij tegemoet te komen, helpt niemendal. Op al mijn vragen antwoordt de boerenzoon categorisch ontkennend; hij weet (schijnbaar) niets en wanneer ik de terugreis ontmoedigd aanvaard, roept hij mij achterna, dat zijn vader die en die richting is gegaan, omdat een boerenwagen is omgevallen en de knecht er onder is gekomen! Nu pak ik hem bij de arm en beduid hem mij naar die plaats te brengen. Inderdaad tref ik de boerenknecht eindelijk aan met twee gebroken bovenbenen!

Dergelijke kennismakingen met Twente onderging ik het eerste jaar van mijn vestiging keer op keer. Tijdens mijn omzwervingen in genoemd voorbeeld werd ik zeker als een bekende dokter uit Delden gesignaleerd en gevolgd; in deze buurtschap van landbouwers bevinden zich echter geen patiënten uit mijn praktijk. Op een primitieve en ogenschijnlijk vijandige wijze word ik als „vreemde" bejegend: had ik geen eerste hulp verleend en was ik op mijn schreden teruggekeerd, dan zou ik ongetwijfeld het object van de allerlelijkste geruchten zijn geworden. Nu ik de patiënt uiteindelijk wel heb weten te helpen zal deze zijn dankbaarheid willen

uiten, zoals gebruikelijk in de vorm van een „stuk van het geslacht". Er bestaat een extreem positieve gevoelsinstelling t.a.v. de „eigen" huisarts en omgekeerd een extreem negatieve gevoelsinstelling t.a.v. de „fremde" arts. Zeer gul met het vertellen van lasterpraatjes over mijn collega geschiedt dit omgekeerd ook. Dikwijls moet ik aanhoren, dat mijn collega mijn patient extra niet heeft begroet, berustende op een projectie van zijn onbewuste gevoelens in de persoon van mijn collega.

Dit voorbeeld wil verder de afgeslotenheid van het landschap en de slechte bereikbaarheid van de boerderij demonstreren. Een ogenschijnlijke aversie tegenover degene, die „fremd" is, „niet eigen" is, zoals de Twentenaar dit zelf vaak uitdrukt, gaat steeds gepaard met een buitengewoon grote nieuwsgierigheid. Hij is onvermogend een positieve uitspraak te doen; wordt hij hiertoe echter gedwongen, dan zal hij steeds zeggen: „die of die heeft dat gezegd". Hierop wil ik straks terugkomen.

Gedurende mijn eerste jaar in Twente kwam ik bijna dagelijks met mijn auto vast te zitten, hetzij doordat ik een verkeerde weg insloeg en midden op het land terecht kwam, hetzij in diepe karresporen. Op een avond bezocht ik een boerenmeisje, dat een acute appendicitis had. De weg naar de boerderij was in een zeer slechte conditie. Enige jaren geleden had ik op deze boerderij naar een eventuele betere weg gevraagd, waarop de boer mij een andere weg wees, welke nog veel slechter bleek te zijn, zodat ik toen met mijn auto kwam vast te zitten. In de wetenschap, dat de brede zieken-auto deze boerderij thans niet kon bereiken, besloot ik dit meisje zelf mede te nemen. Tijdens de terugweg zakte mijn auto weg in de zachte berm en kwam terecht in de sloot. Ongetwijfeld zal men zich verbazen, wanneer ik mededeel, dat de boer mij eerst nù vertelt: „de dokter had beter de andere weg kunnen nemen". Deze bleek sedert korte tijd geheel te zijn verhard. Ik had op de boerderij nog koffie gedronken, uitvoerig uitgelegd, dat zij per zieken-auto vervoerd diende te worden, maar dat dit wegens de zeer slechte weg niet mogelijk was, dat mijn tocht over de smalle en zeer slechte landweg een riskante onderneming was geweest. Ik zou bij het aanhalen van deze voorbeelden niet gaarne de indruk wekken, wat romantische, maar op zichzelf weinig voorkomende voorbeelden aan te halen. Een dergelijke welhaast absolute geslotenheid van zijn karakter komt bij elke Twentse boer voor in deze zeer uitgesproken vorm.

De geslotenheid van dit karakter komt reeds bij een telefonische boodschap duidelijk naar voren: „de dokter moet direct bij ons komen", zonder meer, of de naam wordt slechts medegedeeld, terwijl eenzelfde familienaam dikwijls meer dan tien maal in een praktijk kan voorkomen. Vraagt het dienstmeisje naar het adres, dan heet het gewoonlijk: „de dokter kent us wel", en het laat zich begrijpen, dat dergelijke onvolledig afgegeven boodschappen tot moeilijkheden aanleiding kunnen geven.

Het „eigen karakter" van elke buurtschap, zoals dit bijvoorbeeld in religieus opzicht uitkomt, accentueert nog eens deze afgeslotenheid. De buurtschappen Bornerbroek, Hengevelde, Zeldam, Beckum zijn voor

bijna 100 % katholiek; Deldenerbroek, Woolde en Oele voor bijna 100 % protestant. Dit zijn op zichzelf staande kleinere eenheden, die aan elkander grenzen, maar hoegenaamd geen uiterlijk contact onderhouden.

De „natuurlijke" afgeslotenheid van het landschap wordt door verschillende momenten geaccentueerd. Een oplettende vreemdeling zal opmerken, dat de boerderijen met de achterzijde naar de weg toe zijn gelegen (met uitzondering van de na de oorlog nieuw gebouwde) en de beslist fraaie voorzijde door hoge bomen aan het oog wordt onttrokken. De zandwegen worden verwaarloosd. Het komt herhaaldelijk voor, dat ik een boerderij wegens een enkel obstakel (bijvoorbeeld een tak van een boom) niet kan bereiken. Vraag ik om deze te verwijderen, dan kost het de boer veel zelfoverwinning hieraan gevolg te geven. Telkens zal hij zeggen, dat het de schuld van die en die is. Een boerderij, die ik gedurende twee jaren geregeld heb bezocht wegens een chronische zieke, heeft een toegangsweg, waarvan het eerste gedeelte tot het erf van een andere boer behoort; daarna volgt ongeveer 20 meter een gemeenteweg, waarna de weg weer op zijn eigen erf is gelegen. De twee boeren hebben hun eigen weggedeelte verhard, maar de 20 meter gemeenteweg hiertussen bleef verwaarloosd. Hier bevond zich slechts één diepe kuil, waardoor ik gedurende deze twee jaar nimmer de boerderij met mijn auto heb kunnen bereiken. De melkbussen, welke door de fabriek worden afgehaald, worden steeds, zonder uitzondering, midden op de weg geplaatst, waar het eigen erf ophoudt. Het verplaatsen van deze bussen behoort dan ook tot mijn dagelijkse bezigheden. Doorgangswegen via het erf van een andere boer kunnen soms onbetrouwbaar zijn; éénmaal was een dergelijke weg door een diepe greppel afgesloten, die de boer aan de grens van zijn erf had gegraven en daarmee de buurtbewoners noodzaakte enkele kilometers naar kerk of school om te lopen. Een tweede maal was deze symbolische afsluiting uitgevoerd in de vorm van een barricade met bomen en takken.

Terloops gebruikte ik het woord „eigen" reeds. De twee woorden „eigen" en „fremd" liggen in zijn mond bestorven, alsof zijn geesteswerkzaamheid alleen door deze twee principes wordt beheerst. Lust en onlust, sympathiek of antipathiek, goed of slecht, mooi of lelijk, al deze tegenstellingen worden met deze twee woorden aangeduid. Hij keert zich af van alles, wat buiten hem plaats vindt, om alle psychische energie aan datgene te besteden, wat hem eigen is.

Oorspronkelijk, en heden nóg hier en daar sporadisch, leeft de Twentenaar in zijn „los hoes". Hier bestaat geen scheiding tussen „kökken" en „delle" (woongedeelte en stalruimte); midden in de „kökken" bevindt zich de „rake" (stookplaats), als een open vuur, waarboven een gat in de zoldering dient om de rook af te voeren. De bedsteeën bevinden zich aan weerszijde van de delle, evenals de ruimte voor de koeien. Men zegt wel eens, dat „zijn vee" de boer meer waard is, dan

zijn gezin. Hoewel hierin zeker een overdrijving schuilt, ligt er wel enige waarheid in. Het komt geregeld voor, dat ik voor ziekte van het vee word geroepen, evenals omgekeerd per ongeluk de veearts voor ziekte in het gezin. Dikwijls word ik begroet met de uitlating: „ik wacht ook op de veearts", waaruit toch subjectief wel enige gelijke waardering blijkt. De boer schenkt een borrel, wanneer zijn gezin zich heeft uitgebreid; hetzelfde doet hij bij uitbreiding van zijn vee. Met de pruim onafscheidelijk in zijn mond en de pet op kwam de „baas", zoals de boer in zijn gezin heet, mij becritiseren, toen ik de forceps wilde aanleggen. Bij zijn koeien deed hij het zo en zo, en ik had maar even behoeven toe te geven, of hij had het mij wel eens voorgedaan. Bij een bevalling van een eerste kind — ik had de boer de gehele nacht niet gezien — kreeg ik te horen, toen ik hem met zijn eerste zoon kwam feliciteren: „dan zijn er vannacht dus elf geboren". Hij was zelf de gehele nacht bij zijn zeug geweest, die 10 biggen had geworpen. De weerstand die ik soms ondervind, wanneer ziekenhuisopname of dure geneesmiddelen wegens een ernstige ziekte van vrouw of kind noodzakelijk zijn, duidt ook op deze primitieve instelling: „zijn de kosten het wel waard?", zoals dit het handelen van de veearts bepaalt. Door een buitenstaander wordt dit wel eens als „uitgerekendheid" gekwalificeerd.

Bij de begrafenis van de „baas" wordt de kist op een open boerenkar naar kerk en kerkhof gereden, terwijl de boerenvrouw volgens gebruik boven op de kist plaats neemt. In oude Saksische graven vindt men dikwijls verbrande resten van een stuk vee terug. Deze symboolhandeling, waarin vrouw en vee (boerenkar) de reis naar de eeuwigheid meemaken, duidt op de primitieve instelling tegenover zijn gezin en de superioriteit van de boer zelf, die niet per toeval „de baas" wordt genoemd. Bij gelegenheid van een huisbezoek voor de massadoorlichting werd aan een boer een kleine bijdrage gevraagd. Deze werd botweg geweigerd met de motivering: „voor de keuring van het vee kan wel subsidie worden gegeven, maar hiervoor niet en daarom doe ik er niet aan mee". Schijnbaar stelt hij zijn gezin boven zijn vee, maar het feit, dat hij deze vergelijking maakt toont toch duidelijk zijn primitieve instelling.

In de huidige boerderijen bestaat een scheiding tussen delle aan de ene zijde, woon- en slaapvertrekken aan de andere zijde, terwijl de keuken zijdelings t.o.v. deel en woonkamer is gelegen. De dagelijkse huiselijke bezigheden van de vrouw vinden hoofdzakelijk op de delle plaats, waar de maaltijden nog steeds worden gebruikt. Niet alleen de gehechtheid aan zijn vee, maar ook aan zijn grond komt duidelijk tot uitdrukking. Door het kanaal zijn vele „erven" in tweeën gesplitst; boer A rijdt met paard en wagen enige kilometers om voor de bewerking van zijn erf aan de overkant van het kanaal, boer B doet hetzelfde in tegenovergestelde richting. Ruiling van de grond komt niet voor. De namen der boerderijen, in de schrijftaal met „erve" aangeduid, worden steeds naar de oorspronkelijke, vaak ver in het verleden liggende bezitter genoemd. Degene, die door erfenis of anderszins het erf bezit, wordt met de naam van het

erf aangeduid. Om enkele voorbeelden te noemen: „Lohuis op Bolscher, Wolters op Drekkers, Drekkers op Gijsboer", wil zeggen, dat Lohuis de eigenlijke familienaam van de tegenwoordige boer is, zijn erf blijft van ouds Bolscher heten, en hij wordt nu kortweg aangeduid met Bolscher, evenwel aangesproken met Lohuis. Dat dit verwarrend kan zijn, is zonder meer duidelijk. In feite wil dit zeggen, dat de naam der boerderij doorslaggevend is, een eenheid voorstelt, *het eigene* weergeeft. Het kan voorkomen, dat de naam van een boer in de volksmond plotseling wijzigt door erfenis van een Erve.

Keuken en vertrekken zien er verzorgd en helder uit, ook aan de stallen wordt alle zorg besteed en men krijgt beslist de indruk van een opgeruimd, verzorgd huishouden in tegensteling tot de boerderijen in Brabant, welke juist rommelig zijn. Daarentegen treft men een chaotische rommel aan bij het openen van een kast. In zijn werk is hij zeker ijverig, werklustig. Met alle toewijding geeft hij zich aan de bewerking en bemesting van zijn grond en de verzorging van zijn vee en hij stelt er een eer in de opbrengst zo hoog mogelijk te doen zijn. De grond is ook vruchtbaar, de gemiddelde Twentse boer is welgesteld. Ook de gevestigde industrieën breiden zich steeds verder uit en kunnen gezond en degelijk worden genoemd. Een vergelijking in dit opzicht met Drente, waar de grond onvruchtbaar is, de boeren arm zijn en de industrie zeker niet die ontplooiing vindt als in Twente, valt op.

De mest vormt een zeer belangrijk artikel in het leven van de Twentse boer. Zij wordt zorgvuldig bewaard in een betonnen reservoir en men zal deze nimmer her en derwaarts op hopen verspreid aantreffen. De bemesting van het land wordt zeker met veel zorg en toewijding uitgevoerd. Ik betrek wel eens aardappelen, melk of eieren bij de boer, ook wel eens mest voor mijn tuin, waarvoor ik dan een normale vergoeding wil geven. De Twentse boer heeft een zeker gevoel voor het doen van zaken, hij rekent zelfs graag iets meer dan boerenbond of melkfabriek hem hiervoor uitbetalen, al ligt de prijs dan gelijk of iets lager dan de winkelprijs. Deze goederen neem ik zelf mede, maar vraag ik om mest aan welke boer ook, dan wordt hij bijzonder gul, zal dit gaarne per kar naar mijn tuin brengen en de tegenstelling tot de vele tijd en moeite, die hij hieraan besteedt valt op ten aanzien van de omstandigheid, dat hij hiervoor nimmer enige vergoeding wil aanvaarden. Hij heeft dit gaarne over voor de dokter; de dokter zou hem beledigen, indien hij hiervoor een vergoeding zou willen geven. „Mesten en bidden is gen biegelove" zegt een Twentse volksuitdrukking. Met het bidden maakt hij zichzelf sterker, met de mest wordt zijn grond vruchtbaarder. Wanneer men de Twentse boer terecht wantrouwend noemt, bedenke men, dat tegenover deze houding ten opzichte van de buitenwereld een innerlijk vertrouwen bestaat in natuurlijke en bovennatuurlijke krachten.

De boer leeft dichter bij de natuur, dan de gemiddelde gecultiveerde mens; hierbij is het opvallend, dat zijn houding tegenover de bodem een

plus-variant vertoont tegenover die van het weer. De overheersende eenzijdige levenshouding, als een algemeen menselijk kenmerk, komt hier dan ook fraai tot uitdrukking. Men kan inderdaad spreken van een waardeschenkende houding t.a.v. de bodem; zijn toewijding hiervoor spreekt dan ook duidelijke taal en er werd dan ook reeds veel onvruchtbaar land in Twente ontgonnen en gecultiveerd. De houding tegenover de uiterlijke natuurkrachten evenwel, „het wêer", vertegenwoordigt steeds een minus-variant. De boer moppert inderdaad steeds over het weer en wel zeer dikwijls begroet hij mij met de uitdrukking, dat „de dokter slecht weer meebrengt".

In zijn kleding wordt de zelfbescherming of afgeslotenheid van de Twentenaar geaccentueerd door het grote aantal hemden, borstrokken en wat dies meer zij, welke het lichaam *zeer strak* omsluiten; de ontelbare knopen bij de man en de vele banden bij de vrouw, vormen voor de huisarts een ware belemmering om tot de patient door te dringen. Zelfs op de huid hebben zich wegens onhygienische verzorging vaak grote geelbruine plekken gevormd. De telkens wederkerende klacht, na ontslag uit een ziekenhuis, aldaar kou te hebben gevat wegens de luchtige kleding wijst op de subjectieve waardering van de afsluiting van het lichaam. In een zeer uitgesproken geval moest ik bij twee ernstige zieken van een onderzoek afzien en door alle kleren heen een injectie toedienen. Tijdens het uitkleden overleden beide patienten op het ziekenhuis; de gehele huid bleek met een dikke laag luizen te zijn bedekt van de allergrootste soort, zoals ik ze nimmer had gezien. Deze twee zeer primitieve mensen leefden samen in een „los hoes". Op de delle stond een antieke staande klok. Mij werd verteld, dat het door stof bedekte glas het nodig maakte om telkens het deurtje te openen, wanneer naar de tijd wordt gevraagd; maar het glas mocht beslist nimmer worden schoongemaakt. Na het overlijden van deze twee werden de kasten boordevol met nimmer gebruikte en zeer ouderwetse textielgoederen gevonden, antieke kisten waren gevuld met zakken vol melkgeld, zelfs nog uit de vorige eeuw en thans waardeloos. Deze mensen stonden als buitengewoon gierig bekend. Nog steeds wordt dikwijls na het overlijden van alleenwonende boeren veel en waardeloos geld gevonden.

Vrolijk is de Twentenaar niet en uitgelaten of uitbundig nooit, wanneer ik de alcoholroes buiten beschouwing laat. De houding is stoer, zelfbewust, strak, en maakt een uitermate gespannen indruk. Een waardige, indrukwekkende, ernstige en zelfbewuste gelaatsuitdrukking, gecombineerd met een vastberaden houding tref ik op het platteland dan ook geregeld aan. Steeds zal men hem met de pet op zijn hoofd aantreffen; deze is onafscheidelijk tijdens zijn arbeid, bezoeken, maaltijden, ten huize van pastorie, notaris of dokter en het kost dikwijls enige overredingskracht om hem bij het onderzoek de pet te laten afzetten. Het zonder meer afnemen van deze pet door de arts kan hem ernstig grieven.

In scherpe tegenstelling tot deze zelfbewustheid staat de weifeling, welke in de spreektaal zo duidelijk tot uitdrukking komt. Steeds wordt

het toevoegsel „of niet" gebruikt; „zal ik water halen of niet", „het is mooi weer of niet", „zal ik naar de buurman gaan of niet", enz. Bij het vertellen van zijn klachten, waartoe hij overigens niet gemakkelijk komt, wordt dit alternatief steeds gebruikt, zoals: „dokter, ik moet hoesten en ik moet niet hoesten"; „ik heb pijn in de buik en ik heb geen pijn in de buik". Past hij deze wijze van spreken niet toe, dan gebruikt hij de verleden tijd: „ik had pijn in de buik, ik moest hoesten".

Bij het opnemen van de anamnese treft dit telkens weer; in het uiterste geval vertelt de patient zijn klachten in het geheel niet en vergt het tijd en geduld om zijn klachten „er uit te trekken". Een typisch authentiek voorbeeld hiervan verloopt als volgt:

„Wat scheelt er aan?" — „Dat moet de dokter weten".
„Waarom lig je op bed?" — „Dat weet ik niet".
„Moet je hoesten?" — „Soms wel en soms niet".
„Heb je pijn in de buik?" — „Ik geloof van wel".
„Waar zit die buikpijn?" — Wijst met hand over gehele buik.
„Moet je vaak naar de W.C.?" — „Ik ben er de gehele nacht uitgeweest".
„Is de ontlasting ook dun?" — „Als water".

De volgende dag word ik weer geroepen, omdat de familie zich erg ongerust maakt. Inderdaad is de patient nu veel zieker en vind ik een centrale pneumonie.

„Heb je ook pijn in de zij?" — „Al een paar dagen".
„Waarom vertelde je mij dat gisteren niet?" — Geen antwoord.

Bij het binnenkomen van de boerderij wordt mijn komst aangekondigd met: „Moeder, daar *was* de dokter". „Ik gevoel mij beter", of: „de medicijnen hebben goed geholpen", of welke andere positieve uitspraak dan ook, komen *nimmer* in zijn vocabulaire voor. Indien hij zegt: „het is er niet slechter op geworden", betekent dit, dat hij zich belangrijk beter voelt of zelfs geheel genezen is. Nog uitgesprokener wordt het verschil tussen wat hij bedoelt en wat hij zegt, indien hij mij vertelt na de vraag, of de medicijnen hebben geholpen: „Helemaal niet" of „Het is er slechter op geworden". Later staat hij bij mijn apothekersassistente om de drank weer te krijgen en wanneer ik tussenbeide kom en hem eraan herinner, dat de drank hem immers slechter maakt, wordt hij verlegen, maar wil toch het flesje weer gevuld hebben.

Anamnestische vragen betreffende klachten, welke bij de patient niet bestaan, worden nimmer rechtstreeks ontkend, maar beantwoord met: „nog niet", bijvoorbeeld: „Is de ontlasting ook dun?" „Nog niet!". De korte woorden „ja" of „neen" vallen hem moeilijk te gebruiken. Hier komt wel heel duidelijk naar voren, hoe elke vraag naar zijn ziekte wordt gesubjectiveerd; ja, men komt er toe de anamnese tot het allernoodzakelijkste te beperken wegens de indruk van een verhoogde suggestibiliteit en inderdaad kan men wel eens vernemen, dat de patient over een gevraagde klacht later gaat klagen. Naïef kan hij dan soms zeggen: „de

dokter heeft het toch zelf gezegd!" Steeds wordt de boventoon gevormd door „het zich niet prijs willen geven". Het roepen van de arts kost hem reeds veel moeite; men mag gerust zeggen, dat de Twentenaar er niet makkelijk toe komt naar de huisarts toe te gaan of de huisarts te roepen. Hij moet deze hulp wel dringend behoeven. Terwijl hij er dan nog eerder toe komt om de huisarts op zijn boerderij te ontbieden, dan zelf naar het spreekuur te gaan, indien hij wel ambulant is. Daarentegen komt het dikwijls voor, dat een herhaald huisbezoek voor niemendal wordt afgelegd, wanneer de patient zichzelf genezen heeft verklaard. Het zenden van een bericht om zijn huisarts een onnodig huisbezoek te besparen, valt hem zeker moeilijk. In Brabant werd ik dikwijls kwaad voor niemendal geroepen te worden; in Twente voor niemendal een herhaald bezoek af te leggen, is een tegenstelling, die opvallend is. „Wil de dokter langs komen, want vader is al een paar weken niet goed, maar wilt U vooral niet laten merken, dat U voor vader komt, want hij wil van geen dokter weten", is een zinnetje, dat elke Twentse huisarts van buiten kent. Speciaal in deze gevallen dient de patient zeker niet met het verstand, maar met het gevoel benaderd te worden. Men begint over onbeduidende dingen, brengt het gesprek langzamerhand op zijn gezondheid en zegt tenslotte: „ik kan je misschien wel eens nakijken nu ik hier toch ben". Antwoordt de patiënt dan: „ik mag het wel lieën (lijden)", dan heeft de huisarts het pleit gewonnen. Dat ik speciaal voor hem ben gekomen en beslist niet toevallig langs kwam, wist de patient al bij het binnentreden, maar dit draaien om de feitelijkheden heen weet hij beslist te waarderen.

Het „wel of niet", „dit meenemen of niet meenemen", „wel of geen schone broek aantrekken", „nu gaan of vanavond gaan", „familie waarschuwen of niet waarschuwen", het zijn evenveel alternatieven, die bij een noodzakelijke ziekenhuisopname het wachten op de komst van de patient eindeloos doen zijn. Het vragen naar water op de boerderij geeft aanleiding tot heen en teruglopen, telkens weer opnieuw vragen: „moet het warm of koud zijn", „moet het erg warm zijn", „moet het hier of daar in", „moet het regenwater zijn of mag het pompwater zijn", „is het zo warm genoeg?" enz. Twentse huisartsen hebben geleerd het vragen tot het allernoodzakelijkste te beperken, zelf bij de pomp de handen te wassen, waarbij mij telkenmale in tegenstelling tot bovengenoemde twijfels de gedecideerdheid en paraatheid opvalt, waarmee een schone handdoek wordt aangereikt. Straks wil ik op dit onderdeel verder ingaan.

Het woord „kunnen" ligt hem steeds in de mond; hij gebruikt dit werkwoord in de betekenis van subjectief zeker te weten, maar waarbij hij toch zeer voorzichtig wil zijn en de objectieve feitelijkheid in het midden wil laten. De deur kan wel gesloten zijn; wil zeggen dat de deur gesloten is. „Dat kan wel waar zijn" betekent, dat datgene waarnaar men vraagt door hem beaamd wordt. De subjectivering van zijn denken, voelen en willen veronderstelt hij ook bij de toegesprokene of degene, die hem aanspreekt.

Zeer typisch daarentegen en in lijnrechte tegenstelling tegenover deze twijfelachtigheid, welke in de spreektaal zo duidelijk tot uitdrukking komt en waarbij hij zelf het onderwerp van het gezegde is, staat de overdreven gedecideerdheid, waarop hij werkelijke of vermeende uitlatingen van derden in positieve zin weet aan te halen. „De dokter zegt, dat ik het aan mijn longen heb", kan vaak geheel fantasie zijn. Wordt hij a.h.w. gedwongen tot het doen van een positieve uitspraak, dan krijgt zijn taal de indruk van een leugenachtigheid; hij zal òf ontkennen, òf een ander de schuld geven, gedrongen door zijn onvermogen zelf positief te zeggen: „ik heb het gedaan".

Sedert kort hebben wij (Deldense collega's) een Zondagsdienst ingesteld met de restrictie, wel eigen patienten te zullen helpen indien de huisarts thuis is en zijn hulp wordt ingeroepen. Het komt nu wel voor, dat op Zondag voor een zieke èn de waarnemende collega, èn de eigen huisarts op verschillende tijden wordt geroepen. Hieruit spreekt ook een nieuwsgierigheid, die nog apart onder de loupe genomen wordt. De volgende dag komt deze handelwijze aan het licht bij het overdragen van de patient door de waarnemende collega. De aanmerking wordt dan beantwoord met: „de buurman heeft dat gedaan, wij wisten hier niets van", terwijl dit beslist niet het geval is geweest.

Het verbergen van zijn gevoelens maakt de indruk van een „hardheid"; de tegenovergestelde uitlatingen, die later en soms zelfs jaren later worden gedaan bewijzen evenwel, dat achter dit pantser een sterke overgevoeligheid bestaat. Het is beslist aan te raden om bij enigszins uitgebreidere kleine chirurgische handelingen een plaatselijke verdoving toe te passen. Wegens tijdnood zondigen tegen deze regel betekent vaak, dat de patiënt wel onverschillig doet, zelfs lachend pijn ondergaat („ik heb er niets van gevoeld"), maar dan later een dergelijk angstcomplex vertoont, dat er niets mee te beginnen valt. Er lopen velen rond met stijve, misvormde vingers wegens een vroeger doorgestaan panaritium, waarbij dit angstcomplex oorzaak voor het te laat inroepen of het in het geheel niet inroepen van geneeskundige hulp is geweest. Een meisje van 8 jaar, dat ik zonder plaatselijke verdoving gedurende ongeveer 30 minuten heb behandeld wegens een uitgebreide lapwond aan de hiel, waarvoor circa 10 hechtingen moesten worden gelegd, vond het helemaal niet erg, deed zelfs erg vrolijk. Toen ik een week later het verband wilde afnemen trapte en huilde zij, dat horen en zien verging. Een vrouw met een oppervlakkig mamma-abscesje, echter ook ten onrechte zonder verdoving geïncideerd, vertoonde geen enkele pijnreactie en verklaarde lachend er niets van te hebben gevoeld. Ondanks mijn gegeven waarschuwing bij herhaling van klachten bijtijds te waarschuwen werd ik drie weken later pas aan huis geroepen en bleek zij een zeer uitgebreid diep mamma-absces te hebben, waarvoor ziekenhuisopname noodzakelijk was. Zij was reeds een week lang erg ziek, had veel pijn, maar durfde mij niet te roepen wegens angst voor de incisie.

Ook de telkens wederkerende eigenaardigheid, dat bij hevige pijn

(galsteenkoliek, niersteenkoliek, ook de weeën), waarbij de oorzaak van deze pijn aan het blote oog is onttrokken, mijn hulp pas dan wordt ingeroepen, *wanneer deze pijn reeds enige tijd bestaat,* wijst op deze verberging van gevoelens. Hetzelfde geldt voor fracturen, die bij inspectie niet direct opvallen. Ik leg hier extra de nadruk op diè pijngewaarwordingen, waarvan de oorzaak dient te worden opgespoord, want de meeste alarmerende boodschappen, waarbij (volgens patient) geen minuut is te verliezen en bij mijn afwezigheid zonder meer de hulp van collega's wordt gezocht, zijn juist de fracturen met zeer duidelijke dislocatie, uitgebreide brandwonden e.d. Reeds de ontdekking van „de rode streep", het teken van een „bloedvergiftiging" geeft telkens weer aanleiding tot een spoedboodschap. Voor een acute appendicitis, ileus e.d. wordt de huisarts steeds laat in de avond geroepen tot ongenoegen van de chirurg, en het argument van dit late roepen heet steeds weer: „hij heeft de gehele dag pijn gehad, maar wij durven er nu de nacht niet mee in".

Deze uitingen, die door hun tegenovergestelde aard worden gekenmerkt, waarbij onder ogenschijnlijk gelijke uitwendige omstandigheden of abnormaal flink, zelfs pseudo-welwillend of abnormaal heftig wordt gereageerd, komen wel zò geregeld en algemeen voor, dat een bespreking hiervan zeker gewettigd is.

Zelf herinner ik mij een voorval van een dame op leeftijd, die bij een autovervoer na het beeindigen van de rit aan de chauffeur bedeesd verzocht het andere portier te willen openen, daar haar vinger al die tijd beklemd had gezeten. Voor onweer zal de Twentenaar òf vluchten òf d.m.v. gebed God gunstig trachten te stemmen. Hoe dikwijls komt het niet voor, dat patienten naar aanleiding van een ernstig ongeval later verklaren, in het begin niets te hebben gevoeld, terwijl deze patienten later zelfs abnormaal heftige pijnreacties vertonen! Het onderzoek naar plaatselijke pijn dient in Twente dan ook zeer voorzichtig te geschieden. Als een algemeen kenmerk geldt hier, dat de patient niet over pijn spreekt, maar over „gevoel", of hij zal vertwijfeld uitroepen dat dit „gen mens kan lieën". Wordt een onderzoek naar pijn enigszins hardhandig uitgevoerd, dan zal een reactie dikwijls geheel achterwege blijven. Er wordt niet alleen geen enkel protest vernomen, maar zelfs kan men verbaasd staan over de pseudo-voorkomendheid van de patient. Maar hij komt uit zichzelf niet voor een tweede keer terug. Zo vormt de percussiepijn voor de acute appendicitis een duidelijker symptoom, dan de drukpijn en de défense musculaire. Men betitelt deze toestanden wel eens fraai met het woord „lijdelijk verzet". Hier is ontegenzeggelijk sprake van een verzet. De pseudo-flinke houding wordt door de subjectieve beleving te voorschijn geroepen zich niet aan de (magisch-gevoelde) beïnvloeding te kunnen onttrekken, waarom een passief verzet of lijdelijk verzet naar voren treedt. De afweer wordt hier dan ook gezocht in het „gunstig stemmen" van de vijand. Het is duidelijk, dat deze reacties min of meer buiten het bewustzijn om verlopen.

Dit gelijksoortige verschijnsel treedt ook voor de dag in de vaak voorkomende houding tegenover de controlerend geneeskundige. Het komt immers herhaaldelijk voor, dat de Twentse patient zich bij zijn huisarts komt beklagen een oproep te hebben ontvangen van de controlend geneeskundige: „Zal hij er wel naar toe gaan?"

Tegenover dit verzet valt de pseudo-welwillende en pseudo-beleefde houding op, waarmede hij de controlerend geneeskundige tegemoet treedt. Dit is zò merkwaardig, dat men gemakkelijk er in vliegt. Zo herinner ik mij een patient, teruggekomen uit een sanatorium, die naar het mij voorkwam, zeer veel in zijn voordeel was veranderd. Ik werd bijzonder vriendelijk ontvangen, kreeg telkens koffie aangeboden en ook de voorgeschreven medicamenten werden trouw en op tijd afgehaald, zulks in tegenstelling tot voorheen. Groot was dan ook mijn verbazing, na drie maanden geregeld bezoek te hebben afgelegd, te moeten ervaren, dat in deze periode een andere huisarts deze patient ook geregeld had bezocht buiten mijn medeweten en op wiens naam hij zich blijkbaar had laten overschrijven. Dergelijke uitgesproken gevallen komen ook naar voren, indien een uiterst beleefde houding afwisselt met een zeer grote mond door de telefoon of tegenover mijn personeel.

Weliswaar minder fraai klinkend, maar daarom niet minder duidelijk komt deze tegenstelling in uiterlijke houding onder ogenschijnlijk gelijke omstandigheden tot uitdrukking in de term: lafbek.

Evenals bij het lijdelijk verzet het geval was, treedt een „laffe" houding in de vorm van een vlucht of van een pseudo-welwillendheid op naast een pseudo-heldhaftigheid in de vorm van een grote mond. Werkelijke agressiviteit in de vorm van een driftbui komt naar mijn ervaring althans nimmer voor. Naar het mij voorkomt zijn deze uitingsvormen zeer duidelijke voorbeelden van hetgeen Jung bedoelt met het introverse instinct.

Deze ongetwijfeld uiterlijk zeer uiteenlopend zich voordoende instinctieve reacties worden door gewaarwordingen of gevoelsgewaarwordingen geleid, welke wel zeer overwegend door een subjectieve factor worden bepaald.

Komt de patient na zichzelf overwonnen te hebben met gevoelens voor de dag en worden deze door de arts genegeerd of ontkend, dan zal hij zich zeer gegriefd gevoelen. Een boerenvrouw van 47 jaar komt op mijn spreekuur en na veel heen en weer gepraat kom ik er achter, dat zij meent in verwachting te zijn; zij heeft de menstruatie in 6 maanden niet meer gehad. Na onderzoek, waarbij bleek, dat zij niet zwanger was, probeerde ik haar dit op voorzichtige wijze mede te delen. Dezelfde avond komt de boer mij ongezouten de waarheid vertellen; zij heeft reeds enige tijd leven gevoeld (door de vrouw niet verteld) en dùs is zij zwanger. Enkele weken later belt de vroedvrouw mij op; zij stuurt mij deze zelfde patiente, die haar bezocht had maar waarvan de vroedvrouw meende, dat deze patiente niet zwanger is. Toen ik haar mededeelde, dat ik de patiente reeds onderzocht had, vernam ik van de vroedvrouw, dat patiente tegen haar ontkend heeft bij mij te zijn geweest!

Een Twentse boer roept de huisdokter niet voor de tweede maal, ook al ligt zijn vrouw op sterven. Komt de dokter niet, dan moet hij het zelf maar weten en is het zijn schuld, wanneer zijn vrouw dood gaat! Ik overdrijf niet; dit komt wel niet altijd in deze sterke mate voor, maar toch zeer dikwijls. Wij (Deldense artsen) zullen liever 's nachts doorgaan met huisvisites, wanneer wij om welke reden ook zijn opgehouden in de praktijk, dan de volgende dag kwade gezichten te zien en het verwijt te moeten incasseren: „ik had de dokter wel eerder verwacht". Ik herinner mij nog heel goed de nijdige boer, die mij verweet een jaar geleden niet gekomen te zijn, want zijn vrouw was wel 3 weken heel erg ziek geweest, en als zij dood was gegaan dan was het de schuld van de dokter geweest. In dit geval had ik het briefje, zonder ondertekening door hem bij mij in de brievenbus gestopt, met opzet bewaard. Een tweede maal zichzelf overwinnen om de dokter te waarschuwen, daar komt hij niet gemakkelijk toe.

In het antwoorden een zeur, is de Twentenaar in het vragen een meester. Uithoren, maar niets zeggen, is zijn devies. Reeds hieruit blijkt zijn grote nieuwsgierigheid. Bij de patient word ik in de regel alleen gelaten. Indien de familie zich ongerust maakt over de zieke, dan tref ik bij het verlaten van de kamer de vrouw toevallig aan het fornuis en zij vraagt, wat de dokter er van denkt. Het reeds aan de patient gegeven advies dient te worden herhaald; op de deel dient dit nog eens te geschieden tegenover de boer, die toevallig met de koe bezig is en een vierde uiteenzetting volgt buiten aan het gezinslid, dat juist met de boerenkar wil wegrijden.

Drinkt men gemoedelijk een kopje koffie mede, dan wordt de vreemdeling door de belangstelling getroffen, welke aan de dag wordt gelegd. Steeds zal allereerst worden gevraagd, waar je vandaan komt; „uit Holland" is namelijk verkeerd, hoewel hij van deze mening geen blijk zal geven. Een oplettende bezoeker zal bemerken, dat de gastheer in het geheel niets van zichzelf zal vertellen, en alle vragen naar zijn levensomstandigheden zullen dan ook met wedervragen worden beantwoord.

Een „bijzondere" beleefdheid wordt ongetwijfeld tegenover de vreemdeling aan de dag gelegd, die als dekmantel moet dienen voor een aanwezige verhoogde negatieve suggestibiliteit. „Laten praten en zelf niets zeggen", geldt hierbij als devies. Een ander gezegde, dat hieraan uitdrukking geeft, is de lijfspreuk: „Been stijf houden en lang aanhouden", twee eigenschappen, die het doen van onderlinge zaken uiterst lang kunnen rekken.

De kennismaking met de Twentenaar in het algemeen, zoals ik deze heb ervaren, kan zeer grof schematisch in drie perioden worden onderscheiden.

Gedurende de eerste periode staat de topografische oriëntering voor mij op de voorgrond en in de eerste maanden bovendien de drukte van de praktijk; pas later wordt dit als nieuwsgierigheid herkend. Er bestaat nog een verhouding huisarts-patient, een objectieve verhouding, wanneer

de patient niet wordt begrepen, zodat hieruit gemakkelijk conflicten kunnen ontstaan. Men dient zich goed te realiseren, dat een plattelandsarts misschien in de meest uitgesproken mate zich aan de mentaliteit van zijn praktijk dient aan te passen. De praktijkbemoeiingen blijken later een natuurgetrouwe afspiegeling te geven van de verhoudingen, zoals deze in de praktijk liggen.

Degenen, die een lans willen breken voor een zogenaamde praktijkefficiency volgens voor te schrijven normen, zijn zich er helaas niet van bewust dat de verhouding van de patient tegenover zijn huisarts doorslaggevend is en niet omgekeerd. De mens laat zich nu eenmaal niet in een keurslijf dwingen. Dit wil geenszins zeggen, dat de huisarts een slaaf is van zijn patienten, in die zin, dat hij geen opvoedkundige waarden zou vertegenwoordigen. Immers in het totaal van de opvoedkundige waarden van alle maatregelen, die op een bevolking worden toegepast — en zeker bij de ingrijpende wijzigingen, die bij de ontsluiting van het platteland plaats vinden — is een principiële, met het karakter van de bevolking rekening houdende, houding van de huisarts als vertrouwensman zeker op zijn plaats.

De tweede periode staat in het teken van het contact, waarbij de belangstelling van de patient, het uitvragen op de voorgrond treedt, maar niet als zodanig wordt herkend.

In de derde periode wordt de evenwichtigheid van de patient herkend, evenals de waardeberovende invloed, welke van de Twentenaar uitgaat, maar zeker niet zo door hem wordt bedoeld. Deze waardeberoving typeert wel het duidelijkst dit introverse type tegenover de waardeschenkende houding van het extraverse type, zoals dit door Jung zo helder naar voren wordt gebracht.

Men dient zich te realiseren, dat de eigenschappen, welke zich bij elk contact met de buitenwereld voordoen — en soms àl te snel als waardeloos worden gekwalificeerd — voor het individu zelf van grote betekenis kunnen zijn als pantser tot zelfbescherming. Immers staat tegenover deze stugge, afgesloten en zichzelf beschermende houding een wijde openstelling van het onbewuste, zoals dit reeds in een verhoogde suggestibiliteit tot uitdrukking komt en juist deze „gevoelige plek" maant tot voorzichtigheid en legt een verantwoordelijke taak op de schouders van de volksopvoeding.

Zijn grote nieuwsgierigheid blijkt al via het spiegeltje in mijn auto. De Twentse plattelandsbewoner zal willen weten, waar de dokter naar toe gaat. Ik ben precies te weten gekomen waar, wanneer en hoe mijn waarnemer met de motorfiets is gevallen of niet meer verder kon, en wat hij daarna heeft gedaan. Laat ik mijn auto enige tijd onbeheerd staan, dan bewijzen de vele vingerafdrukken en de niet goed gesloten portieren op deze belangstelling zonder nochtans ooit te kunnen achterhalen, wie deze belangstellende is geweest. Dit „bespieden", waarbij veel passiviteit ten toon wordt gespreid, doet mij aan een nachtboodschap terugdenken, waarbij ik geruime tijd in de omgeving van een boerderij

had gezworven zonder deze te vinden. Pas toen ik ontmoedigd de terugreis wilde aanvaarden werd ik gewaarschuwd met de tijding, dat het boerengezin mij reeds „vol medelijden" een half uur had gadegeslagen en mij beklaagde om de moeilijke oriëntatie in de duisternis.

Het *zelfbeschikkingsrecht,* als een duidelijk in het oog springende karaktereigenschap, treedt reeds in het landschap duidelijk naar voren. Het grootgrondbezit „Twickel", waartoe driekwart van mijn praktijkrayon behoort, drukt hierop zijn stempel. Het vasthouden aan zijn grond; de koppige, standvastige verhouding t.o.v. de gemeente, welke elke gebieds- en woninguitbreiding illusoir maakt; de hegemonie over de waterleiding en het vasthouden aan de betiteling „Twickel" i.p.v. de naam der gemeente bij alle correspondentie, zijn evenveel uitingen van het zelfbeschikkingsrecht van de bodem; het doet in Twente de natuur ongerept voortbestaan en maakt verkaveling onmogelijk. De Twentse plattelander demonstreert deze eigenschap op onverhulde wijze. Elke boerderij heeft zijn eigen tijd; de klok loopt steeds voor, ongeveer tussen 30 en 90 minuten, terwijl er geen twee boerderijen zijn die een gelijke tijd hebben. Aan afspraken hebben zij een broertje dood. Zij zullen óf te vroeg, maar veel vaker te laat komen. Zondags kunnen om 11 uur bij mij de medicijnen worden afgehaald, dus komt de Twentse boer om half elf of half twaalf. Ervaringen met Twents huispersoneel uit het platteland, overigens over het algemeen harde werksters zonder eisen betreffende vrije tijd, té zelfstandig, en ook tot laat in de avond doorwerkende, wijzen zeer duidelijk op dit zelfbeschikkingsrecht. Worden op eventuele tekortkomingen aanmerkingen gemaakt, dan worden deze steeds veelvuldiger herhaald en uitgebreid. Ook de pathologische snoepzucht wijst op de orale vorm van nieuwsgierigheid.

Juist na afloop van het spreekuur komen, een boodschap ná 10 uur afgeven zijn kenmerkende uitingen van dit zelfbeschikkingsrecht. Hij zal steeds te laat komen voor een door mij vastgestelde afspraak. Een mededeling van mijn vestiging door een pastoor vanaf de kansel, overigens geheel buiten mijn medeweten, werd aanleiding dat een geheel buurtschap in 1945 de praktijk verliet. De orientatie in de tijd is schijnbaar zeer gebrekkig. Dit valt mij telkens weer op, indien ik vraag, hoe lang het geleden is, dat de patient de specialist heeft bezocht, of wanneer hij een bepaalde medicijn heeft gekregen, waarom hij thans vraagt, dan kan hij „een jaar geleden" zeggen (ik geloof van een half jaar geleden), terwijl dit dikwijls 4 tot 5 jaar is geweest. Namen van specialisten of controlerende geneesheren, ook al is hij er zeer dikwijls geweest, zullen hem meestal onbekend blijven, indien ik hiernaar vraag.

De Twentse plattelandsbewoner is bijzonder ongeschikt voor het ondergaan van intelligentietests zoals reeds blijkt uit de relatief zeer talrijke afkeuringen voor de militaire dienst om psychopathologische redenen in vergelijking met de stadsbewoner. In dit opzicht merkwaardig zijn de woonwagenbewoners, welke òf in het kamp Borne, òf in dat van Delden verblijven. Deze vormen voor de arts de meest open, har-

telijke en dankbare typen, waaraan een intelligentiedefect van het introverse karaktertype zeker debet is. De Twentse boer, die mijn spreekuur bezoekt, is beslist als lastig te kwalificeren. Hij wil direct geholpen worden, terwijl hij toch te laat voor mijn spreekuur is gekomen; „kan niet wachten"; staat midden in de gang, zodat passeren onmogelijk is; houdt mij aan, als ik de spreekkamer verlaat; houdt mijn apothekersassistente van haar werk af, enz.

Het eten schijnt voor de Twentse boer het allerbelangrijkste te zijn. Geen enkele omstandigheid zal hem van de vastgestelde maaltijden kunnen afhouden. De daarbij optredende geluiden zijn van de onaangenaamste aard. Met de grootste moeite krijgt men een boer van tafel weg, wanneer hij eet. De bedlegerige patient, die met eten bezig is, zal alles haastig naar binnen schrokken, wanneer ik hem benader. Deze primitieve reactie wordt op onmiskenbare wijze te voorschijn geroepen door de subjectieve onbewuste beleving van een bedreiging van het voedselbezit en mijn stereotype geruststelling: „ik zal het niet opeten", terwijl ik het volle bord wegzet, is zeker een zinvolle duiding.

Het weglaten van letters of gedeelten van woorden in de Twentse spreektaal, het z.g. „inslikken", is een opvallende eigenaardigheid. Hengelo heet „Hengel", Bentelo heet „Bentel", consultatie-bureau steeds „consulatiebureau". Daarentegen schijnt het mij, dat de voor Twente geldende vreemde woorden of begrippen met een min of meer vijandige betekenis juist worden gerekt, zoals „Hollaand", „vrèèndschôp", e.d.

Het probleem der christelijke beginselen is verbonden met het Mens-zijn; het stelt zeker niet een specifiek kenmerk voor van de Twentse boer. De gecultiveerde Mens durft niet onder een trap door te lopen; de Twentse boer draagt een zekere angst met zich mede voor de „bovendoare", hetgeen de voordeur van de boerderij voorstelt. In wezen komt het probleem van geloof of bijgeloof in beide uitingsvormen naar voren. „Good etten is gen biegeloove", „mesten en bidden is gen biegeloove" en meer van dergelijke in zwang zijnde volksuitdrukkingen doen hoogstens vermoeden, dat hier dit probleem naar voren treedt. In welke vorm deze problematiek tot uitdrukking komt moge uit de volgende voorbeelden blijken. Het offer vindt een belangrijke plaats in dit primitieve karakter. Elk buurtschap zal elk jaar de beste producten van het land, bij gelegenheid van de oogstdag, naar de kerk brengen. Ook de dokter krijgt bij een ernstige ziekte een stuk van het geslacht of eieren. Opvallend is vaak het getal „twee". Het is een Twentse gewoonte bij de koffie twee koekjes te presenteren, zelfs op te dringen met het gezegde: „op één been kun je niet staan". „Twee weten er meer dan één", zal hij zeggen, indien hij de huisarts wantrouwt en een specialist wenst. Er zijn patienten, die steeds twee sigaren, twee appels of twee „wusten" (worsten) medebrengen op het spreekuur. „Het medicijn" is de betiteling van de drank, de apothekersassistente heet „medicienster". Al of niet nodig is de zieke op zijn medicijn gesteld; deze

vindt een plaats op de schoorsteenmantel, terwijl zij soms zelfs in het geheel niet wordt gebruikt. Een zieke, lijdende aan een hysterische neurose, vroeg mij telkenmale om andere medicijnen, want de medicijnen, welke zij reeds gekregen had, hielpen niet; zij werd er zelfs slechter op. Totdat ik op een goede dag in de kast van haar slaapvertrek alle flesjes, dik onder de stof, ongebruikt en onopengemaakt terugvond.

De magische instelling van iets van de medicijnman of toverdokter in huis te hebben treft mij herhaaldelijk. Laat ik per ongeluk iets op de boerderij liggen, dan behoudt dit zijn vaste plaats en wordt verder niet aangeroerd. Mijn hoed, een injectiespuit, een stethoscoop, een flesje, zijn evenveel artikelen, die ik soms na maanden bij toeval terugvind als ik dezelfde boerderij weer bezoek, en het verloren artikel is dan op dezelfde plaats blijven liggen. Met een tussenperiode van 2½ jaar vond ik mijn hoed in de kraamkamer terug. Deze kamer wordt alleen bij de bevalling gebruikt en nimmer werd deze hoed mij spontaan teruggegeven, terwijl ik toch wegens een chronische ziekte deze boerderij in dit tijdsverloop geregeld had bezocht. Geneesmiddelen voor een bepaalde buurtschap worden aan de buurtbewoner, die mijn spreekuur bezoekt, gezamenlijk medegegeven, met de bedoeling deze aan het wijkgebouw van het betreffende buurtschap af te geven, waar zij kunnen worden afgehaald. Het heeft dikwijls heel wat hoofdbrekens gekost om deze geneesmiddelen weer op te sporen, omdat deze vaak dagen, in één geval zelfs weken op een boerderij bleven staan. De stethoscoop had ik op een avond op een boerderij laten liggen, gelegen op een afstand van 15 km van mijn woning. Daar dezelfde avond nog medicijnen zouden worden gehaald, verwachtte ik mijn stethoscoop weer terug. Ik heb deze zelf moeten halen, want de boer, die de medicijnen kwam halen, vertelde mij, dat hij wel gezien had, dat de dokter zijn slang had laten liggen maar de dokter zal er nog wel een hebben.

Het is op het platteland een veelvuldig verschijnsel, dat de zieke bij een volgend bezoek telkens op een ander bed in een ander vertrek blijkt te liggen; bij langdurige ziekten wordt het bed tenslotte anders in de kamer geplaatst wegens de „aardstralen" of de „wel" onder het ledikant. Bij een miskraam komt het in sommige boerengezinnen nog voor, dat de dode vrucht in de slaapkamer onder de vloer begraven wordt. Een regel is het om de wieg vóór de geboorte niet in huis te hebben, anders gaat het verkeerd! Wichelroedelopers en magnetiseurs vinden een gewillig oor op het platteland; „wonderen" gebeuren dikwijls. Bij een kinkhoestaanval rent de boerin met het wicht naar buiten om deze boven de put te houden. De „urinedokter" van Gronau verheugt zich over veel belangstelling van het Twentse platteland; diagnose's en raadgevingen worden na urineonderzoek door hem aan familieleden medegegeven zonder de patient ooit gezien te hebben en ik kon een tuberculosepatiente eens niet meer te bed houden, nadat de urinedokter een andere diagnose had gesteld. De Bentheimer zandstenen van de Twentse basiliek in Oldenzaal vertonen aan de buitenzijde op manshoogte ver-

ticale sleuven; deze artefacten zijn nog de sporen van het in vroegere jaren levende geloof, dat het zo verkregen poeder in staat zou zijn kinderen met stuipen te genezen. In een andere vorm komt dit heden nog zeer vaak voor. Thans worden er poeders gehaald bij de „freule van Tubbergen" en de Twentse boer gelooft, dat deze poeders goud met suiker bevatten. Het voorschrift luidt, dat dit geneesmiddel nuchter dient te worden toegediend; het kleine kind of de baby mag 8 uur van te voren niets gebruiken. Het „hooghartig stelling nemen" tegen dergelijke gebruiken vervreemdt de arts van zijn patienten en doet het geloof in dergelijke volksgebruiken onverminderd voortbestaan!

Symbolen vindt men op het Twentse platteland zeer veel, indien men hierop let. Boven op het dak staat aan de voorkant steeds het houten kruis op een hartvormige en in het midden opengelaten houten voetstuk. Men kent de „boavendure" en de „niendure", resp. voor- en achterdeur. Boven en beneden heeft op het Twentse platteland de betekenis van vóór en achter. De twee staldeuren worden gescheiden door een uitneembare „stiepel" of stut. Hierop kan men nog zeer dikwijls het aloude stiepelteken aantreffen in de vorm van een zandloper, welke dient tot afwering van de boze geesten of de „witte wieve" (wijze vrouwen). Er bestaan op het Twentse platteland een aantal omgangsregels, ongeschreven wetten, waaraan zeer nauwgezet de hand dient te worden gehouden. Overtreding van deze regels geldt als een persoonlijke kwetsing, handhaving is een plicht. In dit opzicht staat de zogenaamde „naobersplicht" bovenaan. Elke boerderij heeft zijn „naobers" of naburen, welke tussen de vier en acht omliggende boerderijen tellen. Bij wel en wee moeten deze naobers worden gekend en gewaarschuwd. Is er 's nachts ziekte op de boerderij, dan wordt de eerste naober of alle naobers geroepen. Een familielid behoort niet tot de naobers, ook al woont deze het dichtste bij; de eerste van de naobers is weer geen willekeurige, maar wordt door bepaalde regels bepaald. Geboorten, sterfgevallen, huwelijk, ziekten: de naobers hebben hun speciale plichten en wee degene, die zich hieraan niet mocht storen, hetgeen overigens ook niet zal voorkomen. Het waarschuwen van een dokter in de nacht, het te doop houden van een pasgeboren baby, het aangeven van een sterfgeval zijn allemaal evenveel plichten van de naobers. Ook bij Nieuwjaar bestaan zekere regels voor het onderlinge bezoek. Na een geboorte moet naober 1 de moeder helpen, naober 2 de baby wassen en naober 3 de koffietafel in gereedheid brengen. Het wordt de dokter kwalijk genomen, indien hij niet aan de koffietafel gaat aanzitten. De naobers tracteren de volgende dag op de krentenwegge, dat is een zeer groot krentenbrood van 1 meter lengte met veel meer krenten er in gebakken, dan een normaal krentenbrood in de stad.

Hoe een verstoring van deze taken voor de huisdokter ernstige gevolgen kan hebben laat een ervaring in de eerste maanden van mijn Twentse praktijk zien. Wegens een navloeiing riep ik om bepaalde reden

de hulp in van de naobersvrouw, die de baby moest verzorgen. Het was in de winter en behoorlijk koud in de keuken; toen ik de boerderij wilde verlaten vond ik de pasgeborene in de keuken op het aanrecht, geheel blauwcyanotisch verkleurd, maar gelukkig nog levend. Na een uur was het gevaar geweken, toen ik de baby weer op normale temperatuur had kunnen krijgen.

In deze zin bestaan er vele ongeschreven regels op het Twentse platteland, waarvan de meesten mij zeker niet bekend zijn. Het „huren" van een dienstmeisje geschiedt voor 1 jaar, van Mei tot Mei. De boerin geeft het meisje daarbij geld, het zogenaamde *meegeld*. Ziet het meisje van de dienstbetrekking af, dan brengt zij het meegeld terug; er behoeft dan verder niets gezegd, maar alleen begrepen te worden. Met Nieuwjaar krijgt het dienstmeisje geld, indien de boerin wenst, dat zij nog een jaar blijft. Wordt dit geld door het dienstmeisje niet geaccepteerd, dan beduidt dit, dat zij haar betrekking met 1 Mei aanstaande beëindigd wil zien; woorden hieromtrent worden er niet gewisseld.

In deze geest zou ik verder kunnen gaan. Deze onderlinge bepaalde nauw begrensde regels missen alle spontaniteit. Zij zijn uit een sociale noodzaak voortgekomen. Ook de onderlinge verhoudingen in de eigen gemeenschap worden door een zekere mate van stugheid gekenmerkt, welke een tegenstelling tot het extraverse type releveert. „Het been stief houden", zo is het devies van degene, die om iets gevraagd wordt; „aanhouden" zegt degene, die iets gedaan wil krijgen van een ander. „Kom nog eens achterom kieken" of „kom nog eens kuieren", zo animeert de Twentse boer op welgemeende wijze een bezoek van degene, die hij graag mag. Toch is dit woord afgeleid van stok; deze houdt hij (onbewust) in zijn hand. Typische Twentse kinderspelletjes of het klootschieten, als *de* Twentse sport, worden steeds gekenmerkt door het gebruik van de stok. De delle wordt beschermd door de stiepel, stut of stok.

Het onderlinge menselijke contact geschiedt niet op directe, maar op indirecte wijze. Een zeer typisch voorbeeld hiervan vormt de uitnodiging voor de bruiloft, welke door twee personen geschiedt, en waarbij beide een stok in de hand houden. In tegenstelling tot de beschreven afgeslotenheid vormen immers de bruiloften de grootste en uitbundigste feesten op het platteland, waarvoor iedereen uit de omtrek dient te worden uitgenodigd. Meer dan 200 gasten vormt geen uitzondering.

In sexueel opzicht is de Twentse plattelander zeker niet tot volledige rijpheid gekomen. De verhouding van de boer tot zijn vrouw en kinderen is nog primitief; de vrouw staat meer op het land, dan in de keuken. Het huwelijk wordt meer bepaald door economische, dan door liefdemotieven. Een Twentenaar trouwt met een Twentenaar, soms met een Duitse vrouw even over de grens in Westfalen, maar nimmer met een ander. De gemiddelde boer trouwt op gevorderde leeftijd, liefst met

een jonge vrouw, want die kan goed werken en hem verzorgen, wanneer hij op leeftijd is. Zonder blikken of blozen wordt mij dit dikwijls medegedeeld, ook in bijzijn van zijn vrouw. Huwelijken worden ook gewoonlijk in elkaar gezet.

Een vaste regel hierbij is, dat de vrouw niet eerder trouwt, voordat zij de linnenkast geheel vol heeft. Haar toekomstige naobersvrouwen komen het huis keuren, waarbij de linnenkast letterlijk wordt uitgeladen en de textielgoederen worden betast en beoordeeld. Hetzelfde lot ondergaat de vloerbedekking en de bekleding, vooral van de stoelen.

Deze behoefte aan veiligheid, verzinnebeeld in de vorm van abnormale grote textielvoorraden op de boerderijen, komt ook in de in Twente geboren textielindustrieën tot uitdrukking, welke men in elke Twentse stad, hoe klein ook, kan aantreffen. Textielfabrikanten, textielgroothandelaren en de textielhandelaren, die de boerderijen bezoeken (de Twentse boerin zal de textiel bij voorkeur niet in de stad betrekken) staan dan ook in hoog aanzien; textielhandelaren op het platteland zijn geen reizigers, maar heren! De reputatie van een collega, broer van een textielhandelaar, die samen met zijn broer voor ongeveer 30 jaren de boeren bezocht, klinkt nog steeds op de boerderijen; deze dokter was zo eigen! Deze collega, zelf Twentenaar, zag zijn praktijk tot ver buiten zijn woonplaats uitgroeien en de combinatie met de textielhandel zie ik hier dieper dan een louter toevallige. Reeds eerder wees ik op de schone handdoek, welke mij op de boerderij steeds spontaan wordt gegeven, terwijl deze spontaniteit in andere opzichten niet voorkomt. Straks wil ik er nog op wijzen, hoe de receptuur, zoals trouwens de gehele praktijk van de huisarts, in velerlei opzicht de afdruk is van de verhoudingen, zoals deze in zijn praktijk liggen. Tegenover de steeds groter wordende hoeveelheden geneesmiddelen, die de apotheek verlaten, geven Twentse artsen tot op de dag van heden nog steeds geen verbandmiddelen mede aan de patienten; nog nimmer heeft een Twentenaar het zogenaamde kraampakket opgeëist, terwijl de ziekenfondsleden in dit opzicht zeker hun rechten kunnen laten gelden en zij dit in alle andere opzichten in het algemeen zeker doen. Dit vormt een zeer markante uitzondering, zoals deze niet voorkomt in andere praktijken buiten Twente gelegen.

Het introverse belevingstype, zoals dit nader gekwalificeerd dient te worden, wordt op het eerste oog niet gewaardeerd. Het doet zich voor als een waardeberovend asociaal karakter, hetgeen geenszins wil beduiden, dat dit karaktertype in sociaal opzicht niet waardevol is. Mijn kennismaking met dit karakter heb ik hier en daar reeds aangeduid; het begrijpen van en de aanpassing aan dit karakter maakt een ontwikkeling door en het laat zich denken, dat gedurende de eerste periode conflictsituaties voorkwamen, die door mij niet werden begrepen. Om de tegenstelling tussen het extraverse en het introverse type scherp te formuleren, wil ik hier mededeling doen van mijn ervaringen van twee verlossingen.

De eerste verlossing na het behalen van mijn artsdiploma vond in Mei 1943 plaats in St. Willibrord in Oost Brabant „het Heike", zoals dit buurtschap wordt genoemd, waarmee ook wordt uitgedrukt, dat men er ver kan uitzien en de natuur daar „open" ligt. De vader was beroepssmokkelaar en maakte veel geld vooral met gesmokkelde shag uit België, een beroep, dat ook weer in Twente niet voorkomt, hoewel het niet minder ver van de grens is gelegen. De partus leverde geen bijzonderheden op; wel was er een enorme rommel in dit kleine boerderijtje met vele kinderen. De dankbaarheid van deze eenvoudige mensen was zeer groot; de eerste jaren ontving ik nog geregeld brieven, waarin alle bijzonderheden over het meisje werden verteld en gedurende de oorlogsjaren heb ik steeds kunnen roken, dank zij hun gulle gaven van de zwarte shag.

Ruim twee jaar later in Augustus 1945 bij mijn intrede in de Twentse praktijk deelde de weduwe van mijn voorganger mij mede, dat op een bepaalde boerderij een boerenvrouw was uitgerekend en ik maar eens langs moest fietsen. De kennismaking was stug, de vrouw in het geheel niet mededeelzaam, maar alles zag er keurig verzorgd uit, de vloeren glad geboend. Bij het onderzoek bemerkte ik, dat zij in partu was, zelfs was er reeds bijna 4 cm ontsluiting. De boerin was zo gesloten als een bus, wist in het geheel niet, dat de bevalling aan de gang was en deelde mij haar gevoelens niet mede. Ik meende zeer verstandig te doen om haar een lijstje te geven, waarop ik alle adressen schreef, welke ik successievelijk zou bezoeken, zodat ik het snelste kon worden gewaarschuwd, wanneer zij mijn hulp nodig had. Al bleef zij zwijgzaam, zo meende ik toch goed te hebben gehandeld en zette mijn tocht vol goede moed verder. 's Avonds om circa 10 uur kwam ik thuis en mijn eerste vraag was natuurlijk of er reeds een boodschap van deze patiente was gekomen. Dit was niet het geval en tenslotte ging ik aangekleed te bed liggen, daar ik de zekerheid had, dat de bevalling gaande was en zij mij toch wel zouden waarschuwen. 's Nachts omstreeks 3 uur ging de telefoon om direct te komen. Toen ik arriveerde was de baby reeds geboren en vernam ik, dat het voetje het eerst was gekomen. De boer had net zo lang hieraan getrokken, totdat het kindje te voorschijn was gekomen, maar het wilde aanvankelijk niet schreeuwen. De boerin van de eerste naober moest worden geroepen en na een tijdsverloop van circa 15 minuten, aldus de mededeling, had het kindje voor het eerst geschreeuwd. Een kleine berisping mijnerzijds leek mij op zijn plaats, gevolgd door een felicitatie, dat gelukkig alles nog goed was gegaan en de Twentse koffietafel volgde, zoals dit gebruikelijk is. Ik heb deze kraamvrouw geregeld bezocht, werd later nog enkele malen geroepen en ontving zelfs nog spek en eieren, zodat de schijn aanwezig was, dat er geen vuiltje aan de lucht was. Ongeveer 2 maanden later kwam de wijkzuster mij vertellen, dat verscheidene zwangeren bij haar waren geweest om een andere dokter te bespreken, want zij hadden vernomen, dat ik het bij de hierboven geschetste bevalling helemaal verknoeid had. Mijn

directe reactie bestond uit een bezoek aan de betreffende boerderij, waar ik verzocht de kaarten eens open op tafel te leggen. Immers was ik steeds vriendelijk ontvangen, hadden zij mij van alles aangeboden, van enige wanblank had ik nooit iets bemerkt en toch hadden zij mij achter mijn rug om beklad. Met de rug naar mij toe, zonder ook maar een enkel woord te zeggen of mij een blik waardig te keuren, bleef de boerenvrouw doorwerken. De boer daarentegen bekende, dat zij het mij zeer kwalijk hadden genomen, dat ik tijdens de route, die ik na de eerste kennismaking had gemaakt, niet uit eigener beweging was teruggekeerd. Mijn voorganger had dit beslist wél gedaan, werd er aan toegevoegd, en zij hadden besloten op de bewuste dag mij niet te roepen. Als het verkeerd gaat, hadden zij tegen elkander gezegd, dan is dit de schuld van de dokter.

Als een leerzaam voorbeeld van twee antipoden van bevallingen stel ik hier een extravers boerentype tegenover een introvers boerentype. Deze twee afzonderlijke voorbeelden drukken zeker de tegenstelling uit van mijn algemene indruk over de bevallingen in Brabant en die over de eerste periode in Twente. Mijn ervaring is immers, dat in de 2½ jaar, vóórdat ik mijn Twentse praktijk aanving, ik naar schatting ongeveer 100 bevallingen zelfstandig heb geleid. Hierbij kwam geen enkele stuitligging voor, slechts één dwarsligging, terwijl ik éénmaal de forceps heb nodig gehad en nog wel in de Betuwe en niet in Brabant. Daarentegen heb ik in de eerste twee jaren op het Twentse platteland circa 120 bevallingen geleid, waarvan ongeveer 30 stuitliggingen en iets minder dwarsliggingen. Ook in het hanteren van de forceps kreeg ik een grote ervaring. Men zal wellicht concluderen, dat dus de bevallingen in Twente moeilijker verlopen, een oordeel, dat ik mij toentertijd ook had gevormd. Mijn collega alhier met een ervaring van ruim 45 jaar in deze praktijk hoor ik nog verklaren: „De bevalling gaat het gemakkelijkst, wanneer de vroedvrouw deze leidt, moeilijker door de huisarts en het allermoeilijkst door de specialist". Ook kan ik zeggen, dat het mij indertijd verbaasde, dat de vroedvrouw mij zelden nodig had voor een kunstverlossing, terwijl zij veel meer bevallingen leidde dan ik. Ook mijn collega deed bij hoge uitzondering een kunstverlossing en waarom dit verschil in vergelijking met mijn patiënten? Voor enkele jaren kwam er hier een vroedvrouw, die mijn hulp in haar begintijd geregeld nodig had voor kunstverlossingen. Dit inroepen van mijn hulp door haar is thans weer tot een normaal percentage teruggekeerd.

Het komt mij voor, dat de positieve gevoelsinstelling van de Twentse boerin ten opzichte van haar huisarts een onontbeerlijke voorwaarde vormt voor het verloop van de bevalling. In een enkel zeer uitgesproken uitzonderingsgeval valt het zeker op, dat een waarnemer voor mijn praktijk op een ogenschijnlijk totaal afwijzende houding botst, waarbij de bevalling later misloopt, de hoofdligging in een stuitligging is veranderd of om andere redenen tegenvalt, zoals ik dit bij de aanvang van mijn Twentse praktijk zelf ondervond. Ik had in dit aangehaalde voor-

beeld de stellige overtuiging bij de gevonden ontsluiting van 4 cm een hoofdligging te hebben gediagnostiseerd. Dat het omgekeerde zich later eenmaal heeft voorgedaan weet ik heel zeker. Enkele jaren later onderzocht ik een primipara, voor wie ik nog een vreemde was en twijfelde, of er wèl of geen stuitligging bestond. De Rö-foto bevestigde mijn vermoeden en dezelfde dag in de avonduren kwam ik nog juist op tijd om het hoofdje aan te pakken.

Mijn bovenvermelde ervaring, waarbij ik het Twentse instinctief-introverse type tegenover het totaal van andere typen stel, is voor mij zo sprekend, dat de overtuiging bij mij heeft post gevat, dat aan het „eigen zijn" of „niet eigen of fremd zijn" zoals de Twentenaar dit zelf zegt, een zeer grote betekenis moet worden toegekend bij de partus; immers 2 kunstverlossingen bij 100 verlossingen elders en circa 60 kunstverlossingen bij ongeveer 120 verlossingen in mijn eerste periode in Twente zijn te duidelijke getallen om hier zonder meer over heen te stappen en te meer, omdat de laatste verhouding na mijn inburgering op het Twentse platteland genormaliseerd is.

In dit verband moge wel gewezen worden op de primitieve ambivalente gevoelsinstelling ten opzichte van het pasgeboren wicht, waarop reeds een volksgebruik, het zogenaamde „kraomschudden" wijst. Een bepaalde tijd na de bevalling komt dan de gehele buurt (en dat zijn er heel wat) de kraamvrouw opzoeken. Iedere buurtbewoner moet het wicht dan uit de wieg halen en dient het van alle kanten goed te bekijken en te besnuffelen. Als een genoegdoening hiervoor staat een hoge stapel boterhammen met spek belegd klaar, die in een ommezien verorberd worden. Dit als een afleidingsmanoeuvre voor de instinctieve drang tot het zich toeëigenen van het kind.

Er bestaan nog enkele verschillen meer, die mij zijn opgevallen bij het leiden van baringen. De toepassingen van weeënbevorderende middelen als: thymophysine, piton, e.d. hebben mij in de eerste 2½ jaar buiten Twente over het algemeen goede diensten bewezen. In Twente heb ik van de toepassing van deze middelen vrijwel geheel moeten afzien, nadat ik ervoer, dat het aantal weeën wel toeneemt, maar de spanningstoestand van de uterus in de weeënpauze zeer groot wordt. Vaak geeft een geringe hoeveelheid piton aanleiding tot een allerheftigste weeënstorm. Het effect op de duur van de bevalling is zeker niet zo sprekend, als gedurende mijn eerste verloskundige ervaring; zelfs werden verscheidene malen asphyctische kinderen geboren. Dit laatste kwam in de vier gevallen, waarbij ik indertijd compositrine heb toegepast, steeds voor, zodat mij dit middel voor de Twentse praktijk beslist gevaarlijk voorkomt. Hiertegenover staat het wonderbaarlijke effect van het dolantine of verwante preparaten. Bij twee primiparae, die reeds 24 uur in partu waren, terwijl de ontsluiting nog nauwelijks 5 cm was gevorderd, werd het kind na een injectie dolantine binnen twee uren geboren.

Het aantal navloeiingen ligt in Twente beslist veel hoger dan elders. Abortussen in Twente zijn in meer dan de helft incompleet en kunnen tot abundante navloeiingen aanleiding geven. Gedurende mijn praktijk in de periode, welke vóór die van Twente is gelegen, heb ik evenwel *nimmer* behoeven te curetteren, terwijl mijn hulp toch minstens een vijftig maal werd ingeroepen.

Jung beschrijft het introverse type als een concentreren en onttrekken van energie op en aan het gegrepen object, als een systole tegenover de diastole van het extraverse type, en wijst tevens op de *gespannen* toestand van het introverse type, hetgeen op het Twentse platteland zo duidelijk van het gelaat is af te lezen en in de houding is te bespeuren. In dit licht bezien laat het zich begrijpen, dat de bevalling wegens de verhoogde tonus van de gehele uterus zo moeilijk kan zijn. Er kunnen dan twee momenten zijn, die een ontspanning kunnen te weeg brengen. Het ene moment is de geruststellende invloed van de vroedvrouw of van de arts; het tweede moment de dolantine. Zowel de negatieve gevoelsverhouding, als de spanning-toenemende werking van weeënbevorderende middelen zullen de partus over het algemeen bemoeilijken. De „overdreven" ontspanning na de geboorte verklaart de veel voorkomende navloeiingen, juist bij de primitieve boerenvrouw. Ermetrine ná de partus wordt in Twente *zeer veel* toegepast.

De anale karaktereigenschappen op het Twentse platteland verdienen een aparte bespreking, daar deze zo duidelijk voor de dag treden. Dat de Twentenaar „zit op zijn geld" tref ik herhaaldelijk in letterlijke zin aan. Het komt voor, dat ik bij een boerenvrouw, die bij het uitkleden treuzelt, ongeduldig een bandje lostrek, waardoor al het geld op de vloer terecht komt. Over het algemeen betaalt de Twentenaar zijn rekeningen goed; wanbetalers komen in verhouding minder voor dan elders. Een kleine rekening kan hij echter jaren laten liggen; een grote weet hij direct te betalen, maar hij is zeer precies in dit opzicht. Mijn gewoonte om geneesmiddelen in eenheden van 50 cent te berekenen heeft tot critiek aanleiding gegeven en heb ik moeten laten varen, wat specialité's betreft. Ik herinnering mij nog goed de aanmerking bij gelegenheid van een zeer hoge rekening, waarbij ik voor 6 flacons insuline f 11.50 had berekend terwijl de officiële prijs f 11.21 bedraagt. De totale rekening bedroeg bijna f 300, maar de boer stond er op, van het betaalde geld 29 ct. terug te ontvangen.

Reeds wees ik op de zorgvuldigheid, waarmee de Twentse boer de mest behandelt. Weinig kies moge het klinken, maar het vormt een zeer opvallende eigenaardigheid, dat elke Twentse plattelander zijn lange hemd met faecaliën heeft besmeurd. Ik werd op een avond bij een boerenvrouw geroepen, die hevige pijn aan haar „g-twerk" had, zoals zij dit zelf vertelde. Zij had de staalpillen, die zij van mij had gekregen, in de anus gestopt. De verontschuldiging luidde, dat op het medegegeven flesje door haar was gelezen: „3 maal daags 2 pillen, niet eten", terwijl

er toch duidelijk stond: „na het eten". De verzinnebeelding van het bewaren der faecaliën wordt heden ten dage nog gedemonstreerd in de Twentse steden, waar deze nog steeds in putten bij de huizen worden bewaard. De voortvarendheid, die de Twentse steden thans aan de dag leggen voor de aanleg van rioleringen vertolkt ook de ontsluiting van het platteland. Zelfs reeds de zuigelingen vertonen een obstipatie; de baby heeft in 7 dagen of langer geen vieze luier gemaakt, is een normale klacht. Elke Twentse plattelander, die ziek is, heeft pillen nodig voor de ontlasting wegens obstipatie; dit is een stelregel. De ervaring van de Röntgenoloog, dat de patienten op het ziekenhuis, ondanks alle maatregelen, bij het doorlichten niet schoon blijken te zijn, terwijl policlinische patienten vaak zelfs zonder voorbereiding veel beter schoon zijn, beklemtoont de relatie van het vasthouden der darmproducten met het al of niet opgenomen zijn in het ziekenhuis. Bij elk onderzoek op het spreekuur blijkt mij opnieuw, dat de Twentse plattelander zijn faeces in het rectum medeneemt, als hij naar de dokter gaat. In verband hiermede kan ik er nog op wijzen, dat de Twentse boer zijn pet ophoudt, als wil hij hiermede zeggen niet over de kop te willen gaan.

De „typische" Twentse boer loopt niet gauw naar de dokter; het „ziek-zijn" moet wel tot een „angstig-zijn" geworden zijn, wil hij tot het besluit komen de dokter onverwijld te ontbieden. „Iej kônnen um wal nen eerpel in d'n eers kokken, zoo bange was e", zegt in dit opzicht genoeg. Veelzeggend en een zwarte bladzijde in deze studie vormt de volgende minder aardige uitdrukking:

'n Kop kaold en de veute waorm
En achter de poorte open,
Dan laot de dokters
Nao de bliksem lopen!

Interessant is het voorkomen in Twente van nog enkele boerderijen met de zogenaamde „lemen wand", een procédé, dat in vroeger tijden gebruikelijk was. Met veren werd de buitenmuur van de boerderij volgestopt en dit bestreken met een mengsel van klei met koemest. De vroegere namen van belangrijke erven luidden „havezathen", wat letterlijk de betekenis heeft van: zitten op het eigendom. Brood heet in het Twents „stoete", hetgeen is afgeleid van het Nederlandse woord stuit of zitvlak. In alle opzichten wegens de groteske overdrijving van deze Twentse plattelandseigenschappen interessant, kan ik het volgende verhalen over de inhoud van een psychose (hiermee wil niet de indruk worden gewekt, dat psychosen veel zouden voorkomen!).

Een boer, lijdend aan een rectumcarcinoom, weigert zich te laten opereren. Deze boer stond als gierig bekend, zo kwam hij steeds terug bij de boerenbond met de zakken meel, daar hij meende te weinig te hebben ontvangen. Eenmaal ging hij met de biggen, welke de zeug had geworpen, naar de pastorie en was niet tevreden, of de pastoor moest zijn biggen dopen. Kort hierop riep hij de veearts, nu omdat een varken

blindedarmontsteking zou hebben en deze verwijderd diende te worden. Toen ik hem bezocht, nam hij mij mede en leidde mij om zijn boerderij heen om te tonen, hoe hij overal zijn faecaliën rond zijn boerderij had gedeponeerd. Op de dag, dat de toestand thuis onhoudbaar werd, trof ik hem geheel uitgekleed aan op zijn land, alleen met de pet op en de zeis in zijn handen. Een paard stond voor de boerderij en liet juist zijn faecaliën vallen. Hij pakte mij bij de arm en nam mij mede naar het paard. Hij wilde thans „wonderen" verrichten, nam zijn pet en deed de faecaliën hierin. Op het ziekenhuis wist hij eenmaal te ontkomen en was geheel uitgekleed de straat opgelopen, waarbij hij zijn lichaam geheel met faecaliën had besmeurd. Hij vergeleek zichzelf dikwijls met een varken. Luidop verwenste hij, steeds weer in hetzelfde thema, alle notabelen met uitzondering van de kapelaan, bij wie hij moest biechten, waarna hij een acte van berouw opzegde.

Op doorzichtige wijze treden hier Twentse plattelandseigenschappen in caricaturele graad voor de dag, zoals de identiteitsbelevingen met varkens, paard en boerderij. Rectumtumoren komen op het Twentse platteland relatief veel voor, zoals in een later verband moge blijken.

De vreemdeling, die Twente vanuit het Westen betreedt, zal kunnen bemerken, indien zijn aandacht hierop wordt gevestigd, dat juist vóór de grens van de Twentse steden de rijweg zich even verbreedt. Daarentegen bestaat er na deze verbreding een dergelijke versmalling van de rijweg, dat deze versmalling tot vele ongelukken aanleiding geeft. Waarschijnlijk vormt dit nog een overblijfsel van de tollen, die in grote aantallen voor een 30 tot 40 jaren de Twentse plaatsen afsloten.

De uitdrukking: „Gedachten zijn tolloos (tolvrij)" komt waarschijnlijk hier vandaan. Wanneer ik de boerderijen wilde bezoeken, dan kwam ik in het eerste jaar van mijn vestigng in de verleiding de zandwegen in te rijden, welke de buurtschappen onderling verbinden. Immers werd ik hiertoe als het ware uitgenodigd, omdat de eerste 500 m van deze verbindingswegen goede klinkerwegen zijn. Deze wegen zijn zelfs zó abnormaal breed, dat men er zonder veel moeite drie tot vier auto's naast elkander zou kunnen plaatsen. Maar in een regen- of dooiperiode kom ik bedrogen uit; de klinkerwegen vinden weliswaar haar voortzetting in deze zeer brede, maar ook door zeer taaie natte leem verraderlijke verbindingswegen; de auto kan zó in de grond vastgezogen komen te zitten, dat er soms twee paarden nodig zijn om deze weer los te krijgen. Het zou dan ook verstandiger zijn om zelfs grote afstanden om te rijden om vanuit het ene buurtschap het volgende te bereiken en deze afgeslotenheid werd na de laatste oorlog wel op zeer overdreven wijze nog geaccentueerd. Het was toen een vanzelfsprekende omstandigheid, dat wegens de oorlogshandelingen alle bruggen, welke de Stad met het zuidelijke gedeelte van het Ambt over het Twente-Rijn-kanaal verbonden, vernietigd waren. Toch bestond er nog één mogelijkheid, om

dit gedeelte van het Ambt op rechtstreekse wijze te bereiken, namelijk een goede brug bij de Deldense sluis. Door het veelvuldige gebruik van deze ene verbindingsweg, vooral door zware militaire voertuigen, bevond deze klinkerweg aan de overzijde van het kanaal zich in een slechte toestand. Met een zeer grote activiteit werd dit gedeelte van de harde weg over een lengte van ongeveer 100 m geheel opgebroken. Niet vanzelfsprekend, maar eerder verbazingwekkend kan het genoemd worden, dat het ruim 1½ jaar geduurd heeft, vóórdat dit gedeelte weer hersteld werd. Nimmer is een raadslid in de Raad van Ambt Delden opgestaan om hierop te wijzen; toch beschrijf ik een feitelijke toestand, wanneer ik mededeel, dat ik gedurende deze periode van 1½ jaar hierdoor gedwongen werd om zeer grote afstanden om te rijden om genoemd gedeelte van het Ambt te bereiken, hetzij over de sluis van de Waarbeek in Hengelo of over een noodbrug in Goor. Afstanden onder normale omstandigheden slechts luttele kilometers bedragende werden veranderd in grote afstanden van 30 tot 40 km; dit betekent dus heen en terug 60 tot 80 km. Vanuit de brede verbindingswegen van de verschillende buurtschappen moet ik de boerderij over een zeer smalle en slechte weg benaderen, zodat de auto hier juist wel of niet overheen komt. Heb ik dit obstakel weten te passeren, dan bevind ik mij opeens op het brede boerenerf, de „brink", zoals deze als een plein de achterzijde van de boerderij begrenst. Hoe dikwijls ervaar ik niet, dat de staldeur is gesloten; ik mag gerust zeggen: niet, omdat de boer niet weet, dat ik kom, maar juist, omdat hij het wel weet. Immers het treft mij telkens weer, dat het juist bij ijlboodschappen kan voorkomen, dat ik om de boerderij dien heen te lopen en op de ramen moet kloppen, vóórdat de staldeur met de kleine halve deur wordt geopend, zodat ik mij dien te bukken om de zeer ruime „delle" te betreden.

De zieke, wel of niet ernstig (en op de hiernavolgende eigenaardigheden kan ik nadrukkelijk de aandacht vestigen) heeft zich in de boerderij in een donkere slaapkamer teruggetrokken, de deur gesloten, in het merendeel der gevallen zal ik hem slapende aantreffen. Bovendien trekt hij nog meer borstrokken aan, dan hij reeds gewoon is, en mag beslist niet worden verschoond (hoewel hij de wijkzuster toch wel dankbaar is, indien deze zijn tegenwerpingen heeft overwonnen en hem een goede beurt heeft gegeven). Hij zal zijn borst invetten, wanneer hij „kou" heeft gevat en zal vanzelfsprekend zijn huid nog meer vervuilen, dan onder gewone omstandigheden reeds het geval is. Elke Twentse zieke neemt een „grûun" ei met cognac in, maar evengoed kan hij zich, wel of niet ernstig ziek, buiten op het land bevinden. Het *wel* of *niet* ziek zijn, dat de Twentse huisarts in zijn oren dreunt, is voor hem ook een wel of niet ziek-zijn. Enerzijds ervaart hij zijn ziekte als *kou,* wàt hij ook mankeert, en waaraan hij elke ziekte toeschrijft. Anderzijds onttrekt hij zich aan zijn ziektebeleving doordat hij zijn gevoelens voor *zichzelf* verbergt. Dit blijkt wel uit de overdreven bedekkingen of verdovingen, welke worden toegepast zoals het diep onder de dekens, het insmeren met

vet, de sterke vervuiling van het lichaam en de gebruikelijke cognac. Maar eveneens kunnen deze gevoelens op overdreven wijze worden genegeerd en kan de patiënt in deze negatieve instelling juist extra hard gaan werken, zoals dit bij zeer ernstige zieken inderdaad wel eens kan voorkomen. „Op bed gaan de meesten dood", zal hij zeggen. Wel dien ik hierbij op te merken, dat ik hier de pathologie reeds betreed; er liggen verscherpte tegenstellingen, welke minder geprononceerd, maar toch zeer duidelijk in het karakter verankerd liggen. De normale Twentse boer ziet er welbewust en verzorgd uit; nimmer loopt hij rond in versleten kleren of met een ongeschoren gelaat. In tegenstelling hiermede verschoont en wast hij zichzelf zelden; zoals ik reeds vermeldde is zijn huid onder de kleren steeds met huidkorsten bedekt en het onderste gedeelte van zijn rug plus hemd met faecaliën besmeurd. Het kost zeer veel moeite en in uitgesproken gevallen is het zelfs onmogelijk hem van houding in bed te doen veranderen in een voor het onderzoek toegankelijker houding. Ik herinner mij nog goed een bepaalde reactie, toen ik mij hierover eens opwond. Nuchter deelde de vrouw mij mede, dat de huisarts van 20 jaar terug, wiens faam (zoals ik reeds zeide) op het platteland nog steeds leeft, daar zo „eigen" was en dan ook bij de boer in bed kroop. Boven elk bed hangt zonder uitzondering een stevig koord; de Twentse boer is immers in het geheel niet lenig, maar „zo stief as 'nen poal". Het kost hem beslist veel moeite zichzelf overeind te krijgen of het bed in en uit te komen. Het spierstelsel en bandapparaat is echter zeker niet stijf, maar juist slap te noemen; geen flink ontwikkelde athletische spieren, maar slappe weinig ontwikkelde spieren en gewrichtsbanden kenmerken zijn lichaamsbouw. Wervelkolomverkrommingen, genua valga of vara, platvoeten, abnormale beweeglijkheid van de gewrichten (in tegenstelling tot de abnormaal stijve wervelkolom) zijn kenmerkende eigenschappen van de Twentenaar. De thorax geeft bij diep inademen en uitademen steeds een zeer geringe excursie te zien, de thoraxvorm is asthenisch of neigt tot tonvorm (emfysemateuse thorax), maar is bijna nimmer athletisch. Tegenover (abnormale) osteophytvormingen, arthrotische veranderingen, beenwoekeringen, speciaal van de wervelkolom en ook van de gewrichten staat een physiologische osteoporose en een zeer veel voorkomende tussenwervelschijfdegeneratie. Ook hier nader ik de pathologie, maar bij toevallig Rö-onderzoek worden in vrijwel alle gevallen deze afwijkingen aangetroffen, zonder dat hierover kan worden geklaagd, zodat ik zeker gerechtigd ben deze eigenaardigheden als lichamelijke eigenschappen te beschrijven. Typisch is steeds weer de verwarring naar aanleiding van mijn dringend verzoek om „gewoon" te gaan liggen, want wanneer hij hierop reageert gaat de patient steeds op zijn buik en niet op zijn rug liggen. Toch bevat deze onlogica ook weer een logisch moment; immers de Twentse huisarts weet, dat bij iedere klacht over hevige buikpijn, maagpijn of pijn in de zij het onderzoek van de wervelkolom nimmer mag worden overgeslagen. Na al deze strubbelingen,

welke aan het onderzoek voorafgaan, ontstaat als een vaste regel een strijd tussen patient en huisarts, want de patient zal steeds de huisarts recht in het gezicht ademen. Het bedekken van zijn gelaat met een laken of de afwending van zijn hoofd door de arts stuit op een onoverkomelijk verzet van de patient. De Twentenaar uit zich niet gemakkelijk, maar begint hij te vertellen, dan weet hij van geen ophouden en spreekt overdreven luid. „Hoe is je voornaam", wordt op het spreekuur beantwoord met: „ik heb mijn ziekenfondskaart daar en daar liggen", of hij staat van zijn stoel op, wandelt naar mij toe en vertelt zijn voornaam, waarbij hij mij weer recht in het gezicht ademt.

Aan de muur in de „kökken" (is *niet* de keuken, maar het woonvertrek, waarin nimmer gehuisd wordt, maar welke alleen dient voor ontvangst van buren bij bijzondere gelegenheden) hangen alle portretten van de zoons en dochters, welke reeds zijn getrouwd en men kan zeggen, dat de Twentse boer zich „goed" laat fotograferen. De Brabantse boer staat lachende op de foto; de Twentse boer daarentegen ernstig, kleine mond, kleine ogen, maar grote oren. Werkelijk uitgelaten, hartelijk lachende, zoals de Brabander, tref ik hem nimmer aan en dit is maar goed ook, want in werkelijkheid blijkt hij een zeer grote mond te hebben. Hij blijkt zijn mond als een „schuurdeur" open te kunnen zetten, zoals men dit wel eens uitdrukt. Krijg ik hem er toe zijn mond te openen, dan wordt de spatel overbodig en herinner ik mij zelfs eenmaal enige hechtingen zonder assistentie in het weke gehemelte te hebben kunnen leggen, zonder veel moeite. Het gebit bevindt zich doorgaans in zeer slechte conditie, ook bij kinderen; en jonge boerenmensen met een volledige prothese vormen zeker geen uitzondering. Hij „schrokt" alles naar binnen en de grote halsomvang wegens een sterke schildklierontwikkeling, zoals dit als regel en niet als afwijking voorkomt, belet de voedselpassage in het geheel niet, in tegenstelling tot de veelvuldige klachten hieromtrent in de Twentse stad, waarover later.

Reeds memoreerde ik de neiging tot obstipatie vooral bij het ziek zijn; het voedsel is zeer eenzijdig, aardappelen met gebakken spek, pannekoeken, „stoete", weinig of geen melk, dat is het voornaamste, terwijl daarentegen weinig of geen groenten worden gebruikt. Zelfs de zeer jonge zuigeling moet dikwijls al heel vroeg hieraan wennen; dyspepsieën van zuigelingen zie ik echter vrijwel nimmer op het platteland en diarrheeën weinig, ook niet met Pasen, waar het een volksgebruik is om dan zoveel mogelijk eieren achter elkaar op te eten (20, 30 of meer).

De kleine ogen van de Twentenaar veranderen in zeer grote, wanneer hij zich verbaast. In tegenstelling tot de grote oorschelpen staat een zeer kleine uitwendige gehooropening, doch een werkelijk overdreven ruime uitwendige gehoorgang. Elke Twentse boer heeft namelijk zeer veel cerumen in zijn gehoorgang en de vaak enorme hoeveelheden, welke bij het uitspuiten van het oor te voorschijn komen, wettigen deze conclusie. Wel spreken en niet spreken, wel horen maar niet willen horen, wel zien en niet willen zien, komen hier anatomisch en phy-

siologisch tot uitdrukking in intensiteitsverschillen van normale menselijke uitdrukkingsvormen.

Een afwijking, welke relatief veel voorkomt, is de amblyopia ex anopsia, het zogenaamde „luië oog". Van 38 afkeuringen wegens lichamelijke afwijkingen voor de militaire dienst kwam deze afwijking 7 maal voor.

Voorlopig kan ik hier mededelen, dąt maag- en nierverzakkingen, hernia diafragmatica, lies- en navelbreuken en prolapsen veelvuldig voorkomen. Een tegenstelling van een „vasthouden" van de darmproducten, een „vasthouden" van de urine en een „vasthouden" van de vrucht tegenover een loslaten van de desbetreffende organen is onmiskenbaar. De Twentse boer, die mijn spreekkamer bezoekt, zal in een apart kleedkamertje vrijwel nimmer kunnen urineren, maar voor urineonderzoek extra terug moeten komen met een flesje „water", terwijl voor hem de afstanden toch ook zeer groot zijn.

Alvorens verder te gaan met deze beschrijving, wil ik eerst in een parallel met psychologische karaktereigenschappen enkele bijzonderheden vermelden. Op de eerste plaats toont de Twentse boer een welhaast kinderlijke nieuwsgierigheid tegenover een bijna adellijke, ernstige, maar tevens een waardeberovende afgeslotenheid. In het landschap zelfs komt dit tot uitdrukking bij de wandeling van de vreemdeling naar de boerderij, zoals ik deze beschreef en waarbij telkens weer tegenstellingen naar voren komen van een „overdreven openstelling" enerzijds en een „overdreven afsluiting" anderzijds. Jung wijst op de systole, de gespannenheid van het introverse type tegenover de diastole, de ontspanning van het extraverse type. Beide kenmerken komen hier naast elkaar voor wanneer men de openstelling, de verbreding der wegen, de open schuurdeur als een ontspannen-zijn wil zien, de afgeslotenheid als een verhoogde spanning. Hoe dichter men de Twentse boer benadert, des te scherper ervaart men de tegenstelling spanning-ontspanning.

Voor een sociale beschouwing zijn deze kenmerken zeker van belang. De sociale gevoelens van het Twentse belevingstype kunnen zeker niet harmonieus ontwikkeld worden genoemd, integendeel. Juist dit onberekenbare en dit overdrevene, hetzij in positieve of in negatieve zin, valt hier duidelijk op. Bij een eerste kennismaking kan dit zeker bedrieglijk zijn en zal men mogelijk geneigd zijn, om de Twentenaar óf als bijzonder sociaal-voelend, óf als juist antisociaal te betitelen. Deze tegenspraak vindt haar grond in de *wisselvalligheid* van de sociale gevoelens en het is zeker belangwekkend om deze wispelturigheid op een *verstarde* wijze in de lichamelijke of sociale structuur vastgelegd te vinden.

Als derde bijzonderheid treft de hoofdeigenschap, de introversie. Immers de gespannenheid blijft steeds de boventoon voeren. Hierbij valt op, dat de graad van introversie, aan welke men in het psychologische

karakter een buitengewone sterkte neigt toe te kennen, in het landschappelijke karakter minder sterk genoemd kan worden en duidelijker gekoppeld blijkt te zijn aan een extraverse component.

Op het terrein der oriëntatie treden tegenstellingen zeer duidelijk naar voren. Op de boerderij loopt de klok immers nooit gelijk; ik kan zelfs geen twee boerderijen aanwijzen met dezelfde tijd, maar steeds loopt de klok vóór en nimmer achter. Bovendien weet de boer mij altijd precies te vertellen, hoeveel de klok vóór loopt en dan komt er nimmer een afgerond getal, maar een ingewikkeld cijfer te voorschijn, zoals 43 minuten. Interessant zijn de twee kerkklokken (Protestant en Katholiek) in Delden, welke beide steeds weinig in tijd verschillen, maar beide lopen steeds achter. Op het spreekuur zou de patient over 1 week zijn teruggekeerd; hij komt weer terug over bijvoorbeeld 4 of 5 weken. Maak ik hem attent op deze verlating, dan „wist" hij niet, dat hij eerder had moeten komen of „dacht" dat het niet zo lang was geleden, dat hij mijn spreekuur de eerste maal bezocht. Bij het verlaten van de boerderij dien ik eerst mede te delen, wanneer ik terug zal komen en keer ik één dag te laat terug, dan word ik wis en zeker met een verwijt ontvangen. Nog veel duidelijker worden deze „desoriëntatie" en „overdreven oriëntatie" op het gebied van het verschonen van pessaria, een veelvuldige bezigheid. De boerin komt altijd maanden te laat terug op het spreekuur voor het verschonen van de ring, terwijl ik haar toch uitdrukkelijk over 3 maanden terugbestelde. Op de boerderij evenwel staan op de dag uitgerekend en in de vroege ochtend reeds de twee kommen water klaar, want „vandaag komt de dokter om mij te helpen". „Moeder, hier *was* de dokter", zo word ik altijd weer aangediend; „ik had de dokter graag even gesproken", maar wie twijfelt er aan, of de tegenwoordige tijd aan de patient onbekend is? De dokter heeft „zienen Sint Joapik", heet de stereotype uitdrukking van de Twentse boer voor de voorjaarsdrukte van de huisarts, wanneer de boer zelf bij de kachel zit. Echter met „Sint Joapik", op 25 Juli, de drukste tijd voor de boer wegens de oogst, heeft de huisarts in dit opzicht zijn komkommertijd, want de boer „kan dan niet wachten" om ziek te worden! „Je gaat niet dood voor je tied" heet het in Twente, en deze opvatting, werd wel heel duidelijk, toen ik voor enige jaren 's avonds om 11 uur de ouders uit bed moest halen om de mededeling over te brengen van een onverwacht overlijden van hun kind. „Wij hadden dit al gedacht", was de reactie ondanks mijn voornemen deze boeren voorzichtig voor te bereiden. Inderdaad lag dit kind in het ziekenhuis om een onbeduidende reden en voor de ziekenhuisartsen en voor mij was deze plotselinge dood toch wèl een verrassing. Een „introverse" gespannen georiënteerdheid, bijna op de minuut nauwkeurig, ten aanzien van zijn „eigene" tegenover een extraverse ontspannen gedesoriënteerdheid ten opzichte van zijn „fremde" indrukken treedt hier weer aan het licht. De desoriëntatie bereikt ongetwijfeld wel haar hoogste intensiteit in mijn spreekkamer en verdwijnt vrijwel geheel in zijn eigen boerderij, m.a.w. dezelfde overgang van overdreven

introversie naar een zeer geringe introversie, naarmate men de boer dichter benadert.

De begrippen „gevoeligheid" en „ongevoeligheid" zijn ook vergelijkbaar met „gespannenheid" en „ontspanning". Onverschillig doend, maar kwetsbaar; in het bijzonder op het spreekuur, maar op de boerderij met een enkel woord beter te benaderen. „Als de dokter maar geweest is, dan is vader weer beter", komen wij op het platteland nog geregeld tegen. Onverschillig maar overgevoelig, een tegenstelling, die duidelijker uitkomt, naarmate men verder van hem afstaat, maar *bijna* wegvalt, als men op de „delle" staat. Het vormt dan ook een bekende omstandigheid, dat de suggestieve invloed, welke van een onbekende medicus uitgaat, belangrijk groter is, dan van de eigen huisarts, en, in een tweede vergelijking, op het spreekuur weer groter is dan op de boerderij. De omgekeerde verhoudingen bestaan er ten aanzien van de overreding. Deze heeft ongetwijfeld op de boerderij zelf het meeste effect maar vergt dikwijls veel tijd en geduld.

Op lichamelijk gebied wordt deze tegenstelling zeer interessant ten aanzien van besmettelijke ziekten. Als een algemene uitspraak voor de Twentse praktijk (en mijn ervaring duidt wel onbetwistbaar in deze richting) geldt, dat bij elke epidemie, als mazelen of griep, deze in de stad veel meer zieken maakt, dan op het platteland; maar ik dien te bekennen, dat de ernstige zieken juist bij deze infectieziekten op het platteland voorkomen. Een onverschilligheid enerzijds t.o.v. de besmetting, maar anderzijds een verhoogde gevoeligheid hiervoor op het platteland, in vergelijking natuurlijk met de ervaringen in de stad, is over het algemeen geen geringe, maar een zelfs duidelijke tegenstelling, en wordt nog meer geaccentueerd ten aanzien van kinderen. De grotere onverschilligheid en hogere kwetsbaarheid op het Twentse platteland tegenover de mazelen bijvoorbeeld, is zeker merkwaardig genoeg, om hier even op in te gaan.

Aan de hand van een voorbeeld, namelijk de laatste mazelenepidemie, wil ik beginnen met de feiten naar voren te brengen. Ongeveer van 1 September tot 15 October 1953 bestreek deze epidemie de Stad en wel uitsluitend en in zeer grote getale kinderen boven de leeftijd van 1 jaar. Beneden deze leeftijd en in de boerenpraktijk kwam geen enkel geval van mazelen voor. Na 15 October leek de epidemie te zijn bezworen; na 1 November echter werden de zuigelingen ziek, weer uitsluitend in Stad Delden. Circa 15 November vroeg mijn collega mij, die het merendeel van zijn praktijk op de Deldeneresch (randstrook rondom de Stad) uitoefent, of ik ook zoveel mazelen in de praktijk had. Voor zijn praktijk was de epidemie nù pas begonnen, voor mijn praktijk scheen zij beëindigd te zijn. Echter hervatte, voor mijn praktijk althans, de epidemie zich op ongeveer 15 December (ongeveer 1 maand later) in de buurtschappen van het Ambt. Deze derde periode was voor mijn praktijk door de volgende bijzonderheden gekenmerkt. De volgorde, welke deze epidemie nu te zien gaf, liep van de minst primitieve buurt-

schappen naar de meest primitieve, zonder enig verband met haar topografische liggingen. Een voorbeeld verduidelijkt dit reeds: Bornerbroek, de minst primitieve buurtschap, maar 7 km van de Stad gelegen, was het eerst aan de beurt. Deldenerbroek daarentegen, aansluitend enerzijds aan de Esch, anderzijds aan Bornerbroek, dat een primitievere buurtschap voorstelt, kwam pas 1 maand later aan de beurt toen deze twee aangrenzende buurtschappen de epidemie reeds geruime tijd overwonnen hadden. Bovendien was het zéér opvallend, dat de procentuele frequentie van de mazelenpatientjes in de buurtschappen beduidend geringer was dan in de Stad, en beslist het laagst in de primitieve buurtschappen. Daarnaast dient vermeld te worden, dat de kinderen, die ik in het Ambt onder behandeling kreeg, veel zieker werden. Het aantal bronchopneumonieën, welke een ernstig aanzien hadden, lag veel hoger. Degene, die de geobserveerde verschillen uitsluitend wil toeschrijven aan het verschil ziekenfonds-particulier kan ik mededelen, dat mijn pogingen om de mazelenpatientjes zonder enig geneesmiddel te laten genezen, in de Stad zelfs voor 100 % slaagden. Een gemiddelde ziekteduur van 7 dagen en zonder een sulfatablet voor naar schatting omstreeks 200 patientjes in de Stad gedurende de eerste en ook gedurende de tweede periode beheerste dit beeld. Mijn streven om dit standpunt in de derde periode te handhaven, is op een mislukking uitgelopen. Immers: de weinige kinderen, die hier ziek werden (en de verhoudingen van mijn praktijkbemoeiingen liggen ongeveer voor 60 % in het Ambt en voor 40 % in de Stad wat betreft zielenaantal), werden dan ook zeer ernstig ziek. De pneumonieën welke hierbij optraden, hadden een ernstig aanzien; de ziekteduur lag gemiddeld hoger en sulfatherapie kon zeker niet worden gemist. De Twentse boer en zeker het Twentse boerenkind is ziek of niet ziek, een zeer duidelijke tegenstelling, welke merkwaardigerwijze overeenkomt met de werkelijkheid, wanneer men de tijd wegdenkt.

Deze waarneming demonstreert, weliswaar in sterkere mate dan voor het gezonde karaktertype het geval is, toch wel weer een parallel met de gedachte over de introversie, zoals deze in het voorgaande reeds psychologisch en verder ook landschappelijk tot uitdrukking komt. Allereerst een welhaast overdreven onverschilligheid of ongevoeligheid t.o.v. het ziekmakend agens in de buurtschappen van het Ambt in vergelijking met de opgedane ervaringen in de Stad. Dit ene voorbeeld vormt zeker geen uitzondering maar geldt voor alle infectieziekten, zoals ik dit telkens weer ervaar. Hier staat dan een hogere gevoeligheid, een ernstiger verloop van de complicaties en een langere gemiddelde ziekteduur in het Ambt tegenover. Ik meen, dat deze gedachte zeker besloten ligt in het lichamelijke karakter wegens gelijksoortige ervaringen bij andere epidemieën. Zelfs ben ik geneigd hier van oriëntatiestoornissen van het lichamelijk karakter te spreken en wel van een betrekkelijke desoriëntatie t.o.v. het onbekende „fremde" of de „koude". De mazelen worden immers door het boerenkind a.h.w. ontkend, òf de incubatietijd schijnt belangrijk verlengd te zijn.

Een beschouwing van de landschappelijke vruchtbaarheid in Twente brengt ons in aanraking met de afwisseling van het landschap. Naast een totaal onvruchtbare zandgrond treft men vruchtbare grond aan; naast onontgonnen bos- en heidegebieden de gecultiveerde agrarische gronden.

Wanneer Jung het introverse type een betrekkelijk geringe vruchtbaarheid toeschrijft, die zich van alle energie-verbruik dat op het object betrekking heeft, onthoudt, dan zou slechts het „onechte" introverse type in staat zijn zich te handhaven. Van der Hoop daarentegen schrijft aan het introvers-instinctieve type een verhoogde sexuele problematiek toe, omdat de tegenstelling tussen man en vrouw bij dit type juist zo groot zou zijn.

Ik geloof niet, dat deze beide problemen àl te zwaar voor het Twentse boerenkaraktertype moeten worden opgevat. Introversie en instinctieve functie zijn beide verantwoordelijk te stellen voor een versterking van de uiterlijke houding, welke het aanschijn geeft aan een zeer sterke latente uiterlijke behoefte aan veiligheid. In dit verband is de overeenkomst van het extraverse type met het „devouring type" of verslindende type van Blake, hetwelk Jung naar voren brengt, weinig overtuigend. Juist het introverse type dient eerder wegens genoemde waardeberovende houding als „verslindend" gekwalificeerd te worden, het extraverse type daarentegen als waardenschenkend in sociaal opzicht.

Evenals nu een sleutel in het slot past zou men verwachten, dat deze twee typen in het schenken en beroven van uiterlijke waarden, in het geven en nemen elkander wel moeten vinden. Het moeten inderdaad nog sterkere collectieve banden zijn, welke het Twentse volkskarakter bijeen houden, sterker nog dan bovengenoemde uiterlijke houdingen doen vermoeden. Immers, evenals de „naobers"-plichten worden gekenmerkt door een uitgebalanceerd „geven en nemen", leiden utiliteitsoverwegingen tot een huwelijk. De Twentse boer huwt alleen een Twentse vrouw of een enkele maal een vrouw, even over de grens en nimmer een andere, want economisch en sociaal aanzien van beide partners dienen eveneens met elkander in evenwicht te zijn. Bovendien worden huwelijken gewoonlijk in elkander gezet, toenaderingen op dit terrein zijn eerder van indirecte dan van directe aard. In dit opzicht spreekt duidelijk het Twentse spreekwoord: „As de vrouwe nen gollen stôol meddekrig wil ze d'r ok op zitten" (een rijke vrouw, die een grote bruidschat meekrijgt, wil het huiswerk niet doen). Zoals dit voor Twente dikwijls geldt dient men dit gezegde voor de boer of de „baas" zelf toepasselijk te verklaren. In een uiteraard pathologisch geval, waar een rijke boerenweduwe hertrouwd was. heeft deze boer tien jaar lang te bed gelegen. Eerst onder het voorwendsel zijn kippen kwijt te zijn (gedurende de oorlog) en later, omdat hij mensenschuw was, hervatte hij zijn werkzaamheden weer op de dag volgende op de begrafenis van zijn vrouw.

Het instinct schijnt hier de overhand te hebben en overschaduwt als het ware het erotische gevoelsleven. Belangrijk zijn de ervaringen in de

Stad, waar de laatste jaren zeker sprake is van een kentering ten aanzien van deze trouw t.o.v. hetzelfde karaktertype. Een compenserende werking binnen een bevolkingsgroep van het introverse en het extraverse type, zoals ik deze in de oorlogsjaren als huisarts in het land van Maas en Waal kon observeren, wordt in het Twentse boerenland in het geheel niet aangetroffen. Mag men nu spreken van een onvruchtbaarheid van het Twentse geslacht? Is Twente gedoemd om uit te sterven? Vooral na de laatste oorlogsjaren is er juist sprake van een zeer sterke bevolkingstoename, vooral in de industriesteden, maar ook van het platteland en het zou zeker interessant zijn om eens na te gaan in hoeverre deze versterkte bevolkingstoename aan een verdere ontplooiing van het driftleven moet worden geweten en in hoeverre de kinderbijslagregeling hier haar invloed heeft doen gelden.

De Twentse bevolking van het Ambt (in haar geheel genomen) brengt een duidelijke tegenstelling in dit opzicht aan het licht, welke een beschouwing waard is. In een vergelijking immers van de katholieke met de protestantse bevolking treft het, dat de laatste als een niet te overtreden regel twee kinderen wenst en niet meer en in dit verband laat het zich begrijpen, dat er een verwarring ontstond in een protestants boerengezin, toen de tweede bevalling een tweeling opleverde. De katholieke bevolking daarentegen telt vele grote gezinnen. Vraagstukken omtrent anticonceptionele methodiek of echtscheiding kunnen onbesproken blijven, omdat deze problematiek zich in het geheel niet voordoet. Een paar broers en zusters op een boerderij maakt een huwelijk overbodig, wordt economisch zelfs schadelijk geacht. Een eenzame boer daarentegen behoeft een jonge vrouw, die hem behulpzaam kan zijn voor zijn naderende oude dag. Een eenvoudig toucher bij kinderloze huwelijken leert soms, dat de klacht over steriliteit soms in een onthouding van een sexuele omgang is gelegen. Inderdaad schijnt het mij, dat het collectieve standpunt hier doorslaggevend is en meer vermag dan een tegenstelling tussen man en vrouw of een onvruchtbaarheidsprincipe misschien zou doen vermoeden.

Wanneer men zich met het standpunt kan verenigen, dat onvruchtbaarheid geen degeneratieverschijnsel behoeft te zijn, dan kan een vergelijking met de onvruchtbare onontgonnen Twentse bodem in dit opzicht leerzaam zijn. Nog een 30 jaar geleden lag de verhouding in Twente tussen ontgonnen en onontgonnen grond ten voordele van het laatste, en thans zeker omgekeerd. Evenals deze toename van de vruchtbare bodem kan men ook een toename van de moederlijke vruchtbaarheid in hetzelfde tijdsbestek vaststellen. De verdere ontwikkeling van het „eigene" resp. de verruiming van het „eigen beeld" beduidt ook een verdere ontwikkeling van de extraverse functie van het introverse Twentse karaktertype.

Een enkel woord moge hier besteed worden aan enkele bijzonderheden, welke haar maatschappelijke ontwikkeling kenmerken.

Het „los hoes", zoals dit nog niet zo lang geleden als een algemeen

voorkomend volksgebruik naar voren gebracht had kunnen worden, prijkt thans in het openluchtmuseum. Op een zeer enkel uitzonderingsgeval na is deze woning thans in Twente vrij plotseling totaal verdwenen. Zij heeft plaats moeten maken voor boerderijen, die gelijkvloers zelfs vele vertrekken bezitten. Een plotselinge wijziging in een oriëntatierichting, welke de indruk van een omwenteling maakt en even door een verzet wordt voorafgegaan, beheerst duidelijk de maatschappelijke ontwikkeling van de Twentse boeren. Zo is het ook met de autobusverbinding. Sedert haar oprichting, enige jaren geleden, wordt hiervan dan ook collectief gebruik gemaakt en de boeren doen het mij dan voorkomen, alsof er geen andere mogelijkheid meer bestaat om Delden te bereiken. Men houde hierbij voor ogen, dat sommige boeren vele kilometers dienen te fietsen om de bushalte te bereiken, welke een twee-uurlijke dienstregeling verzorgt. Dat een paar kilometers verder fietsen om de stad te bereiken verre opweegt tegenover deze veel omslachtiger weg komt zeker niet bij hen op. Dit collectief-instinctieve kenmerk ervaart men, wanneer men bemerkt, dat in een korte tijd alle boeren van butagas zijn voorzien, alle weilanden met schrikdraad zijn omheind, elke boer een tractor bedient tot bewerking van zijn land. Men dient zich daarom te hoeden voor een verwijt van conservatisme. De Twentse boer is voorzichtig, instinctief wantrouwend ten opzichte van elke nieuwigheid. Maar er behoeft slechts één snuggere boer te zijn, die een nieuwigheid toepast en allen volgen zijn voorbeeld. Het collectief-instinctieve standpunt overheerst de individuele ontwikkeling.

Volgens de typebeschrijving van Jung kan het Twentse boerenkaraktertype als een *introvers-instinctief* type worden gekenschetst, waarbij denk- en gevoelsfunctie nog een geringe ontwikkelingsgraad hebben bereikt. Als de tweede introverse functie treedt in het niet prijsgeven van de gevoelens tegenover een juist grote kwetsbaarheid de gevoelsfunctie als de tweede introverse meerwaardige functie naar voren, waardoor tevens de benaming „sensitief belevingstype" op zijn plaats is. De primitief-magische denkbeelden en de koppige standvastigheid van sociale denkbeelden wijzen naast een primitieve minderwaardige extraverse intuïtie op een primitieve ontwikkelingstrap van het extraverse denken. Belangrijk lijkt mij voor de introverse hoofdfunctie, de instinctieve, dat deze als een ongedifferentieerde oriënterende functie naast haar overheersende introverse kwaliteit tevens een ontwikkeling van een extraverse kwaliteit te zien geeft. Dit kan immers voor de gevoelsfunctie in het geheel niet worden gezegd. De Twentse boer is in zijn sociale omgang terughoudend, onhandig en secundair, waardoor schijnbare oriëntatiestoornissen aan de dag treden. De vasthoudendheid en het zelfbeschikkingsrecht wordt duidelijk in anale karaktertrekken tot uitdrukking gebracht, evenals zijn minderwaardige primitieve „verslindende" functie (in haar orale karaktertrek) de grote nieuwsgierigheid vertolkt. Tegenover zijn waardeberovende stugge houding ten opzichte van de buitenwereld staat zijn warme genegenheid voor zijn eigen

wereld. Hij beheerst een klein domein intensief. In dit kleine domein heersen nog betrekkelijk primitieve verhoudingen, welke het duidelijkste blijken in het „menselijke opzicht" en in magische gevoelsverhoudingen. De instinctieve functie verleent kracht aan zijn arbeid en maakt hem daardoor sociaal waardevol.

ENKELE UITKOMSTEN BETREFFENDE HET TWENTSE „LICHAMELIJKE KARAKTER"

Zoals ik aan de hand van verkregen uitkomsten meen te kunnen aantonen bestaat er een sprekend onderscheid in de ziekte-casuïstiek, wanneer de overheersende boerenbevolking van het Ambt tegenover de overheersende arbeidersbevolking van de Stad in dit opzicht tegenover elkander worden gesteld.

Het zal zonder meer wel duidelijk zijn, dat men slechts dán tot een dieper inzicht in dit verschijnsel zal kunnen geraken, indien men zijn aandacht tot de onbewuste hoe-beleving van het menselijke lichaam richt en zich daarbij dus even verwijdert van de bestaande en misschien ook beter bekend-zijnde gevarieerdheid van bekende ziektebeelden. Dit wil dus zeggen, dat, indien ik aan de hand van een bepaald omschreven ziektebeeld een onderscheid meen te zien in het voorkomen en de verwerking daarvan bij de bevolking van de Stad tegenover die van het Ambt, het mij voor dit doel niet gaat om het aangegeven ziektebeeld zelf doch uitsluitend om een eventueel onderscheid in een hoe-beleving van het lichaam, of deze nu in een overheersende afweer of in een overheersende gevoeligheid haar uitdrukking vindt.

Het lichaam bevindt zich in een voortdurende en nimmer onderbrekende relatie tot zijn milieu. Men zou zelfs geneigd zijn om te spreken van een vriendelijke òf vijandige bejegening ten aanzien van een milieu-invloed, alsof hier een tussenvorm ontbreekt. Zo spreken wij ook over gezond-zijn òf ziek-zijn, één van beiden, alsof er geen tussenweg mogelijk is. Ik verheel daarbij niet, dat wij in dit opzicht althans ogenschijnlijk ons in het nadeel bevinden. Want de zieke beschikt over een subjectieve zekerheid, waardoor hij in staat is precies aan te geven, of hij zich àl dan niet ziek gevoelt, terwijl de arts toch zal moeten bekennen met objectieve middelen deze scheiding niet te kunnen trekken.

De fraaist in het oog springende verschillen van het „lichamelijke" karakter komen naar voren, wanneer de van aanleg extraverse natuur van de Brabantse boer tegenover de van aanleg introverse natuur van de Twentse boer geplaatst wordt. Om dit te verduidelijken wil ik twee denkbeeldige personificaties van beide naturen naast elkander stellen. Op het eerste gezicht maakt de Twentse boer zeker een stoere, krachtige indruk in vergelijking met de Brabantse boer. Toch zou men een lelijke vergissing begaan, indien men, hierop afgaande, zou willen adviseren om de Twentse boer in een eerste klasse sportelftal te plaatsen en daarbij

de Brabantse boer in de vierde klasse. Want deze uiterlijke verschijningsvorm van een krachtiger houding van de Twentse boer wordt niet door een krachtige lichamelijke ontwikkeling gedekt, integendeel. Het stoere voorkomen gaat parallel aan een stijfheid van wervelkolom en ledematen; statische verkrommingen en rhachitische afwijkingen worden meer aangetroffen en ook het spier- en bandapparaat kan in het geheel niet krachtig ontwikkeld worden genoemd, maar eerder slap en zwak. Een „natuurlijke afweer" openbaart zich voor de Twentse boer in een krachtig en sterk schijnende houding, waarmede een vermeende tegenstander op een afstand kan worden gehouden. De Twentse boer heeft zich, steeds nog in een vergelijkend opzicht met de Brabantse, teruggetrokken in een verdedigingsstelling en zijn instinctief verzet wordt in zijn uitingsvorm dan ook beheerst door een vlucht of een pseudo-gewilligheid. De Brabantse boer daarentegen kan zich in zijn natuurlijk verzet uitbeelden door een: „kom maar op als je durft", waarbij deze uiterlijke vorm van agressiviteit dan ook door een flink ontwikkeld spierapparaat gesteund wordt. De Twentse boer heeft geen spierkracht tot zijn beschikking, maar kan voor zijn verweer wel zijn grote mond benutten.

Dit zo duidelijk naar voren tredend onderscheid van een permanente verdedigingsstelling van de Twentse boer tegenover een actieve aanvalspositie van de Brabantse, zoals deze zich bij een oppervlakkige beschouwing van beide bevolkingsvertegenwoordigers aan ons opdringt, typeert naar het mij toeschijnt het Twentse „lichamelijke" karakter tegenover dat van de Brabander. Zo zijn bescherming en openstelling twee tegenstellingen, die door het menselijke „lichamelijke" karakter worden uitgebeeld. Een stevige benige bescherming der inwendige organen wordt door de wervelkolom en de thorax gevormd, terwijl deze bescherming zeker veel minder stevig is voor de gehele voorzijde van het lichaam (het abdomen). Deze natuurlijke beschermende functie wordt voor de Twentse boer door een zeer stijve wervelkolom en een stugge, naar emphysematosis neigende thorax geaccentueerd. Maar het verschil, of zo men wil de mate van dit verschil in bescherming, wordt nog duidelijker voor de Twentse boer wegens zijn slappe buikwand, zoals dit in een veelvuldig voorkomen van hernia en prolaps manifesteert. Een passief, chronisch verzet, gepaard aan een hogere kwetsbaarheid of een hogere gevoeligheid, zoals deze twee eigenschappen zich in haar typologische vertegenwoordiger (de Twentse boer) openbaren in het uiterlijke voorkomen, valt zeker op tegenover de minder conservatieve en meer veranderlijke habitus van de Brabantse boer, die de beschikking heeft over een wapen voor een actief, aanvallend, wisselend en dus plooibaar verzet. De kwetsbaarheid is hierbij zeker geringer.

Het vormt een opvallende eigenaardigheid voor de Twentse boer, hoe hij bij een consult kan verklaren ziek te zijn en toch weer niet ziek te zijn. Wanneer ik de beweringen, ook zelfs van ernstig zieke Twentse boeren, au serieux zou nemen, dan is hij eigenlijk „nooit ziek". Tot aan het sterfbed toe kan een Twentse boer hardnekkig blijven vol-

houden niet ziek te zijn. Hij kan weliswaar erg benauwd zijn, of hij weet te klagen over het eten dat niet binnen wil blijven, de ontlasting die niet komen wil enzovoorts, maar zijn dokter moet goed begrijpen, dat hij „niet ziek" is. Zo ook bij de anamnese, want mocht ook hij geruime tijd in een ziekenhuis opgenomen zijn geweest, hij zal dit graag verzwijgen en het standpunt handhaven, nimmer ziek te zijn geweest. Maar een enkele maal tref ik hem toch wel ziek aan; dan heerst hierover geen meningsverschil tussen patient èn arts. Want dan is hij „echt" ziek en dan ook heel flink ziek. Dan is alle activiteit verdwenen in zijn houding en wordt deze door een zó grote passiviteit gekenmerkt, zoals men deze bij de Brabantse boer nimmer zal aantreffen. Weinig ziek, maar langdurig ziek, steeds weer in een vergelijking met de Brabantse boer, geldt voor mij als een typisch kenmerk van de Twentse boer.

Een andere naar voren tredende eigenaardigheid van de Twentse boer, die misschien zelfs wel de duidelijkste genoemd kan worden, wanneer de aandacht er op wordt gevestigd, betreft de collectieve besmetting. Wij zijn geneigd het begrip epidemie zó te vereenzelvigen met contactbesmetting, dat deze anders voor Twente zo in het oog vallende vorm van besmetting gemakkelijk over het hoofd wordt gezien óf naar een vergeten hoek wordt verwezen. Als zodanig komen besmettelijke ziekten als: mazelen, roodvonk, diphtherie e.a. in beide streken evengoed voor. Maar in Twente worden epidemieën gekenmerkt door haar langere en meer uitgerekte duur en door haar buurtschapsgewijs optreden, waarbij de grens van het buurtschap ook werkelijk een grens voor de epideme schijnt voor te stellen. Misschien wordt deze collectieve besmetting nog duidelijker voor de twee ziekten, die ik hiervoor apart onder de loupe heb genomen: de longtuberculose en de acute appendicitis. Het valt zeker op, dat er meerdere leden van een Twents boerengeslacht aan de ziekte: longtuberculose kunnen gaan lijden, waarbij het eerder merkwaardig genoemd moet worden, dat de personen uit de directe omgeving niet worden besmet óf zeker niet in die mate, als dit voor het boerengeslacht zelf geldt, waarvan de leden echter hoegenaamd geen contact met elkander onderhouden. Maar zelfs voor de niet besmettelijke ziekte als de acute appendicitis, treft ons een gezinsoptreden hiervan. Telkens weer valt het mij voor het Twents boerenland op, overigens in tegenstelling met de Twentse stad, dat bij het voorkomen van acute appendicitis successievelijk de andere leden van het gezin ook hieraan ziek worden. Dit is zó sterk dat ik dikwijls van de ouders moet vernemen, dat één kind van het gezin nog steeds geen acute appendicitis heeft gehad; de ouders vertrouwen dit kind niet. Men bedenke hierbij, dat bij de operatie later deze diagnose dan ook inderdaad bevestigd wordt.

Bij een loutere beschouwing van het lichamelijke onbewuste belevingstype, waarbij aan de aard der ziekte even wordt voorbijgezien, meen ik, dat voor de Twentse boer aan de collectieve innerlijke factor een overwegende betekenis moet worden toegekend tegenover de bete-

kenis van de collectieve uiterlijke factor voor de Brabantse boer. Zou men er toe kunnen komen om de lichamelijke gezondheid van de Brabantse boer met die van de Twentse boer te vergelijken, dan zal men geen vrede kunnen vinden in een beoordeling van uiterlijke lichamelijke kenmerken alleen. Beide bevolkingsvertegenwoordigers gevoelen zich op een hun eigen wijze gezond en deze beleving kan niet met getallen worden uitgedrukt. Wel zou men er toe neigen om het aantal te vinden lichamelijke afwijkingen van eenzelfde objectieve norm voor de Twentse boer groter te achten, terwijl de tegengestelde verhouding dan voor de dag zou treden ten aanzien van het aantal ziektegevallen, volgens eenzelfde wijze objectief beoordeeld.

Het vormt zeker een veel moeilijkere taak om zich een algemene indruk over de lichamelijke ontwikkeling van de Twentse stadsbewoner te verschaffen. Het komt mij voor, dat deze bevolkingsgroep zich niet voor een enkele vertegenwoordiger, typologisch bedoeld, leent, omdat de uiterlijke opvallende verschillen voor de Twentse stadsbewoner zelfs groot zijn tegenover de zeker geringe manifeste verschillen in dit opzicht van de Twentse Ambt-bewoner. Met deze moeilijkheden voor ogen wil ik toch niet nalaten om hier enkele uitkomsten mede te delen, die misschien tot een nadere uitwerking van dit probleem kunnen leiden. Zo heb ik mij de taak opgelegd omstreeks 10.000 rapporten van ziektegevallen binnen mijn praktijk over een periode van circa 8 jaren aan een rubricering te onderwerpen. Dit zeer grote aantal heb ik in twee groepen verdeeld en wel: een groep rapporten betreffende de verplicht-verzekerden, een tweede groep rapporten betreffende de vrijwillig-verzekerden en de particulieren. Bij deze verdeling dient men met de omstandigheid rekening te houden, dat het aantal vrijwillig-verzekerden voor mijn praktijk in de loop der jaren sterk is toegenomen ten koste voornamelijk van de particulieren. Zodoende zal de som van beide groeperingen een minder aan schommelingen onderhevig cijfer te zien geven, dan voor een ieder van deze groep geldt. Daarnaast kan worden gezegd, dat zeker circa 90 % van de bevolking van de Stad door verplicht-verzekerden wordt gevormd, terwijl dan ongeveer 80 % van het Ambt door de vrijwillig-verzekerden plus de particulieren wordt gevormd. De gelijkstelling van deze twee groepen met Ambt resp. Stad is daarom in zekere zin wel gewettigd.

Als een resultaat van mijn berekeningen betreffende de sociale structuur verkreeg ik een verhoudingsgetal, welke om en nabij een verhouding van 3 verplicht-verzekerden tegenover 2 vrijwillig-verzekerden en particulieren te zien gaf. Om tot een vergelijking te kunnen komen heb ik de laatste verkregen uitkomsten met 1½ vermenigvuldigd. Het aantal rapporten van de Stad, om dit korter uit te drukken, overtreft meermalen het aantal rapporten van het Ambt. Maar omdat meer rapporten op éénzelfde patiënt betrekking hebben en zodoende slechts éénmaal genoteerd werden, slonk het totale aantal rapporten van circa

STAAT I

Spreiding van 24 ziektegevallen over de stad
(verplicht verzekerden) over 8 jaren
Totaal 757 ziektegevallen

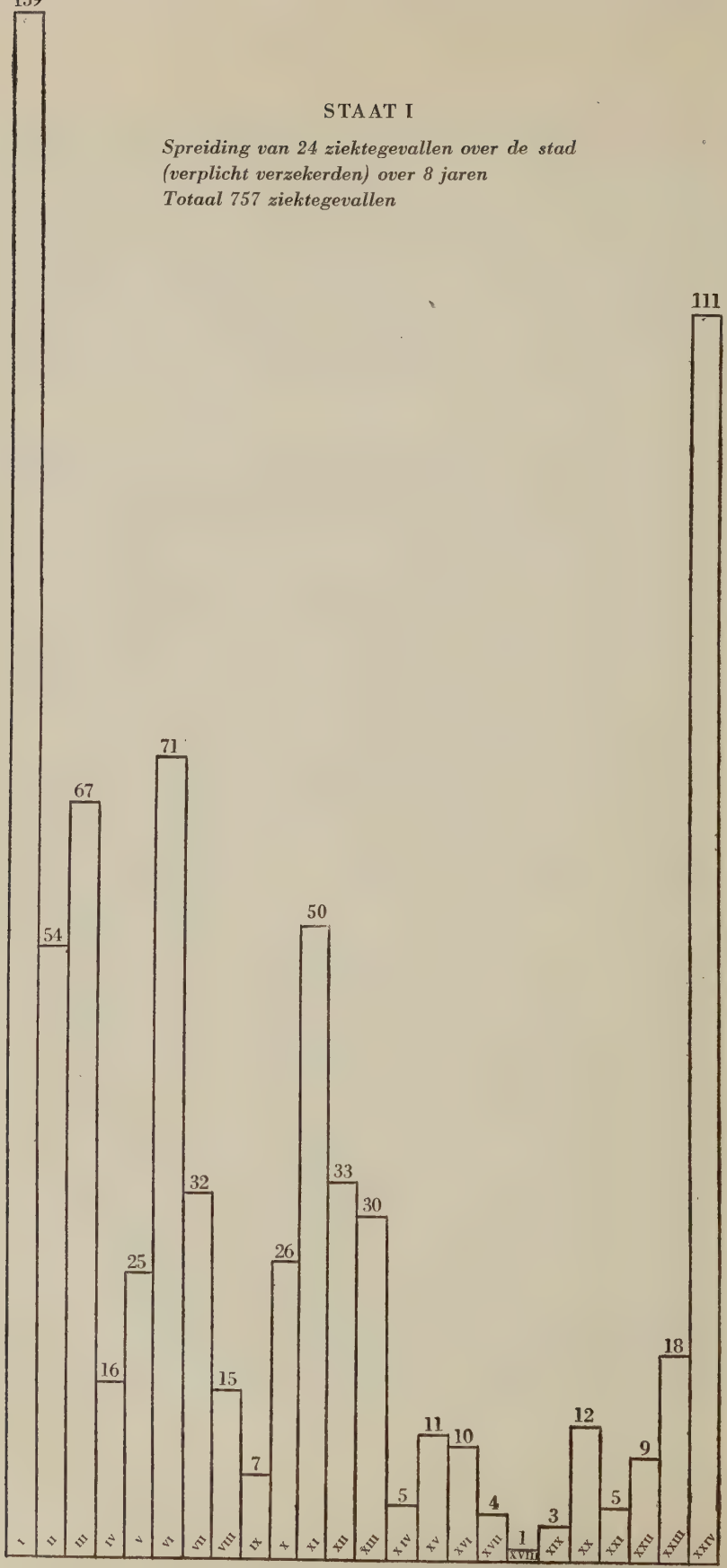

STAAT II

Spreiding van 24 ziektebeelden over het ambt (vrijwillig verzekerden en particulieren) over 8 jaren
Totaal 779 ziektebeelden

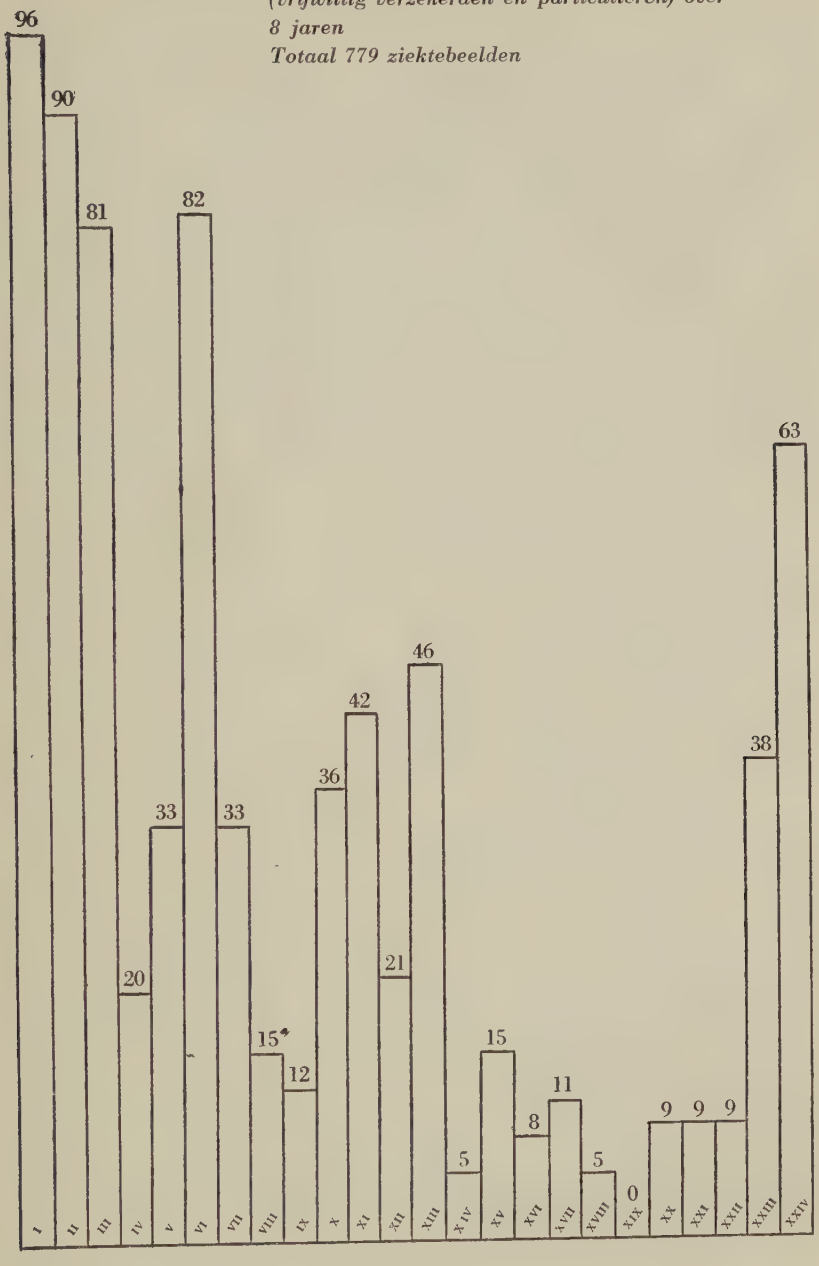

10.000 tot slechts 1100. In vergelijkbare getallen uitgedrukt kwam ik zo tot 757 ziektegevallen voor de Stad tegenover 779 ziektegevallen van het Ambt. Eerder had ik een groter aantal ziektegevallen voor de Stad verwacht wegens het frequenter ziek-zijn van deze bevolkingsgroep. Maar ik meen toch, dat 8 jaren een tijdsperiode is, waarin een huisarts bijna elk praktijklid wel eens als patient ontmoet heeft, waardoor de verhouding voor de dag treedt, die beter is aangepast aan een bestaande verhouding van lichamelijke afwijkingen, dan in een korter tijdsbestek zou zijn verkregen. Bovendien heb ik mij bij deze rubricering tot 25 ziektebeelden beperkt, waarbij min of meer chronische afwijkingen op de voorgrond staan en de acute ziekten niet aan een onderverdeling werden onderworpen, maar terzijde werden gelegd.

Een overzicht van de uitkomsten van deze 25 meest-voorkomende ziektebeelden heb ik in bijgaande tabel aangegeven. (Zie staat 1 en 2).

De Romeinse getallen, die in de kolommen staan vermeld, hebben betrekking op de hieronder volgende ziektebeelden. De gewone getallen geven telkens het aantal ziektegevallen weer, behorende bij het desbetreffende ziektebeeld:

I. Wervelkolomaandoeningen.
II. Hartaandoeningen.
III. Hypertensie.
IV. Varices.
V. Longaandoeningen.
VI. Herniae.
VII. Gynaecologische verzakkingen.
VIII. Ptoses der inwendige organen.
IX. Ulcus cruris.
X. Chronisch rheuma.
XI. Hyperthyreoidie en struma.
XII. Ulcus duodeni en ventriculi.
XIII. Galstenen.
XIV. Nierstenen.
XV. Maagcarcinoom.
XVI. Prostaatcarcinoom en -hypertrofie.
XVII. Rectum- en colon-carcinoom.
XVIII. Genitaalcarcinoom.
XIX. Mammacarcinoom.
XX. Diabetes mellitus.
XXI. Meningitis.
XXII. Sectio caesarea wegens bekkenvernauwing.
XXIII. Cerebrumaandoeningen.
XXIV. Insufficientia pedis.

Op de voorgrond staan ongetwijfeld de afwijkingen, die op de houding betrekking hebben (zie I en XXIV). Het vormt voor mij een onmisken-

bare omstandigheid, dat de skeletstructuur van de Twentse boer inferieur is aan die van de Twentse stadsbewoner. Een physiologische osteoporose, waardoor een consolidatie van een fractuur zelfs zeer lang kan duren, afwijkingen van de wervelkolom van welke aard dan ook, vormen voor de Twentse boer een wel zeer duidelijke minderwaardigheid ten aanzien van een objectieve beoordeling in vergelijking met de Twentse stadsbewoner. Ik ben er zelfs toe geneigd om de wervelkolom als *de* gevoelige plek van de Twentenaar in het algemeen naar voren te brengen, waarvan hij zichzelf ook min of meer bewust is. Want vele boeren kunnen pas dan met rugklachten voor de dag komen, zodra een zoon voor de militaire dienst wordt opgeroepen, waarbij het hen in de meeste gevallen gelukt om op grond van onmiskenbaar voorkomende wervelkolomaandoeningen arbeidsongeschikt te worden verklaard. In zeker opzicht beeldt de wervelkolom dan ook het „eigen lichamelijke karakter" van de Twentenaar uit, hetgeen naar voren komt, zodra men moent laten blijken een operatieve behandeling in overweging te nemen. Er bestaat in dit opzicht een zekere voorliefde ten aanzien van een behandeling met injecties en een zeer duidelijke angst ten aanzien van een voorgestelde operatieve behandeling. Reeds de suggestie alleen van dit laatste kan een plotselinge vervreemding ten opzichte van de behandelende arts tot gevolg hebben. Daarom vormt het een des te sprekender feit, dat ik 139 wervelkolomafwijkingen tel in de Stad tegenover 96 in het Ambt. De Stadsbewoner geeft in houding zeker blijk, als een algemeen voorkomende neiging bedoeld, zich in dit opzicht prijs te geven. De objectief betere conditie stelt de Twentse stadsbewoner boven de Twentse boer, de subjectief-beleefde mindere conditie er beneden. De stijve houding van de Twentse boer tegenover de slappe houding van de Twentse stadsbewoner kan zeker als een sprekende tegenstelling naar voren worden gebracht.

Eenzelfde beschouwing, als voor de wervelkolom werd gegeven, geldt ook voor de pedes plani-transversi, waarbij ik 111 ziektegevallen in de Stad tel tegenover 63 in het Ambt. De objectieve inferioriteit overheerst in het Ambt voor deze veelgevonden afwijking.

Zowel een duidelijke hypertensie, als zeer sterk uitgesproken varices aan de benen vallen voor het Ambt in frequentie en ernst veel duidelijker op dan voor de Stad (zie III en IV). Hier werd alleen de hypertensie als ziektegeval genoteerd, wanneer er redenen waren aan te voeren, dat deze hypertensie min of meer stabiel en chronisch was en boven een maximum van 160 uitkwam. In enkele uitzonderingsgevallen heb ik in het Ambt een tensie kunnen noteren, die boven het maximum van mijn bloeddrukmeter, dus boven de 300 uitkomt. Het komt mij voor, dat de bestaande verhouding in werkelijkheid duidelijker ligt, dan hier met de getallen van 81 voor het Ambt en 67 voor de Stad wel worden aangegeven. Eenzelfde persoonlijke beoordeling geldt voor de varices, waar ik 20 ziektegevallen voor het Ambt tegenover 16 in de Stad heb genoteerd. Hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat in het algemeen slechts die ziektegevallen onder mijn rapporten voorkomen, die voor een operatieve

behandeling in aanmerking kwamen. Het schijnt mij wel toe, dat hier een intensiteitsverschil van de bewuste psychische spanningstoestand en de onbewuste psychische ontspanningstoestand haar vertolking vindt. Het verschil in frequentie van hypertensie tegenover varices in het Ambt (81 en 20) is immers groter dan dit voor de Stad naar voren komt (67 en 16). Tenminste, wanneer men kan meegaan met de opvatting, dat de hypertensie de lichamelijke taal van een geestelijke spanningstoestand weergeeft tegenover de geestelijke ontspanningstoestand, die in de varices haar uitdrukking vindt.

Zo ook meen ik, dat de conditie van de buikwand voor de Stad beter is, dan in de getallen van 82 liesbreuken voor het Ambt tegenover 71 in de Stad (terwijl deze getallen voor de gynaecologische verzakkingen gelijk liggen) wel wordt uitgedrukt. (Zie VI). Het chronische rheuma komt in het Ambt zeker meer voor dan die in de Stad; ik vind 36 tegenover 26 ziektegevallen. (X). Voor de schildklieraandoeningen meen ik, dat deze ziekten, die wel in overwegende mate voor vrouwen gelden, in het Ambt meer getypeerd worden door een uiterlijk waarneembaar struma, in de Stad meer door subjectieve klachten en een verhoogde stofwisseling. Het „gal overgeven" en het „aan de gal hebben", als twee identieke begrippen, vormt voor het Ambt een voorstelling, die de gedachten wel in beslag kan nemen. Galstenen komen in het Ambt veel frequenter voor dan in de Stad, terwijl nierstenen (in een geringer percentage) voor beide bevolkingsgroepen even dikwijls voorkomen. Misschien als een manifestatie van het ophouden der ontlasting komt het rectumcarcinoom en het coloncarcinoom het meeste voor tegenover andere localisaties van het carcinoom. Hier valt een frequenter voorkomen op in het Ambt met 11 gevallen tegenover 4 in de Stad. De overige uitkomsten, die ik in bijgaande staat heb vermeld, spreken voor zichzelf.

De hoestdrank vormt in Twente voor het „loshoesten" een even onontbeerlijk geneesmiddel als het invetten van de borst ter „afsluiting" daarvan; twee middelen, die gaarne worden aangewend bij klachten over hoesten. De slijm zit vast en moet door een drank worden opgelost. Men bedenke hierbij, dat de Twentenaar zijn lichamelijke aandacht meer op de buik richt dan op de borst, waarop overigens zijn veelvuldige klachten over het „vastzitten van de wind" ook wel wijst. Zo is de ademhaling ook een overwegende buikademhaling. Chronische longafwijkingen in de vorm van een emfyseem of een chronische bronchitis vind ik veelvuldiger in het Ambt met 36 ziektegevallen tegenover 25 in de Stad. Daarnaast heb ik mijn ziektegevallen van de longtuberculose nagegaan. Het mag misschien vreemd klinken, maar over het algemeen dient toch gezegd te worden, dat de Twentse boer minder geschikt voor een chronische ziekte dient te worden geacht dan de Twentse stadsbewoner wegens zijn geringer aanpassingsvermogen in dit opzicht.

86 Ziektegevallen van longtuberculose werden gevonden in de Stad tegenover 62 in het Ambt. Hiervan konden 7 en resp. 6 gevallen als infaust worden aangemerkt. Met uitsluiting van deze infauste gevallen

vond ik dan een gemiddelde ziekteduur van 17.5 maanden voor de Stad en 16 maanden voor het Ambt. Om deze uitkomsten te kunnen waarderen dient zeker als een opvallende omstandigheid te worden genoemd, dat het voorkomen van longtuberculose in het Ambt in een overwegende mate door de familiefactor wordt bepaald, terwijl in de Stad de contactfactor doorslaggevend schijnt te zijn. Zo worden op deze wijze de accenten van aanleg en milieu verschillend gelegd. Deze uitkomst pleit er voor, dat de gevoeligheid in de Stad voor longtuberculose groter is.

Voor de acute appendicitis heb ik het voorkomen over 6 jaren nagegaan, waarvan de getallen hieronder mogen volgen:

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	Totaal
STAD	32	44	32	22	32	19	181
AMBT	16	19	22	27	24	15	123

Hier komt dus naar voren, dat de acute appendicitis in de stad met meer dan 50 % overtreft, terwijl dit voor de longtuberculose voor iets minder dan 50 % geldt. In beide gevallen blijkt er een hogere gevoeligheid in de Stad voor te komen.

Er zijn ongetwijfeld meer factoren, die een zuivere beoordeling van het somatische „karakter" in de weg staan en ik verheel mij niet, dat de naar voren gebrachte duiding voor wijziging vatbaar zal moeten zijn. Zo kan ten aanzien van keuringen het beeld door de volgende twee factoren worden vertroebeld: de bedoeling van de candidaat en een versterkte introversie, zoals deze voor de Twentse boer zeker geldt. Het komt mij voor, dat deze twee tendensen belangrijk zijn voor de beoordeling van de hieronder aangehaalde percentages, betrekking hebbend op schoolkinderen, die door de schoolarts naar de huisarts werden verwezen.

	HENGELO		STAD		AMBT	
	I	II	I	II	I	II
1952	2805	421	194	27	172	29
1953	3022	533	298	32	363	63
Totaal	5827	954	492	59	535	92
Percentage:	16.4 %		12 %		17 %	

Over de twee jaren 1952 en 1953 zijn in kolom I het aantal kinderen vermeld, die in totaal aan een onderzoek werden onderworpen. In kolom II staat het aantal vermeld, dat wegens gevonden afwijkingen naar de huisarts werd verwezen. Om deze getallen te kunnen beoordelen schijnt het mij toe, dat met de omstandigheid rekening gehouden dient te worden, dat de ouders in het Ambt wegens hun versterkte introversie practisch niet bij de schoolarts zelf verschijnen, terwijl het omgekeerde

nu juist wèl het geval is voor de stad Hengelo. Zo wordt het begrijpelijk, dat om anamnestische redenen in de Stad meer kinderen naar de huisarts worden verwezen dan in het Ambt, terwijl de omgekeerde tendens geldt voor de objectief gevonden afwijkingen van de lichamelijke conditie.

Zo spreekt voor mij de bedoeling een duidelijker taal ten aanzien van de keuringen voor de militaire dienst, waarvan de getallen hieronder mogen volgen.

	STAD		AMBT	
	I	II	I	II
1929	29	4		
1930	34	5	45	4
1931	29	9	37	7
1932	31	8	43	9
1933	18	5	53	11
1934	26	4	69	25
	167	35	247	56

Percentage afkeuringen	21 %	22.2 %
Lichamelijke afwijkingen	13.9 %	10.1 %
Psychische afwijkingen	7.1 %	11.1 %

In tegenstelling tot wat men misschien mocht hebben verwacht, ligt het percentage afkeuringen wegens lichamelijke afwijkingen hier voor de Stad hoger dan voor het Ambt. Ik meen, dat de bedoeling en de betere anamnese hier van grote betekenis zijn tegenover de geslotenheid van de candidaat, afkomstig uit het Ambt. Deze is immers „nog nooit ziek geweest", terwijl ongetwijfeld wegens zijn versterkte introversie in een veel hoger voorkomend percentage psychische afwijkingen worden genoteerd, dan dit voor de meer intelligent toeschijnende candidaat van de Stad geldt.

Tenslotte valt in mijn praktijk, in tegenstelling van de Twentse boer tegenover de Twentse industriearbeider, het zeer veelvuldig voorkomen op van anaemie, welke elke behandeling schijnt te trotseren en voornamelijk bij meisjes en jonge vrouwen wordt aangetroffen.

HOOFDSTUK III

BESCHOUWING VAN HET TWENTSE BELEVINGSTYPE

Het karakteristicum, hetwelk bij een beschouwing van de Twentse volksaard wel op de allereerste plaats naar voren treedt, is haar solidariteit, haar gehechtheid aan eigen bodem, haar trouw aan eigen traditie, haar eensgezindheid. Wanneer men dan hier bovendien aan toevoegt, dat de Twentenaar zich ongetwijfeld laat kennen als iemand, die zijn eigen weg wil gaan, een wantrouwen vertoont, zich ogenschijnlijk niet bekommert om zijn medemensen, geen rekening weet te houden met anderen, dan klinkt dit voor velen in de oren, alsof men zichzelf tegenspreekt. Solidair en toch afzonderlijk! Het is mijn ondervinding, hoe vreemd velen hiertegenover staan, en het kan daarom zeker zijn nut hebben zich eens even te bezinnen op dit collectieve solidariteitsverschijnsel.

Solidariteit leeft in iedere menselijke psyche. Onder bepaalde omstandigheden treedt dit verschijnsel zeer duidelijk aan de dag en herinneringen aan algemeen voorkomende maatschappelijke solidariteitsverschijnselen kunnen er toe bijdragen het Twentse volkskarakter beter te leren invoelen en verstaan. Immers, ontwikkeling van minder ontwikkelde gebieden, socialisering, ontsluiting van het platteland of hoe men dan ook uitdrukking wil geven aan een behoefte bepaalde gebieden in het grotere maatschappelijke verband op te nemen, vooronderstellen wel allereerst dit invoelend verstaan van het betrokken gebied. Pas dàn wordt men zich werkelijk bewust van de verantwoordelijke taak, welke men op zijn schouders neemt, indien men invloed wil gaan uitoefenen op een dergelijke volksontwikkeling.

Zo kunnen vele voorbeelden worden aangehaald, die allen in zoverre identiek zijn, dat zij te voorschijn worden geroepen door een subjectieve ervaring overweldigd te worden of te kunnen worden. Zonder onderling overleg ontstaat er plotseling een eensgezindheid. Men is, om dit weliswaar wat àl te kras uit te drukken, blind geworden voor sociale verscheidenheden. Iedereen is, ja moet zelfs gelijk zijn van streven, moet één van zin zijn. Hier staat dus een collectief verschijnsel als pendant tegenover een ander collectief verschijnsel, het saamhorigheidsgevoel, hetwelk dan op objectieve sociale motieven rust.

De zó naar voren tredende overtuiging wordt dan ook gekenmerkt door haar zekerheid. Het wantrouwen kan hierbij een zeer sterke graad vertonen. Immers degenen onder de gemeenschap, die deze overtuiging

niet mochten delen of waaromtrent een vermoeden bestaat, dat deze overtuiging niet gedeeld wordt, worden vermeden of met een pseudo-welwillende hartelijkheid bejegend, of zelfs uit de gemeenschap verwezen, zoals dit bij de bevrijding na de laatste wereldoorlog dikwijls geheel ten onrechte door de volkswil geschiedde. Dit standpunt wordt dan ook ongetwijfeld grotendeels door het realiteitsprincipe te voorschijn geroepen en beheerst door „eigen en vreemd", vriend of vijand. Daarom kan men nauwelijks spreken van een solidariteitsgevoel, omdat dit verschijnsel buiten het Ik om naar boven komt.

Solidariteit vormt een geestelijke bescherming, welke in kracht en onverzettelijkheid nimmer zal onderdoen voor een weerstand, welke door rationele motieven wordt opgebouwd. Opgeroepen door een bedreiging herbergt deze toestand een uitgesproken latente behoefte aan veiligheid. Het individu weet zich opgenomen in een hechte gemeenschap en gevoelt zich „en masse" geplaatst tegenover een vijandige buitenwereld.

Dit solidariteitsverschijnsel, gedemonstreerd aan de hand van een reactief toestandsbeeld, treedt als een karaktereigenschap in het Twentse boerenkaraktertype zeer duidelijk naar voren. De gehechtheid aan de eigen bodem blijkt wel uit de omstandigheid, dat de Twentse boer zijn erf alleen voor de noodzakelijkste boodschappen verlaat, de huisarts het liefst aan huis ontbiedt en zijn textielgoederen graag van rondtrekkende reizigers betrekt. Men zegt wel eens, dat tegengestelde karaktertypen elkander in het huwelijk vinden; „les extrêmes se touchent". Maar voor het Twentse boerenkaraktertype geldt wel heel duidelijk, dat deze collectiviteitsband nog sterker is, waardoor een vermenging met het extraverse type feitelijk in het geheel niet voorkomt. Men mene niet, dat deze „trouw" aan eigen bodem een algemene eigenschap voor de boerenstand voorstelt. De Brabantse boer houdt van gezelligheid buitenshuis en een bepaalde „ontrouw" aan eigen bodem valt mij telkens weer op, wanneer ik per auto de noordelijke uitgestrekte landbouwgebieden van Frankrijk doortrek. In deze gebieden heb ik nimmer een enkele boerderij kunnen vinden; wel treft men telkens opeengehoopte boerengemeenschappen aan in kleinere plaatsen.

De beschouwing van het Twentse belevingstype dient dan ook ongetwijfeld van de wetenschap uit te gaan, dat de introverse oriëntering, als een natuurlijke en karakterologisch vastgelegde voorwaarde tot haar geestelijke ontwikkeling, dit belevingstype confronteert met en waarden doet schenken aan een geestelijke innerlijke wereld, die niet alleen een onuitputtelijke bron van innerlijke natuurkrachten omvat, maar tevens door uiterlijke natuurlijke en culturele krachten wordt doordrenkt. Men dient zich dan ook te hoeden de ongetwijfeld naar voren tredende afzonderlijkheid van het Twentse belevingstype als een uitzonderlijkheid mis te verstaan. Men zou kunnen zeggen, dat het Twentse belevingstype zichzelf een uiterlijke dwang heeft opgelegd, zich als het ware door de buitenwereld bedreigd gevoelt in de beleving overweldigd of over-

meesterd te kunnen worden. Hierdoor is de Twentenaar in een verdedigingspositie geraakt, maar stelt zichzelf in staat de materie voor eigen geestelijke ontwikkeling uit innerlijke krachten te putten. Want deze verdedigingspositie verschaft de mogelijkheid een innerlijke onderscheiding te maken van een onderscheidbaar geestesmateriaal.

In de meerwaardige introverse oriëntering worden dan ook overwegend onderscheidingen gelegd, in de minderwaardige extraverse oriëntering overwegend scheidingen zonder meer gelegd, waarbij ja of neen, positieve of negatieve instelling, sympathie of antipathie als evenzovele uitingen van een sterk-ambivalente gevoelsinstelling kenmerkend zijn. De oriëntering wordt, zoals Jung dit heeft betiteld, bepaald door de subjectieve factor. Hierbij geldt tevens, dat de collectieve factor aan deze subjectieve factor gekoppeld is.

Het Twentse belevingstype vertegenwoordigt een uitgesproken *collectiviteitskarakter*. Haar individualiseringsniveau staat nog in haar kinderschoenen.

Voor een juiste waardering van deze collectiviteit is het van belang, om hier deze van binnenuit voortgekomen Twentse collectiviteit duidelijk te onderscheiden van een van hogerhand opgelegde collectiviteit. Individualisering heeft de betekenis van een verdere differentiëring op de basis van een amorphe, collectieve en ongedifferentieerde grondslag. Zo gezien omvat de Twentse eigen collectiviteit vele latente krachten en disposities, die voor de hierop volgende individualisering van onmisbaar en onschatbare betekenis zijn. De van buiten opgelegde collectiviteit heeft evenwel een geheel andere betekenis. De „Twentse" collectiviteit vertegenwoordigt, als een project, de zeer uitgesproken behoefte aan veiligheid en juist daarom dient men hier wel speciaal voor ogen te houden, dat de „vreemde", van buiten opgelegde collectiviteit in hoge mate haar belangstelling weet te wekken en deze uiterlijke collectiviteitsvorm dan ook tot een aantrekkelijk doch tevens adembenemend kleed weet te maken. Dit uiterlijke kleed is zonder enige twijfel in staat om de eigen individualisering te verstikken en men bedenke goed, dat individualisering steeds „eigen" is en nimmer kan worden opgelegd.

Een enkel voorbeeld moge hier ter verheldering worden toegevoegd. Tegenwoordig wordt niet alleen iedere grote stad, doch zelfs ieder dorp, hoe klein ook, als „achter" beschouwd wanneer zij geen „sociaal charitatief centrum" in haar midden telt. Zijn wij ons er wel voldoende van bewust, dat ieder menselijk individu in haar creatief aspect een sociaal charitatief centrum genoemd dient te worden? Het is zeker verantwoord om naar voren te brengen dat er evenveel sociaal-charitatieve centra bestaan als er mensen op de wereld zijn. En wanneer men mogelijk dit als „overdreven" wil beschouwen en zal willen tegenwerpen, dat deze individuele charitatieve centra in sociaal opzicht wel zo onbelangrijk en zó bescheiden zouden zijn, dat hiermede geen rekening gehouden kan worden, dan ziet men aan de „echte" menselijke waarde voorbij. Een dergelijke opvatting dient voor iedere sociale beschouwing als misleidend te worden

gekwalificeerd. Een sociaal charitatief centrum acht ik in haar conventionele gedaante slechts dan dienstbaar, indien zij de kenmerken van bescheidenheid draagt in plaats van overwaardigheid. Het individuele charitatieve centrum staat dan ook op een veel hoger plan en neemt *alleen* een „centrale" plaats in het maatschappelijke leven in. Wel zou men hier van latente en manifeste charitatieve centra kunnen spreken en dan dringt zich het inzicht op om deze menselijke charitatieve centra tot hogere manifesteringen te leiden. Dat dit niet geschieden kan door een adembenemend en conventioneel charitatief centrum, dat liever in een bescheiden gedaante op de naam „instelling" zou dienen te bogen en van haar centrale plaats afstand zou moeten doen, behoeft hier verder geen betoog.

Het onderscheid tussen de subjectieve en objectieve factor komt wel duidelijk naar voren, wanneer men de Twentse boer naast de Brabantse boer plaatst. De Brabantse boer gaat slordig om met zijn mest, terwijl de Twentse boer in dit opzicht, uiterlijk althans, veel netter en meer secuur is. De Brabantse boer verspreidt de mest her- en der-waarts over zijn land en laat het overige aan de „uiterlijke" natuurkrachten over. De Twentse boer daarentegen verbreidt of werkt de mest *in* de grond en laat het overige aan de „innerlijke" krachten van de aarde over. Ongetwijfeld spreekt hieruit reeds een hogere waardering voor de uiterlijke natuurkrachten door de Brabantse boer tegenover een hogere waardering van de innerlijke natuurkrachten door de Twentse boer. Men kan de Twentse boer dan ook een zekere superioriteit in het cultiveren van zijn bodem toeschrijven in een vergelijking met de Brabantse; de Twentse boer is meer verknocht aan zijn boerderij en zijn land, „houdt er de wacht bij", alsof de uiterlijke natuurkrachten niet worden vertrouwd. Over „het wêer" zal hij dan ook steeds iets bijzonders te vertellen hebben. Deze gedachte aan de grond vormt ongetwijfeld een grondgedachte. Een accentuering van deze innerlijke waardering beheerst als een onzichtbare draad het gehele patroon van het Twentse belevingstype. Zo tref ik zowel op de Brabantse als op de Twentse boerderij een onoverzienbare rommel aan, alsof zij alles willen bewaren wat binnen hun bereik komt. Maar dan valt een typisch onderscheid weer op. Want deze onoverzichtelijke rommel komt mij bij het binnentreden van de Brabantse boerderij al dadelijk tegemoet. De Twentse boer schijnt veel ordentelijker te zijn; hij kan een energie ontplooien ten aanzien van opruimen, schrobben en dweilen, alsof zijn leven hiervan afhangt. Maar de rommel kan men wel op indirecte wijze gewaar worden, omdat de kasten hiervan uitpuilen.

Men zou voor elke beleving twee belevingsinhouden kunnen onderscheiden en wel een objectief-getinte inhoud, zoals deze door een directe waardering gegeven wordt, tegenover een subjectief-getinte, zoals deze door een indirecte waardering wordt geschapen en dan geldt voor het Twentse belevingstype ongetwijfeld, dat de indirecte waardering overheerst. De Twentenaar is wantrouwend, wil weten „wat er achter steekt", heeft het „achter de elleboog" en meer van dergelijke uitdrukkingen

wijzen op deze indirecte accentuering van elke objectieve belevingsinhoud. Het zogenaamde „tegenankieken", zoals deze uitdrukking op het Twentse boerenland veelvuldig voorkomt, wijst dan ook op een erkenning niet bij machte te zijn om een objectief verantwoorde indirecte waardering te scheppen of om een ervaringsfeit te doorzien. Het is dan ook duidelijk, dat een indirecte waardering pas als doeltreffend kan worden geboekstaafd, indien zij een „doorzien" is en niet ontaardt in een „voorbijzien". Dit „doorzien" vooronderstelt een noodzakelijke voorwaarde tot het bloot leggen van de indirecte betekenis van een ervaring, want het „voorbijzien" kan niet méér tot de belevingsinhoud bijdragen dan een projectie van eigen gevoelens, waarbij een waardevermindering plaats vindt en tot een misschatting voert. Zo komen een intacte en een gestoorde oriëntatie in het Twentse belevingstype dikwijls naast elkander voor zonder dat dit aan een zwakbegaafdheid moet worden geweten. Dit onderscheid valt reeds op bij het zoeken naar een oorzakelijk verband: de waargenomen vergrote klier wordt telkens bij gelegenheid van een inenting tegen pokken weer geduid als de oorzaak van de pokken; het verkeerde bloed vormt steeds op het spreekuur de oorzaak van een furunculosis; maar een verwaarlozing van de pokpuist of een onhygiënische huidverzorging worden niet voor deze ziekteuitingen verantwoordelijk gesteld, terwijl de „kou" in het algemeen of het „ongezonde werk", dat een arbeider zou zijn opgedragen als oorzaken naar voren worden gebracht; het ploegenstelsel, als een uiterlijke dwang beleefd, moet het ook dikwerf als dooddoener ten aanzien van ziekten ontgelden. Het wantrouwen vormt dan ook de houding tegenover de vijand, waarbij „vijand" in de betekenis van een onbegrepen of ongrijpbare belevingsinhoud moet worden opgevat. Ook gehoorzaamheid vormt een moeilijk te vatten begrip voor het Twentse belevingstype. Het stelling-nemen is wel zó in de houding van het Twentse belevingstype verankerd, dat dit zowel in de taal des lichaams (stijve wervelkolom), als ook zeer duidelijk in de spreektaal tot uitdrukking wordt gebracht.

In de spreektaal wordt een objectief gegeven inhoud óf schijnbaar totaal ontkend, óf in een overdreven mate excessief erkend. Zo ervaar ik, dat de verleden tijd steeds zal worden toegepast, zoals bij het aandienen van mijn komst: „moeder, daar was de dokter", of het achtervoegsel „of niet" wordt gebruikt: „Bent U de dokter of niet?", wanneer geen twijfel mogelijk is. Maar evengoed kan er geklaagd worden „altijd" hoofdpijn te hebben. Deze zelfde tegenstelling ten aanzien van het stelling nemen tegenover iets, òf een overdreven overgave, komt in het wèl of niet ziek-zijn tot uitdrukking, of in een blijven doorarbeiden bij ziekte òf zich zeer ziek gevoelen. De zeer duidelijk naar voren tredende angst voor de nacht bij een eventuele ziekte houdt dan ook een bange verwachting in, deze houding gedurende de nacht te moeten opgeven, waardoor dan een overweldiging door de ziekte wordt gevreesd.

Het Twentse wantrouwen dient dan ook als een natuurlijke bescherming ten aanzien van diè belevingsinhouden te worden gezien, die om

welke redenen dan ook niet aan de eigen geestesstructuur kunnen worden aangepast. Deze uitspraak mag zeker niet zó worden opgevat, alsof het wantrouwen van het Twentse belevingstype kan worden overschat. Als een duidelijk naar voren tredende eigenschap *behoort* het wantrouwen tot een onmisbare schakel van het Twentse karakter. Maar een overdrijving van welke eigenschap dan ook doet op de achtergrond een verborgen eigenschap verwachten. Zo zal kunnen worden waargenomen, dat een sterke accentuering van het wantrouwen gepaard gaat met een te grote beïnvloedbaarheid van het onbewuste, waarbij het oordeel van de buitenwereld als een typisch collectiviteitsverschijnsel van het Twentse belevingstype te duidelijke vormen aanneemt.

De Volksdoorlichting voor longtuberculose heeft hiervan een voorbeeld gegeven. Terwijl in de Stad verscheidenen geen gehoor aan deze algemene oproep hebben gegeven werd deze door hogerhand gegeven maatregel voor het Ambt aanleiding tot een levendige en vaak heftige critiek en gevolgd door een algehele en broederlijke opkomst van de gehele boerenbevolking. Een dergelijke overheidsmaatregel heeft een collectieve betekenis voor de Twentse boer en stelt hem niet voor een keuze, integendeel, dwingt hem tot een *moeten*. Zo kwam een boer mij spontaan mededelen zich thans te moeten laten doorlichten. Tegenover deze zelfde boer had ik in het verleden reeds al mijn krachten aangewend hem hiertoe te bewegen, zonder resultaat. Zijn tweede vrouw leed namelijk aan dezelfde gevreesde volksziekte, als waaraan zijn eerste vrouw reeds was overleden. Maar hetzelfde menselijk opzicht, dat hem er eerder toe bracht om zich niet aan een onderzoek te onderwerpen, bracht hem er thans toe zich wèl aan dit bevolkingsonderzoek te moeten onderwerpen. Men mene echter niet, dat deze collectieve beïnvloeding bij dit voorbeeld van volksdoorlichting onverdeeld gunstige gevolgen met zich medebracht, integendeel. Want de vele angsttoestanden, die ik naar aanleiding van dit bevolkingsonderzoek te behandelen heb gehad pleit er m.i. wel voor, dat er ten aanzien van algemene maatregelen, welke de lichamelijke Volksgezondheid betreffen, meer met de geestesgesteldheid van een bevolkingsgroep moet worden rekening gehouden. Typisch in dit opzicht zijn voor mij enkele uitlatingen van boeren, die ik er later op attent maakte, dat zij zich niet aan een hernieuwd onderzoek hadden behoeven te onderwerpen omdat zij toch onder een geregelde contrôle van het Consultatiebureau stonden en welke in één geval zelfs de dag voorafgaande aan het bevolkingsonderzoek had plaatsgevonden. Maar dan werd mij verzekerd, dat de volksdoorlichting ook de hoedanigheid van het hart naar voren bracht, in tegenstelling tot een doorlichting van de longen op het Consultatiebureau.

Het kan op het eerste gezicht misschien verwondering baren, dat het instinct als de meest gedifferentieerde functie van het Twentse belevingstype naar voren wordt gebracht. Deze buitenverstandelijke irrationele

functie roept immers associaties wakker met de levensverrichtingen en zou ten onrechte het vermoeden kunnen doen rijzen alsof de handelingen van het Twentse belevingstype niet verstandelijk zouden zijn. Niets is natuurlijk minder waar en het instinct stelt een even onmisbare en zelfs fundamenteel onafscheidbare functie voor, die naast het verstandelijk handelen wordt onderscheiden zonder hiervan ooit te kunnen worden afgescheiden. In plaats van het instinct als een geatrofieerde menselijke functie voor te stellen, slechts een herinnering aan een animale herkomst vertegenwoordigende, die maar het best zo snel mogelijk naar een vergeten hoek kan worden verwezen, omvat juist de instinctieve functie de welhaast onoverzienbare schatkamer van de levensverrichtingen, die voor ons menselijk vernuft „vanzelf" verlopen, maar nimmer kunnen worden ontbeerd. Slechts een uiterst beperkt gedeelte van dit zich wijd uitstrekkende gebied der menselijke levensverrichtingen kan door het bewustzijn in een meer of mindere mate worden gegrepen, kan door het phenomenale Ik worden bestuurd. De physiologische levensprocessen verlopen ondanks het verreikendste inzicht uiteindelijk voor menselijke begrippen inderdaad „vanzelf", hetzij hierbij aan de meest gedifferentieerde stofwisselingsprocessen of aan de uiteenlopende reflexen op lager niveau wordt gedacht. Intussen dient ten aanzien van een waardering van het instinct, als de meest gedifferentieerde functie van het Twentse belevingstype, haar bewuste psychologische waarde te worden beschouwd én in deze omgrenzing dient het instinct dan ook als een menselijke functie te worden voorgedragen, welke men „gewaar wordt" als iets, dat niet door rationele motieven op een directe wijze wordt geleid.

Zo vormen instinct en verstand twee zijden van dezelfde menselijke medaille. Jung definieert het instinct als de energetische uitdrukking van een bepaalde aangeboren organische aanleg, hetgeen een even doeltreffend als reëel overzien van de gehele situatie vooronderstelt. Het instinct is dan ook steeds collectief. Tegenover deze hoge waardering van het instinct (voor wat zekerheid en doelmatigheid aangaat) staat het nadeel, dat het instinct als zodanig ongeschikt moet worden geacht voor een aanpassing aan nieuwe situaties, die vreemd zijn. Het instinct richt zich tot de bekende wereld. Zowel het scheppen van het nieuwe als ook een aanpassing aan het nieuwe is slechts voorbehouden aan de rationele functies, die hierbij echter noodzakelijkerwijze steunen op het instinct als de onderbouw van het menselijk handelen. Hiermede wil geenszins worden gezegd, dat het instinct daardoor een louter gegeven functie zonder meer vertegenwoordigt, welke geen culturele ontwikkeling zou kennen. Juist de vaardigheden, welke men zich eigen heeft gemaakt, het scheppend produceren door talentvolle personen wijzen op een mogelijkheid tot verdere ontwikkeling of tot een verdere differentiatie van het menselijke instinct.

Het schijnt mij dan ook toe, dat verstand en instinct in het handelen als een twee-eenheid liggen versmolten, waarvan gezegd kan worden, dat het instinct een gedegenheid aan de rationele functie verschaft,

terwijl het verstand een aanpassing op een hoger niveau aan het instinct verleent. Zo wordt er dan een dynamisch evenwicht tussen deze twee functies gewaarborgd en biedt de praktijk de gelegenheid om waar te nemen, dat één van beide functies een overheersende betekenis moet worden toegekend. En dan ligt het voor de boer in het algemeen misschien en voor de Twentse boer, die op zijn erf blijft, wel zeker voor de hand, dat hij zich hoofdzakelijk van zijn instinctieve functie bedient. Want zijn levensomstandigheden zijn eènvormig te noemen en in de eenvoud ligt zijn macht. En met het nieuws, dat telkens onder de zon verschijnt, is hij vertrouwd geraakt.

Een verdere beschouwing van zijn alledaags doen en laten voert naar de oriënterende functies, die aan de typologie van Jung ten grondslag liggen. Men bedenke, dat het instinct zelf geen oriënterende functie vertegenwoordigt, omdat het een handelen en een doen zonder meer voorstelt; het is gebaseerd op, of, zo men wil, het gevolg van een hieraan voorafgaande bewuste en onbewuste oriëntering. Wel blijkt het instinct voor de Twentse boer duidelijk introverse kenmerken te bevatten, zoals ik dit aan de hand van de bemesting onder meer heb uiteengezet. Maar een betiteling als introvers-instinct is feitelijk onjuist en sticht verwarring. Het instinct wordt door een doelvoorstelling geleid en door een oriëntering bepaald.

De onderlinge verhouding tussen de twee door Jung onderscheiden irrationele functies, het gewaarworden en de intuïtie, moet wel een zeer merkwaardige worden genoemd. Want eensdeels kan gezegd worden, dat de aard van ieder dezer twee functies, in een gelijkmatige wijze als dit geldt voor het voelen en het denken, zó verschillend en zelfs zó tegenovergesteld is, dat dit voor Jung aanleiding wordt om van een tegengestelde verhouding te spreken. Want zij blijken elkaar niet te kunnen verdragen; een versterking of een hypertrofie van het gewaarworden leidt immers onherroepelijk tot een verdringing of atrofie van de intuïtie, zoals dit omgekeerd ook geldt. Deze tegenovergestelde aard van beide irrationele functies wordt voor Jung dan ook aanleiding om van een *vijandige* verhouding te spreken en dit zou de veronderstelling kunnen doen postvatten, dat dit optreden van ieder van deze twee functies een afzonderlijke omschrijving wel doet vergemakkelijken. Maar niets blijkt minder waar te zijn. Het is totaal onmogelijk om zich de rationele functie „het denken" in te denken, zonder zich hierbij door het gevoel te laten leiden. Hetzelfde geldt voor het invoelen van „het gevoel", waarbij deze functie door de denkfunctie onontkoombaar gekoppeld en geobjectiveerd wordt. In gelijke mate geldt deze vaststelling ten aanzien van de twee oriënterende irrationele functies: „het gewaarworden en de intuïtie". Deze innige verbondenheid van het gewaarworden en de intuïtie zou daarom aanleiding kunnen worden om van een vriendschappelijke verhouding te spreken. Evenals twee kinderen, die steeds ruzie met elkander zoeken, daarbij ook blijk geven elkander niet te kunnen missen (een eigenschap, die evengoed voor grote mensen wel eens opvalt), zo gelden deze krachts-

verhoudingen als een even werkelijke en onontkoombare wet zowel voor de beide rationele, maar ook voor de beide irrationele functies.

In de door Jung gegeven omschrijving van het instinct wordt een vooronderstelling op de voorgrond geplaatst, als een even doeltreffend als reëel overzien van de gehele situatie. In deze bepaling van het instinct komt dit rhythmisch gebeuren en deze onafscheidelijkheid fraai tot uitdrukking. In het woord: doeltreffend, ligt het accent op de intuïtieve functie, in het woord: reëel, het accent op de gewaarwordende functie, terwijl het overzien als zodanig weer een opgenomen zijn binnen een gehele situatie als de gewaarwordende functie aanduidt. Maar in dit onafscheidelijke samenzijn blijkt voor het Twentse belevingstype wel duidelijk een accent op de gewaarwording te liggen ten nadele van de intuïtie. Men houde hierbij voor ogen, dat een accentuering van één der beide functies een even duidelijk karakterologisch onderscheid naar voren brengt, als het onderscheid tussen zomer en winter onmiskenbaar is. Zowel ten aanzien van de mest, als ten aanzien van de rommel in de kasten, als ten aanzien van de voeding, waarbij het accent op de kwantiteit en niet op de kwaliteit wordt gelegd, blijkt steeds een opgenomen zijn binnen een totale situatie te overheersen, ten nadele van een doelvoorsteling, zoals deze door de intuïtie wordt gegeven.

Het vormt wel een zeer moeilijke taak om duidelijk te maken, welke betekenis het gewaarworden voor de persoonlijkheid zelf heeft, als zijnde een zintuiglijke waarneming van feiten. Een „gewaarde" stelt in Twente een deelnemer in de marke voor, wiens markerechten zijn beschermd, (marke is gemarkeerd land in gezamenlijk bezit), en in deze oorspronkelijke betekenis zal de marke ongetwijfeld het voorstellingsbeeld van een „eigen" collectieve buitenwereld vertolken. Evengoed als de zintuigen de verbindingen van het lichaam met zijn buitenwereld tot stand brengen, waardoor het lichaam als het ware opgenomen wordt in zijn omgeving, zo duidt de gewaarwording op een oriëntering, waarbij hij een gewaarde of een deelnemer wordt van zijn omgeving. „Ik zal er mij wel voor waren", een zinnetje dat in Twente herhaaldelijk wordt gebruikt, betekent dan ook: er voor oppassen of zich er voor hoeden niet in een omgeving te worden opgenomen, welke niet wordt vertrouwd. Een gesprek met de Twentenaar, waarbij wordt geargumenteerd, zal steeds beantwoord worden met het zinnetje: „Ik word het dan wel gewaar". Dit heeft niet de betekenis van een eens zijn met de bedoelingen van de andere, maar heeft de betekenis van een één worden, deelgenoot worden van de bedoelingen van de andere. Zeer duidelijk blijkt dit ten aanzien van diëetvoorschriften, waarbij een onthouding van voedsel op de voorgrond staat, om welke redenen dan ook. Want dit gewaarworden strookt niet met de eigen opvatting van de Twentse boer, waarbij veel eten juist nodig is om bij welke ziekten dan ook weer op krachten te komen. Het „geen eetlust hebben" vormt samen met het „hebben van geen ontlasting" twee angstwekkende belevingsinhouden voor de Twentenaar, welke hem beslist niet los laten. Zo zullen de patienten, die voorschriften mede-

kregen met het doel te vermageren, in het begin van de Vastentijd reeds om dispensatie verzoeken. Het „onder dokters handen zijn" en het „weer op krachten komen" zijn ongetwijfeld twee belevingsinhouden, waarvan een overheersende introverse gewaarwording de belevingsachtergrond vormt. Een gewaarwording laat iemand niet los en neemt hem in een „onbestemde wereld" op. De uitgebreide betekenis ervan, als het gegeven zijn van een veld, dat de noodzakelijke voorwaarde tot een bewerking hiervan vertegenwoordigt, kan niet worden benaderd, omdat het gewaarworden een bij uitstek subjectief proces is. Een overheersing hiervan stimuleert de intuïtie, waardoor het instinctieve handelen een zekerheid verkrijgt, die de buitenstaander misschien kan verbazen, maar waarvan het belevende subject zelf zich niet bewust is. De intuïtie stelt paal en perk aan het gewaarwordingsveld en opent de mogelijkheid tot een bewerking hiervan. Op dezelfde wijze staat de gewaarwording als zodanig de intuïtie weer in de weg, omdat het maken van onderscheidingen in een onderling verband ook onderscheiden voorstelt, wat juist aan het gewaarworden als zodanig ontbreekt.

Tegenover de meerwaardigheid van het gewaarworden staat in het Twentse belevingstype dan ook een minderwaardigheid van de extraverse intuïtie. Een min of meer plaats vindende verdringing van de extraverse intuïtie, waarbij deze onbewust in opstand komt, blijkt in Twente uit de veelvuldig voorkomende kwade praatjes, die als een ware besmetting van huis op huis overgaan en overal blijkbaar een bodem vinden, die deze kwade praatjes voedsel geven. Overigens zijn zij van betrekkelijke korte duur, wisselen voortdurend van inhoud en samenstelling en worden ogenschijnlijk gekenmerkt door de omstandigheid, dat zij „nergens op lijken". Hier komt zeker een minderwaardige ontwikkeling van de extraverse intuïtieve functie om de hoek kijken. Wanneer men immers de moeite neemt deze vertelsels op de keper te beschouwen, dan blijken zij inderdaad uit onderdelen te zijn samengesteld, die ieder voor zich door een objectief feit worden gedekt en gewaarborgd. Maar wat de samenvoeging van deze onderdelen betreft kan men er geen touw aan vast knopen, overweegt een subjectieve factor, welke waarschijnlijk met de diepe roerselen van het collectieve onbewuste verband houdt. De overtuiging hiervan kan zó sterk zijn, dat deze met een duidelijk bewijs van het tegendeel zelfs dikwijls niet omvergepraat kan worden en de omstandigheid, dat zij weer even plotseling verdwijnen, als zij te voorschijn kwamen, wijst er op, dat hiermede een innerlijke wijsheid werd opgedaan.

Om het wat kras uit te drukken overheerst voor het Twentse belevingstype een meerwaardige introverse gewaarwording, gekenmerkt als zij wordt door een subjectief opgenomen worden binnen een innerlijke wereld met een alleenzaligmakende betekenis voor het belevende subject zelve. Deze functie wordt door een tegelijkertijd plaats hebbende extraverse minderwaardige intuïtie in toom gehouden, die als een tegenovergestelde functie juist objectieve inhouden vaneen scheidt en waarvan het

zo geschapen product een weliswaar minderwaardige, maar ongetwijfeld toch een objectiveerbare betekenis vertegenwoordigt. Het Twentse belevingstype wordt onder deze omstandigheden indirect gewaar, dat de zogenaamde kwade praatjes geen stand houden, dus geen blijvende collectieve betekenis hebben en waardoor zij dan even plotseling weer verdwijnen, als zij werden geboren.

Omdat in het Twentse belevingstype de minderwaardigheid en de primitieve ontwikkeling van de intuïtie naar voren treedt heb ik deze functie ook als zodanig willen voordragen. Want in haar hoogontwikkelde en meerwaardige gedaante kan zij een vaste overtuiging schenken, welke aan de persoonlijkheid een houvast kan bieden en de wereld een nieuwe wijsheid kan schenken.

Wanneer ik hier in het samenspel van de menselijke oriënterende functies voor het Twentse belevingstype het gewaarworden als de overheersende functie op de voorgrond plaats, dan wil dit zeggen, dat dit overheersen ook werkelijk een overheersen voorstelt. Willen wij ons een voorstelling vormen van de rol, welke aan de andere oriënterende functies moet worden toegekend ten aanzien van de krachtmetingen binnen het raam van de menselijke oriëntering als zodanig, willen wij ons een oordeel trachten te vormen over de stand van zaken of het differentiatiepeil van de overige onderscheiden kwaliteiten van oriënterende functies, dan zullen steeds deze andere functies op het tweede plan komen te staan. Het stelt met recht een menselijk spel voor, dat Jung naar zijn beschouwingen betreffende de dynamische verhoudingen binnen de menselijke oriëntering heeft gevoerd. Welke kenmerken vertoont dit spel? Het gaat hierbij niet om de knikkers maar om het spel zelf, met andere woorden: ons wordt de vraag voorgelegd, *hoe* er gespeeld wordt en niet *waarmede* er wordt gespeeld. En dan blijkt het altijd weer, dat het Twentse belevingstype zich in een innerlijk gewaarwordingsveld heeft opgesteld. Dit bemoeilijkt in hoge mate de beoordeling voor diegenen, die zich een voorstelling over de „verstandelijke ontwikkeling" willen vormen op grond van een beschouwing der directe levensuitingen van het Twentse belevingstype. Het Twentse belevingstype heeft zich in een zeer overwegende mate binnen een innerlijk gewaarwordingsveld opgesteld en voor een grondige exploitatie van deze speelplaats, om het zo eens even uit te drukken, is het nodig, dat alles wordt opgeruimd of wordt ontkend of wordt gekleineerd, wat deze inwendige of introverse aandacht in de weg kan staan, waardoor er een afleiding zou kunnen plaats vinden. En dit komt niet in geringe nuanceringen naar voren, maar blijkt zelfs wel heel duidelijk in het Twentse belevingstype. Ik wil hiervoor nog enkele voorbeelden uit de eerste twee hoofdstukken naar voren brengen. In de spreektaal wordt de verleden tijd gebruikt inplaats van de tegenwoordige, in het aangeven van de tijd loopt de eigen tijd in belangrijke mate voor, als een overcompensatie van een minderwaardigheidsbeleving, achter te zijn geraakt. In overeenstemming hiermede moeten alle onontkoombare uiterlijke feitelijkheden direct in twijfel

worden getrokken door het achtervoegsel „of niet" hieraan toe te voegen; of de betekenis van deze feiten wordt gekleineerd, en er wordt altijd van de werkelijke waarde iets afgedaan. Oriëntaties in de ruimte vallen op wegens het verwisselen van vóór en achter, links en rechts. Het herstel van een arm, die gedurende enige tijd in het gips is geweest wegens een fractuur, wordt aangegeven met het zwakker worden van de arm, zoals dit met een niet te miskennen enthousiasme mij kan worden medegedeeld; immers deze gevoelsgewaarwording heeft de patient tot het besef teruggevoerd zijn arm weer meester te kunnen zijn. Zo komt het vergeten als een algemeen voorkomende eigenschap duidelijk naar voren en ik zou op deze wijze met het aanhalen van voorbeelden door kunnen gaan. Al deze voorbeelden vertonen als een gemeenschappelijk kenmerk, dat er van een „tegen de keer ingaan" sprake is, een introverse éénkennigheid. Evenals de geest van opruimen en schoonmaken voert tot een verwijdering van alles, wat in de weg staat, zoals dit in het propere uiterlijk van de vertrekken, een onberispelijke netheid op de kleren of een goede verzorging van het uiterlijk naar voren treedt, en zoals het voedsel in de kortst mogelijke tijd dient te worden weggewerkt, zo heerst deze geest van verwijdering, ontkenning of waardeberoving ook ten aanzien van het geestesmateriaal, afkomstig uit de geestelijke buitenwereld. Ik leg hier met opzet de nadruk op deze opvallende waardeberovende geesteshouding, omdat de differentiëring van de verstandelijke oriënterende functies voor het Twentse belevingstype zeker op een hoger plan staat, dan een oppervlakkige kennismaking door diegenen, die zich voor de beoordeling hiervan aan directe levensuitingen gebonden achten, wel doet vermoeden. De Twentenaar zelf beoordeelt zijn medemens, zoals hijzelf is, namelijk op een indirecte wijze, en zo zullen wijzelf ook dienen te geraken tot een overwegende indirecte beschouwing.

Om te beginnen geloof ik, dat er wel meer redenen zijn aan te voeren, die voor de *uitgesprokenheid* van de waardeberovende uiterlijke houding verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Zonder hiermede aan een onderling verband van meer factoren geweld te willen doen kan ik dit ook anders zeggen: de uitgesproken waardeberovende houding heeft haar ontstaan aan een ophoping van meer factoren te danken, die op elkander geplaatst de graad van de waardeberovende uiterlijke houding versterken. In dit samenspel van oorzakelijke factoren, vormt de introversie zeker de grondslag van dit phenomeen. Maar in een even sterke mate moet het collectiviteitskarakter van het Twentse belevingstype hiervoor worden verantwoordelijk gesteld. Men diene hierbij de juiste proporties voor de Twentse maatschappij, speciaal wat het boerenland betreft, in het oog te vatten. Het onderscheid tussen de ene en de andere is in Twente ongetwijfeld veel geringer, dan dit in een vergelijking voor andere bestaande bevolkingsgroepen geldt, die een grotere en een meer uit elkander liggende differentiëring vertonen ten aanzien van karaktertypen. Het eigen „Zelf" van het Twentse belevingstype, als het voorhanden

zijnde terrein, waarbinnen de oriëntering zich volstrekt, omvat in het innerlijke Zelf tevens het „Zelf" van de ander. Dit blijkt immers ook in het omslachtige onderling menselijk verkeer van het Twentse belevingstype, waarbij in een „aanhouden" en „been stijf houden" elkanders bedoelingen eerst worden gepeild, alvorens tot het scheppen van een nieuwe situatie te geraken. Alleen reeds de voorstelling anders te zullen zijn dan de ander, uitgestoten te kunnen worden uit deze innerlijke collectiviteit, betekent voor het Twentse belevingstype met recht een „zijnsangst", en hij zal niets nalaten om de collectieve eensgezindheid te handhaven. De Twentenaar neemt beslist geen risico, waagt zich niet in een avontuur, alvorens zich de zekerheid te hebben verworven, dat het inslaan van een nieuwe weg ook met het collectiviteitskarakter van zijn natuur strookt. „Zichzelf zijn" en „de ander zijn" liggen binnen het kader van het streek-eigene van Twente, niet als een denkbeeldige subjectieve voorstelling maar als een bestaande realiteit, veel dichter bij elkander dan voor een gemengde bevolking geldt en voert zeker tot een versterking van het wantrouwen of, wat op hetzelfde neerkomt, tot een versterking van een uiterlijke waardeberovende houding.

Eenzelfde versterking kan aan de overheersing van het instinct ten aanzien van het verstand worden toegeschreven. De instinctieve functie is degelijk, maar stug, doeltreffend, maar ten opzichte van nieuwe situaties juist „er geheel naast", onpractisch, maar handig. Zij is conservatief in vergelijking met de verstandelijke functie. Want het verstand is juist labiel, meer plooibaar, wordt niet door het alternatief: doeltreffend of ondoeltreffend gekenmerkt, maar juist door een wikken en wegen, een veranderlijkheid. Het verstand is vooruitstrevend, het instinct conservatief. Wanneer men de intelligentiefacet van de menselijke persoonlijkheid, zeer in het algemeen, beziet, dan kan worden gezegd, dat zij het menselijke vermogen inhoudt nieuwe situaties van blijvende waarde te scheppen en zich op een plooibare wijze aan nieuwe situaties aan te passen. Deze scheppende kwaliteit van de intelligentie wordt in hoofdzaak door het instinct gegeven en deze zich onderwerpende kwaliteit van de intelligentie in overwegende mate door het verstand. Hierbij moet men een voortdurende wisselwerking in het oog houden, tussen instinct en verstand. Want verstandelijk verworven vaardigheden worden door het instinct als vanzelfsprekende handigheden overgenomen, terwijl ondoeltreffende irrationele uitingen door het verstand worden gecorrigeerd. Maar in dit dynamisch evenwicht van een geven en nemen ligt voor het Twentse belevingstype een overheersing van de instinctieve functie ten nadele van de verstandelijke functie. Zo zal het scheppen van een volks-eigen industrie hem meer liggen, dan het zich aanpassen aan algemene maatschappelijke directieven, een factor welke de waardeberovende houding evenzeer versterkt.

Tenslotte geraken voor het Twentse belevingstype in haar extraverse functies het gevoelen en het gewaarworden wel zeer sterk op de achtergrond, zodat zij in een vergelijkende taal ten opzichte van de introverse

functies een ongetwijfeld minderwaardige bodem voorstellen, waarop een min of meer verdrongen extraverse intuïtieve-denkoriëntering zich kan bewegen. Vanzelfsprekend wordt deze vaneengescheiden beoordeling tot een minderwaardige, omdat ik hier de overheersende compenserende introversie zowel als het regulerende beginsel buiten beschouwing heb gelaten. Maar het zó gegeven zijn van de extraverse functies vormen, naar het mij voorkomt, eveneens een begrijpelijk moment, hetwelk tot een verklaring van het zeer sterk naar voren komen van een „tegen de keer ingaan" kan bijdragen. Dit samengaan van een extraverse intuïtieve denkfunctie met een minderwaardige onontwikkelde extraverse gevoelsgewaarwording treft mij dikwijls in de verloskundige praktijk. Zo deelde ik een aanstaande moeder kort voor de datum, dat zij uitgerekend was mede, dat zij in verwachting was van een tweeling. Als antwoord volgde een wedervraag naar de voorschriften omtrent de periodieke onthouding!

Het extraverse gevoelsmoment is uitermate concreet. Want het meer gedifferentieerde abstracte voelen, dat in een voorstelling van de verwachting van een tweeling zou kunnen worden gewekt, ontbreekt hier ten enemale en wordt het extraverse gevoel pas dan werkelijk in het leven geroepen, wanneer de verwachting tot een werkelijkheid is geworden. Er heerst wel een zeer groot onderscheid ten aanzien van de partus van een dode vrucht, indien deze onder narcose plaats vindt òf werkelijk gevoeld werd. In het eerste geval valt er dikwijls weinig of geen verdriet te bespeuren; in het tweede geval is het waarneembare verdriet beslist veel duidelijker.

Het vormt voor mij een zeer moeilijke opgave het introverse gevoelen van het Twentse belevingstype als zijnde de meerwaardige rationele functie, in woorden uit te drukken. Als een indirect medegevoel ten aanzien van de ander, in het verbergen van eigen gevoelens, zoals ik dit eerder heb vermeld, meen ik, dat deze functie, verborgen achter de sluier van de introversie, zich zeer moeilijk tot een beschrijving leent. In een overheersende vermenging met de gewaarwording treedt zij voornamelijk als een gevoelsgewaarwording voor de dag. Het is voor het Twentse belevingstype wel duidelijk, hoezeer de buitenwereld in het algemeen als een uiterlijk juk of een uiterlijke dwang wordt ervaren, waarom een latente behoefte naar bevrijding of naar veiligheid levend is. De Twentse levenshoudingen worden door zoveel extraverse kenmerken getypeerd, dat men in een vergelijking in dit opzicht met het Twentse boerenkaraktertype geneigd is om over een extravers type van het introverse gewaarwordingstype te spreken, hoe vreemd deze omschrijving ook toeschijnt.

De dynamische verhoudingen, die tussen instinct en verstand bestaan, releveren gelijksoortige betrekkingen als tussen voorwaardelijke collectiviteit en individualiteit naar voren kunnen worden gebracht. Collectiviteit heeft steeds een min of meer dwingend — of misschien nog beter gezegd — een *machtig* karakter. Voorwaardelijk kan dié collectiviteit worden genoemd, die in haar ongedifferentieerde, onbewuste gedaante het

primitief-gemeenschappelijke vormt, zoals dit in het volks-eigene tot uitdrukking is gebracht. Overwaardig daarentegen is het uiterlijke collectiviteitsverschijnsel, dat in haar overgedifferentieerde, welbewuste en ongelimiteerde gedaante het aanschijn aan een *onechtheid* verleent. Uit de voorwaardelijke collectiviteit stijgen de disposities omhoog, die in de individualiteit kunnen worden verwezenlijkt, waarom deze collectiviteit voorwaardelijk kan worden genoemd. Deze collectiviteit staat in dienst van de individualiteit. De overwaardige collectiviteit daarentegen is het passiviteitsverschijnsel, dat alle bakens van een afgesloten geestesgesteldheid heeft opgeruimd en een onechte vriendschap te zien geeft, omdat deze vriendschap zich aan uiterlijkheden heeft gehecht.

Carp heeft in zijn leerboek der Medische Psychologie er op gewezen, dat het individualiseringsproces in puberteitsstadia aanvankelijk door uiterlijk verzet en uiterlijke afgeslotenheid wordt gekenmerkt. In dit licht bezien is het belangwekkend om er op te wijzen, dat de Twentse praktijk tot vele waarnemingen gelegenheid geeft, die op een accentuering van een voorwaardelijke collectieve verbondenheid wijzen. Eveneens als voor de puberteitsstadia gelden, zijn bedoelde waarnemingen door een welhaast absolute afgeslotenheid en een uitgesproken verzet gekenmerkt. Ik behoef hierbij op de veelvuldig voorkomende homoerotische en paedophiele uitingen te wijzen. Deze perveteringen komen slechts af en toe aan het licht en dan doet een diepgaand onderzoek uitkomen, dat dit verschijnsel een collectieve achtergrond heeft. Dit verschijnsel blijkt dan in onderlinge samenscholingen op een min of meer uitgebreide schaal voor te komen en kan zelfs tientallen jaren lang aan het oog onttrokken zijn geweest. Het allermerkwaardigste hiervan vormt de omstandigheid, dat de ouders deze handelingen oogluikend blijken toe te laten alsof zij dit zelfs *moeten* toelaten. Zelfs zullen ouders zich tegenover instanties, die naar aanleiding van zedendelicten een onderzoek instellen, op allerlei wijzen schrap stellen. Dit onderstreept nog eens het dwingende en tevens irrationele karakter van deze „instinctieve collectiviteit", waar het hier kleine kinderen betreft, die door volwassenen zijn misleid en waarbij een schuldvraag der ouders in het geheel niet in het geding wordt gebracht. Ik geloof dan ook stellig, dat dit verschijnsel de „afgesloten collectiviteit" en de „primitiviteit" naar voren brengt terwijl de pervetering op zichzelf eerder als een voorbijgaand verschijnsel voor deze voorbeelden moet worden opgevat, bij wijze van een voorbijgaand-puberteitsverschijnsel. In zekere zin is men dan ook gerechtigd om hier van een tijdelijk krampachtig vasthouden aan een minderwaardige, primitieve collectiviteit te spreken, die als initiale phase een individualisering *kan* inleiden.

Een geheel tegenovergesteld aanzien geeft de andere zijde van het meer bekende collectiviteitsverschijnsel, dat zich dan in zogenaamde overwaardige uitingen voordoet. De voorwaardelijke collectiviteit voert de bouwstenen aan voor de opbouw van de eigen individualiteit, deze collectiviteit wordt tot opgave gesteld. Daarentegen dient de passiviteit van de „overwaardige" collectiviteit als een regressie te worden beschouwd, waarbij

een verblinding van de sociale realiteit optreedt. In het primitieve voorbeeld *wordt* het leven een opgave, in de vele voorbeelden, waar de uiterlijke schijnt overheerst, dreigt het leven tot een prijsgeving te verworden.

DEEL II

SOCIALE VOORZIENINGEN EN VERANTWOORDELIJKHEIDSGEVOEL

HOOFDSTUK I

ALGEMENE OPMERKINGEN OVER DE FREQUENTIE VAN HET ZIEK-ZIJN

Het schijnt een onbegonnen werk objectieve criteria te zoeken, welke de toestand „ziek-zijn" zouden moeten omgrenzen. Wel kan men stellen, dat een bepaalde persoon dikwijls ziek is in vergelijking met een andere persoon, die vrijwel nimmer hierover te klagen heeft. Het is zonder meer duidelijk, dat de factoren, welke een dergelijk vastgesteld onderscheid bewerken, ontelbaar kunnen zijn. Toch valt een min of meer algemeen voorkomend onderscheid op, dat ik hieronder wil toelichten. Zo zijn er in de naoorlogse jaren vele boeren geweest, die in de industrie zijn gaan werken. Ongetwijfeld worden zij hiertoe aangetrokken wegens de voordelen van de sociale wetgeving, waarvan zij dan kunnen profiteren. Men denke alleen maar aan de aantrekkingskracht, welke voor grote gezinnen van de kinderbijslagregeling uitgaat. Talloos zijn de voorbeelden van gezinnen, die vóórdien zó weinig met ziekten te kampen hadden, dat men deze gezinnen wel eens populair betitelt met „kerngezond". Maar nadien hebben deze gezinnen plotseling voortdurend met ziekten te kampen. Dit geldt niet alleen de vader, maar evengoed de overige gezinsleden, alsof deze kerngezondheid van het gehele gezin plotseling verdwenen is. Het schijnt, alsof deze verandering, een wijziging van een sociale instelling of hoe men dit wil uitdrukken, de gevoeligheid ten aanzien van ziekten sterk doet verhogen. Dit vermeerderd ziek-zijn strekt zich uit vanaf het vastklampen aan een letsel tot aan de ernstigste ziekten toe. Zeer opvallend voor mij is de toename van uitgebreide huidaandoeningen, die wel eens als idiosyncrasieën worden aangegeven. Deze ziekteuitingen kwamen in de eerste jaren van mijn Twentse praktijk zeer sporadisch voor, maar thans bijna dagelijks, zodat ik bijna geneigd ben voor mijn praktijk van een nieuw ziektebeeld te spreken. Dit is zeker een merkwaardig verschijnsel, dat onze aandacht verdient. Het merkwaardigste is steeds weer, hoe dit frequente ziek-zijn even plotseling verdwijnt, zodra een boer zich weer aan zijn eigen landbouwbedrijf wijdt.

Deze plotselinge overgangen van een periode van weinig ziek-zijn naar een periode van veelvuldig ziek-zijn en omgekeerd komen zó dikwijls voor, dat het wel zeer moeilijk valt hier van een puur toeval te spreken. Voor mij is hier sprake van een typisch verschijnsel, waarmee geenszins de suggestie wil worden gewekt, dat hier gesproken moet worden van een wetmatigheid. In de geneeskunde spreekt men dikwijls

over typische verschijnselen, wanneer het voorkomen van een symptoom bij een bepaalde ziekte min of meer algemeen is. Zo vormt het opboeren van hartwater bij een ulcus duodeni een typisch verschijnsel van dit ziektebeeld. Maar wie hierin een wet wil zien komt bedrogen uit, immers, hoe vaak komt deze ziekte niet voor zonder dit „typische verschijnsel" te vertonen? Het zal zeker voorkomen, dat een boerenzoon het op de boerderij van zijn vader niet kan vinden en zijn lust en zijn leven vindt in fabrieksarbeid, terwijl er van een verandering van de frequentie van het ziek-zijn niets valt te bespeuren. Talrijk op zichzelf staande voorbeelden, welke dit typische verschijnsel vertonen, kan ik aanhalen. Zó een industriearbeider, die enige jaren geleden voor zichzelf ging werken. Sedert dien is hij nimmer meer ziek geweest; vóór die tijd was hij een geregelde bekende van huisarts en contrôlerend geneesheer. Hetzelfde voor een boer, die in de wintermaanden op de fabriek werkt en klachten vertoont, welke op een ulcus duodeni blijken te berusten, welke ondanks of dank zij de vele zorgen, welke hieraan worden besteed, geen neiging tot genezing vertoont. Maar tegen de oogsttijd geeft hij zich geheel aan zijn boerenarbeid en geneest het ulcus snel!

Alvorens hierop nader in te gaan wil ik aan de hand van twee voorbeelden een algemene indruk weergeven over deze verhouding van de frequentie van het ziek-zijn in de Stad en het Ambt.

A. *Militaire dienst.*

Hieronder volgt een staatje van drie jaarlijkse lichtingen van militairen, resp. van de Stad en het Ambt, die in de jaren 1931, 1932 en 1933 zijn geboren.

	Geboortejaar	Aantal in werkelijke dienst	Aantal verzuimen	Duur verzuimen
AMBT	1931	22	23 maal	110 dagen
	1932	17	15 maal	96 dagen
	1933	23	31 maal	179 dagen
	Totaal	62	69 maal	385 dagen
STAD	1931	14	18 maal	88 dagen
	1932	12	14 maal	81 dagen
	1933	12	9 maal	70 dagen
	Totaal	38	41 maal	239 dagen

Deze twee staten vertonen vrijwel geen onderscheid betreffende de frequentie van het ziek-zijn in de Stad en in het Ambt. Gemiddeld geldt hier, dat elke militair, zowel in de Stad als in het Ambt, gedurende zijn diensttijd iets meer dan 1 maal verzuimt wegens ziekte (om precies te zijn 1.1 maal). Voor het Ambt kom ik op een gemiddelde ziekteduur

van 6.4 dag, voor de Stad van 6.2 dag, dus ook hier geen sprekend onderscheid.

Uit sociaal oogpunt bezien kan de militaire dienst als een tegenhanger van de sociale veiligheid aangeduid worden „met sociale onderdanigheid", die de betekenis van een sociale dwang inhoudt. De gemiddelde Twentenaar kan immers zeker niet militair dienstlustig worden genoemd. Daarom is het des te sprekender, dat hier slechts één gemiddeld verzuim van circa 7 dagen wordt gevonden voor elke dienstplichtige gedurende een diensttijd van ruim 2 jaren. Dit verzuim is zelfs bijzonder laag tegenover de gevonden getallen bij fabrieksarbeid, zoals deze in een volgend hoofdstuk ter sprake komen.

B. *Verwijzigingspercentage naar specialisten.*

De algemeen voorkomende toename van verwijzingen naar specialisten is enige jaren geleden voor verschillende ziekenfondsbesturen aanleiding geworden om op geregelde tijden verwijzingspercentages te publiceren van de huisartsen, die aan een ziekenfonds zijn verbonden.

Het ziekenfondsbestuur is zodoende in staat om een bepaalde norm te berekenen ten aanzien van verwijzingen naar specialisten. Op deze wijze kan de huisartsen, die volgens een zo verkregen inzicht te veel naar specialisten verwijzen, hierop gewezen worden.

Mijn praktijk heeft voornamelijk met twee ziekenfondsen te doen en wel: het ziekenfonds „Hengelo" en het ziekenfonds „O.G.Z.O." (Oost-Gelderland en Zuid-Overijssel). Van beide ziekenfondsen ontvang ik nu geregeld deze staten betreffende genoemde verwijzingspercentages. Hierbij treft een eigenaardigheid, welke zeker waard is om eens onder de ogen te zien. Laat ik beginnen met een beschouwing van de staten van het ziekenfonds „O.G.Z.O.". Aan dit ziekenfonds zijn 44 huisartsen verbonden. Met een totaal van circa 82.000 ziekenfondsleden strekt haar werkingsgebied zich uit over een groot rayon van de Gelderse Achterhoek en het zuidelijk gedeelte van Overijssel. De uiteenlopende verwijzingspercentages van deze 44 huisartsen liggen tussen 12 % en 24 % jaarlijks; hun gemiddelde wordt berekend op 19 %.

Twee boerenbuurtschappen van het Ambt behoren nu ook tot het werkgebied van dit ziekenfonds, waarom ik mij ook tot medewerker van dit ziekenfonds reken. Mijn verwijzingspercentage voor deze twee buurtschappen, die voor 60 % uit vrijwillig-verzekerde landbouwers bestaan, bedraagt slechts 6.6 %, hetgeen opvallend lager ligt, dan van welke andere medewerker ook van dit ziekenfonds.

Wanneer ik nu de staten van het ziekenfonds „Hengelo" aan een nadere beschouwing onderwerp, dan treft het inderdaad, dat hier de verwijzingspercentages van een kleiner aantal huisartsen (27 tegenover 44 van O.G.Z.O.) verder uit elkander liggen, dan dit het geval is voor de staten van het ziekenfonds „O.G.Z.O.".

Het ziekenfonds „Hengelo" bestrijkt de gemeenten Hengelo, Borne,

STAAT III

Gemiddelde verwijzingspercentage van specialisten: stad en ambt, Hengelo en Oost Gelderland

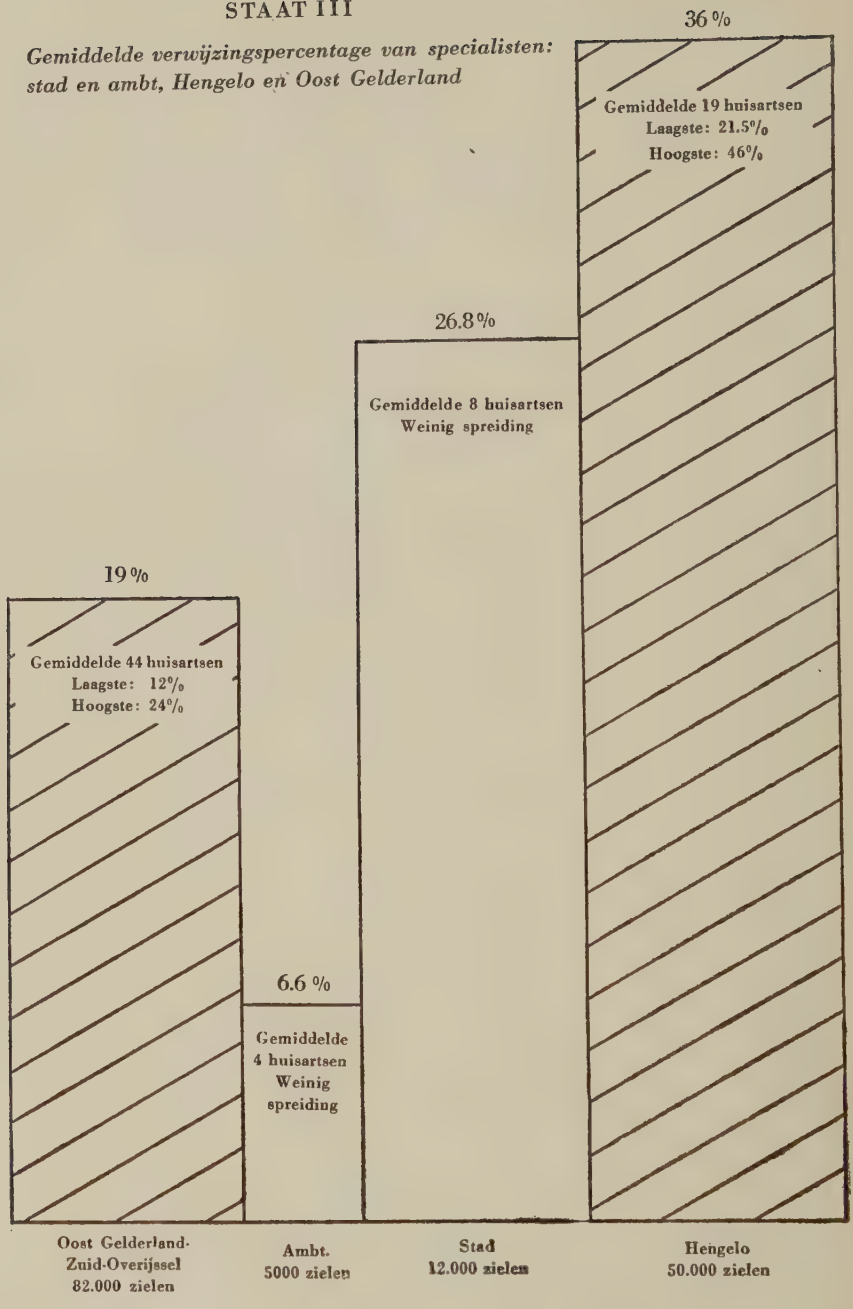

Stad-Delden en Ambt-Delden met uitzondering van de twee eerder genoemde buurtschappen. En nu valt een tweede bijzonderheid op. Behalve de veel grotere spreiding van de verschillende verwijzingspercentages blijkt nu verder, dat deze uiteenlopende uitkomsten zich om twee verschillende normen groeperen. De eerste groep wordt door 19 huisartsen van de industriestad Hengelo gevormd. Met circa 50.000 ziekenfondsleden geven deze huisartsen verwijzingspercentages, welke tussen 21.5 % en 46 % gelegen zijn, met een gemiddelde van 36 %. De tweede groep van 8 huisartsen uit Borne en Delden verzorgen een gemengde landbouw-industriepraktijk met ongeveer 17.000 ziekenfondsleden. Merkwaardigerwijze is hier de spreiding van het verwijzingspercentage zeer gering en bedraagt zij gemiddeld 13 %.

Om deze gegevens, afkomstig van deze twee ziekenfondsen, te coördineren, heb ik in Staat 3 het gemiddelde verwijzingspercentage van 13 % beschouwd als te zijn opgebouwd uit twee normen. De ene norm geldt dan voor het Ambt (overwegende boerenbevolking) en ten aanzien van dit getal heb ik mij laten leiden door de 6.6 % van O.G.Z.O. voor twee buurtschappen. Dan bereken ik voor de Stad een gemiddelde van 26.8 % (overwegende industriebevolking).

Deze twee voorbeelden zijn voor een globale indruk zeer leerzaam. Beide voorbeelden immers, zowel ten aanzien van de militaire dienst als óók ten aanzien van de ziekenfondsverzekering, betreffen *eenzelfde* bevolking, die zowel de boeren als ook de industriearbeiders omvat. Ondanks alle verschillen, die in meerdere opzichten zouden kunnen worden opgesomd en tussen de boerenbevolking van het Ambt en de industriebevolking van de Stad bestaan, treedt er in het onderhavige voorbeeld van de militaire dienst een uiterst merkwaardige gelijkmatigheid in de frequentie van het ziek-zijn naar voren. Zo had ik persoonlijk gemeend, dat de verschillen in misbaarheid ten opzichte van de arbeid, welke voor de boerenbevolking over het algemeen zeker zwaarder wegen dan voor de stadsbevolking kan worden gezegd, hier haar uitdrukking zouden vinden. Dit is nu geenszins het geval. Men zal dan ook dienen vast te stellen, dat deze vorm van sociale onderdanigheid, ook al wordt deze zeker niet vrijwillig gewild, aanleiding geeft tot een *lage* en zelfs *vaste* norm van de frequentie van het ziek-zijn.

Deze gelijkmatigheid is evenwel totaal zoek in het tweede voorbeeld, waar de relatie met de sociale verzekering wordt belicht. Men zou bijna geneigd zijn te zeggen, dat de boerenbevolking zich in een *overdreven mate* weinig gelegen laat liggen ten aanzien van de sociale voorzieningen, omdat het percentage ziek-zijn hier met 6.6 % zeker abnormaal laag genoemd dient te worden. Daarentegen doen de uitkomsten van de Stadsbevolking aan „rivaliteitsgevoelens" denken, welke dan in het ziek-zijn haar uitdrukking hebben gevonden, hoe vreemd dit velen moge toeschijnen. Immers dient de frequentie van het ziek-zijn hier abnormaal en overdreven hoog te worden genoemd terwijl er eveneens in het geheel

geen sprake meer is van enige stabiliteit in dit opzicht. Terwijl voor het ziekenfonds „O.G.Z.O." de spreiding tussen 12 % en 24 % is gelegen, ligt dit verschil voor de stad „Hengelo" met 21.5 % en 46 % belangrijk hoger.

Deze twee voorbeelden doen dan ook zeer duidelijk uitkomen, dat de beleving van een „sociale dwang" en van een „sociale veiligheid" voor de Twentenaar een zeer belangrijk belevingsonderscheid betekent. De sociale gevoelens moeten dan ook zeker als uiterst primitief worden gekwalificeerd.

Wanneer men zich hier de vraag voorlegt, welke banden hier aanleiding tot een stabiliteit van het ziek-zijn geven, dan dient deze zeker in de instinctieve Twentse collectiviteit te worden gezocht. Immers doet de sociale dwang een min of meer stabiele normalisering van het ziek-zijn voor een gehele bevolkingsgroep naar voren komen. Deze stabiliteit is dan geheel verdwenen voor de „sociale collectiviteit", in zake de sociale veiligheid, die banden schept, welke in werkelijkheid „in de lucht" hangen.

Men zal daarom dienen in te zien, dat de *persoonlijke omstandigheden* hier in het geheel niet voor de plaats vindende wijzigingen van het ziek-zijn aansprakelijk kunnen worden gesteld, integendeel. Alhoewel het een „teken des tijds" is, dat er een persoonlijke bezorgdheid ten toon wordt gespreid — die wel eens in dienst staat van een verhoging van een sociaal aanzien —, zal het zeker de voorkeur verdienen om hier eerder de sociale problematiek nader te bezien.

Deze twee algemene voorbeelden heb ik genomen om niet de indruk te vestigen, dat ik mijn beweringen grondt op enkele alleenstaande uitzonderingsgevallen en mij op een onjuist vooroordeel baseer en daarom onjuiste conclusies trek.

Ik wil nog eens enkele voorbeelden aanhalen, welke in de vorige hoofdstukken ter sprake werden gebracht. De „Naobersplicht" is een duidelijk voorbeeld van een van nature gegroeid sociaal dressaat. Zeer dikwijls staan enige boerderijen van eenzelfde familie in elkanders nabijheid. De naobersplicht reikt tot aan de zevende naober met uitzondering echter van de familie! In het Twentse boerenland heeft zich deze sociale dwang, wanneer ik dit woord mag gebruiken, vanzelf gevormd. Het staat nergens beschreven, maar de Twentse boer kan er volledig op vertrouwen. Een „naober" laat hem nimmer in de steek, evenals hijzelf zijn „naober" onder moeilijke omstandigheden ook niet in de steek zal laten. Deze plicht vertegenwoordigt een sociale zekerheid voor de Twentse boer en beslist geen sociale verantwoordelijkheid. Wel bestaan verantwoordelijkheidsbanden binnen de eigen familie; deze is dan ook uitgesloten van de naobersplicht. De sociale dressaatbanden bieden een zekerheid; men kan er volledig van op aan. Geen enkele verontschuldiging wordt hier geaccepteerd, de „naober" *moet* klaar staan, indien zijn hulp gevraagd wordt. Zelfs religieus anders denkenden zijn aan deze „naobersplicht" onderworpen, terwijl men toch niet kan zeggen dat hier sprake is van een werkelijk onderlinge waardering. Deze zekerheid kan

zelfs nimmer overtroffen worden door een volgroeide verantwoordelijkheidsband. Verantwoordelijk-zijn wil immers zeggen: een zorgend-zijn. In het verantwoordelijk-zijn wordt gewikt en gewogen, staan er meer mogelijkheden open om de Mede-mens te helpen. Men zou het bijna onzekerheid kunnen noemen in tegenstelling tot de zekerheid, welke de sociale dressaatvorming biedt.

Tegenover dit voordeel van het sociale dressaat in vergelijking met de sociale verantwoordelijkheidsband staat het nadeel, dat de stabiliteit van het sociale dressaat slechts gewaarborgd blijft, zolang de omstandigheden zich niet belangrijk wijzigen. Immers de huidige periode laat ons voldoende voorbeelden zien, dat de naobersplichten aan het verdwijnen zijn, omdat er telkens weer meer sociale voorzieningen door Overheidsmaatregelen in het leven worden geroepen. In dit opzicht biedt de sociale verantwoordelijkheidsband een hogere duurzaamheid. Omdat het een zorgend-zijn voorstelt, past het zich aan gewijzigde omstandigheden aan. Ten overvloede dien ik hier de aandacht er op te vestigen, dat deze twee vormen van onderlinge menselijke verhoudingen: „sociale dressaatvorming" en „sociale verantwoordelijkheidsband", een kunstmatige onderscheiding weergeeft, daar ze nimmer geheel en al van elkander te scheiden zijn. Immers een zuiver sociaal dressaat, voor 100 % beheerst door het realiteitsprincipe, komt evenmin voor als een zuivere sociale verantwoordelijkheidsband, voor 100 % beheerst door het zedelijkheidsprincipe. In wisselende verhoudingen vullen beide sociale principes elkander aan. Slechts heb ik hier willen aantonen, dat binnen de eigen familie de verantwoordelijkheidsband overheerst en ten aanzien van de omgeving de dressaatband. Dit verschil in accent treft mij telkens weer. Om dit duidelijk te maken mogen enkele voorbeelden worden aangehaald.

Een arbeider blijft in de winter thuis in de warme kamer wegens hevige hoofdpijn tengevolge van een verkoudheid. Reeds werd hij gedurende enige weken geregeld bezocht door de contrôlerend geneesheer en door mij; „de koude buitenlucht kon hij niet lieën". Toch verzekert hij absoluut aanwezig te moeten zijn bij een uitvoering van de harmonie in de avondlucht, want hij vertegenwoordigt daar een onmisbare functie. Zijn onredelijkheid om te blijven volharden in zijn mening niet naar het spreekuur van de contrôlerend geneesheer of van mij te gaan, kan hem beslist niet worden bijgebracht. Er overheerst dus een persoonlijke overbezorgdheid ten nadele van een noodzakelijke sociale bezorgdheid. Weinig ziek, wanneer hij voor zichzelf werkt, wanneer hij zijn persoonlijke belangen zelf moet behartigen en verstoken is van sociale voorzieningen, maar dikwijls ziek, zodra persoonlijke belangen veilig worden gewaand.

Het accent van het verantwoordelijkheidsgevoel ligt ongetwijfeld in de persoon en het gezin. Dit maakt het dan ook begrijpelijk, dat in de militaire dienst, waar uiteenlopende belangen geraakt worden, de frequentie van het ziek-zijn geen duidelijke schommelingen vertoont. Er is sprake van een stabiele norm voor het ziek-zijn. Maar zodra de patient

zich ingebed weet in een sfeer van veiligheid, zich in de watten gepakt gevoelt, is deze stabiele norm van het ziek-zijn verre te zoeken. Er is dan ongetwijfeld sprake van een verkeerde levensinstelling, die het sociale verantwoordelijkheidsgevoel wel moet verdringen en de geestelijke gezondheid van een bevolkingsgroep benadeelt.

In het volgende hoofdstuk wil ik nader ingaan op deze invloed van sociale voorzieningen op het sociale verantwoordelijkheidsgevoel.

INVLOED DER SOCIALE VOORZIENINGEN OP HET VERANTWOORDELIJKHEIDSGEVOEL

Het naar voren brengen van „de zwarte zijde" van de sociale voorzieningen houdt niet in, dat haar andere zijde wordt voorbijgezien. Een sjouwer kan geen zwaardere kist torsen, dan zijn schouders sterk zijn. En voor zoverre zijn eigen krachten tekort schieten vertegenwoordigen de sociale voorzieningen een onmisbaar element in de menselijke samenleving. Maar tevens dient men er toch voor te waken de hulp aan deze sjouwer niet te overdrijven, wil men hem niet vervreemden van zijn verantwoordelijkheidsgevoel voor deze taak.

Dat er een grote invloed uitgaat van het vooruitzicht uitkeringen te zullen ontvangen voor het ziek-zijn is een ondervinding, welke heden toch zeker niet ontkend kan worden. Op welke wijze en in welke graad deze invloed zich doet gelden is de vraag, die ik mij hier heb voorgelegd. Het brengt mij in contact met het sociale leven en het laat zich aanzien, dat dit facet van het individuele leven een zeker niet te verwaarlozen factor voorstelt voor het ziek-zijn. Op een zeker te algemene wijze bleek dit reeds uit het besprokene in het vorige hoofdstuk.

De Twentse boer zal bij herhaling verzekeren, dat hij in de zomer geen tijd heeft om ziek te zijn. Hij kan het dan „niet wachten" en inderdaad is het waar, dat oogst- en hooitijd slappe periodes voor het ziek-zijn op het Twentse platteland betekenen. Deze discongruentie tussen het wèl- en nièt ziek-zijn wordt nog veel duidelijker geaccentueerd voor die boeren, welke in de wintermaanden op de fabriek en in de zomermaanden op hun eigen boerderij werkzaam zijn. Er kan dan dikwijls geen betere therapie worden uitgedacht dan die, welke de boer zelf wel eens kiest. Dan kan hij tijdens de drukke tijd op het land, alle raadgevingen van de arts ten spijt, zijn arbeid weer hervatten en deze zelfbepaalde therapie kan een ulcus duodeni of een andere aandoening sneller tot genezing brengen dan welk middel ook uit ons therapeutisch arsenaal. Dit zijn zeker geen alleenstaande voorbeelden, maar zij kunnen naar willekeur met meerdere worden uitgebreid.

Ook op het gebied van het verzekeringswezen valt deze duidelijke tegenstelling tussen het wèl- en nièt-ziek zijn op. Naar welke verklaring wil men anders zoeken, wanneer het blijkt, dat het onderling vrijwillig boerenziekenfonds „Herthme" met zulke lage jaarpremies wist uit te komen, toen dit fonds nog niet door de algemene Staatsziekenfondsregeling werd overvleugeld? Dit zo in het oog springende verschil in de

kosten van deze twee vormen van ziekenfondsregelingen werd jaren geleden voor enige ambtenaren van Sociale Zaken uit Den Haag aanleiding het ziekenfonds „Herthme" een bezoek te brengen, om eens na te gaan op welke wijze dit beheer werd geleid. Alle overgelegde rekeningen van de ingeschrevenen, welke op directe of indirecte wijze betrekking hebben op een ziektegeval, bleken zonder meer uitbetaald. Een actieve contrôle op welke wijze dan ook bestaat in het geheel niet; regelingen over tarieven over hetgeen wel en niet wordt vergoed bestaan niet. Alleen een eigen risico van f 50.— per jaar en een premie, welke neerkomt op een onderlinge verdeling der lasten over een afgelopen jaar, maakten de activa van deze verzekeringsvorm uit.

Het is zeker te betreuren, dat naar gekunstelde verklaringen wordt gezocht en de simpele erkenning, dat de frequentie en de duur van het ziek-zijn hier bijzonder laag liggen, over het hoofd wordt gezien. Maar ook een dergelijk onbetekenend ziekenfonds moest overvleugeld worden door een algemene Staatsziekenfondsregeling en daarbij valt toch de toename van frequentie en duur van het ziek-zijn zeker op. Sociale levensomstandigheden, zowel ten aanzien van het bedrijfsleven, als wel ten aanzien van het verzekeringssysteem, vormen niet te ontkennen factoren, welke zeker niet gemist kunnen worden in een beschouwing over het vermeerderd ziek-zijn.

Indien deze erkenning gemeengoed zou zijn geworden, dan nog is er een tweede probleem, dat een poging om hier tot een dieper inzicht te geraken, in de weg staat. Is de medicus wel gerechtigd zich met dit probleem in te laten? Druist een dergelijke bemoeiing niet in tegen zijn vertrouwenspositie, waardoor maar al te gemakkelijk een bemoeiing leidt naar een zich bezorgd willen voordoen of naar een overbezorgde bemoeiing. De patiënt roept toch de hulp in van de medicus voor de ziekte, die deze patiënt in zijn ziektegevoel ervaart als een min of meer overweldigd zijn door een onbekende invloed, en daarbij zal deze zieke toch allerminst gesteld zijn op adviezen aangaande zijn sociale leven. Deze moeilijkheid gevoel ik wel degelijk aan en zij dwingt ons tot bescheidenheid. Er wordt tegenwoordig hoog opgegeven over de menselijke waardigheid en ik kan niet anders zeggen, dan dat dit schone woord een aantrekkingskracht inhoudt. Men komt er bijna toe om te veronderstellen, dat de menselijke wijsheid eindelijk haar eigen „waardigheid" heeft ontdekt. Het zou dan wel een tekortkoming van ons voorgeslacht geweest moeten zijn deze waardigheid over het hoofd te hebben gezien en wij zouden ons gelukkig kunnen prijzen deze ontdekking dienstbaar te kunnen maken.

Het moet wel duidelijk zijn, dat hier van een vergissing sprake moet zijn. Want men komt er maar al te gemakkelijk toe de reële en de fictieve menselijke waardigheid met elkander te verwisselen en dan is men er wel dicht toe genaderd om in het kielzog van een fictieve sociale waarde te geraken, waarbij de tegenstellingen plotseling in duidelijkheid toenemen. Is de menselijke waardigheid immers van degene, wiens sociaal aanzien

belangrijk genoemd dient te worden, niet aanmerkelijk groter dan de menselijke waardigheid van de eenvoudige landarbeider? Men dient waarlijk op zijn hoede te zijn bij het in de wereld sturen van begrippen, die misschien oorspronkelijk wel goed bedoeld zijn, maar waarvan gezegd kan worden, dat deze begrippen gestoken zijn in een fictief gewaad, waaraan een zeer grote verbeeldingskracht niet ontkend kan worden. En een dergelijke invloed leidt er maar al te gemakkelijk toe de reële menselijke waarde over het hoofd te zien, waardoor men er toe wordt verleid, een wedloop in het treffen van „aanvullende sociale voorzieningen" te organiseren, die dan tot doel moeten hebben een waardigheid in het leven te roepen, die niet meer reëel menselijk genoemd kan worden. Zo komt men er toe om allerminst zich verdrukt gevoelende bevolkingsgroepen als verdrukt te gaan beschouwen, waarbij alles in het werk moet worden gesteld om deze bevolkingsgroepen naar pseudobetere levensvoorwaarden te voeren. Dit helaas niet denkbeeldige gevaar, waarbij menselijke waardigheid en sociaal aanzien met elkander vereenzelvigd worden, bestaat niet, wanneer men het verantwoordelijkheidsgevoel in het centrum van zijn beschouwingen plaatst.

Misverstand omtrent de betekenis van het verantwoordelijkheidsgevoel kan niet rijzen. Zelfs is er, naar ik meen, geen ander psychologisch begrip aan te wijzen, waarvan gezegd kan worden, dat het zo duidelijk en zo reëel een ieder voor de ogen staat als dit voor het verantwoordelijkheidsgevoel het geval is. Het verantwoordelijkheidsgevoel vertegenwoordigt een menselijke waarde, welke aan duidelijkheid niets te wensen overlaat, maar waarvan tevens gezegd dient te worden, dat het voor een objectieve waardebepaling ontoegankelijk en ondoorgrondelijk is. Hetgeen allerminst wil zeggen, dat het verantwoordelijkheidsgevoel daarom in sociaal opzicht niet belangrijk zou zijn: integendeel. Als het meeste Ik-eigene gevoel begeleidt het verantwoordelijkheidsgevoel de menselijke bewuste gedragingen overal en altijd. Een beschouwing, welke geen rekening houdt met de samenhang van het verantwoordelijkheidsgevoel binnen het sociale gevoel, kan nimmer bevruchtend werken, omdat zij de Mens van zichzelf vervreemdt en daardoor aanleiding wordt tot een diepe kloof tussen Mens en Maatschappij.

Het is dan ook zeker een vergissing om de twee kwaliteiten van gevoelens: verantwoordelijkheidsgevoel en sociaal gevoel naast elkander te beschouwen. Toch wordt deze zienswijze wel eens gesuggereerd, helaas ook in medische kringen. De uitspraak, als zou de Mens een persoonlijke verantwoordelijkheid bezitten *waarnaast* de Overheid een aanvullende taak heeft, kan slechts misleidend genoemd worden, omdat deze visie suggereert, dat deze aanvulling niets met de persoonlijke verantwoordelijkheid zou hebben uit te staan. Deze wijze van eerbiediging kan niet bevredigend worden genoemd en vormt een opvatting, die onze huidige artsenstand dreigt te penetreren. Het komt herhaaldelijk voor, dat een patiënt komt protesteren, dat hij volgens de contrôlerend geneeskundige het werk weer moet hervatten, waarbij hij dan de vraag stelt, wie van

beiden deze werkhervatting nu wel beslist, de behandelend of de contrôlerend geneeskundige? Terwijl ik mij wel bewust ben, dat deze beslissing uiteindelijk bij de patiënt zèlf is gelegen, kan ik mij toch niet aan de gedachte onttrekken, dat deze zo scherp gestelde scheiding tussen behandeling en contrôle als hinderlijk en als een noodzakelijk kwaad beschouwd moet worden.

Het verantwoordelijkheidsgevoel dient te worden gewekt, dat wil zeggen, dat er een aanleiding nodig is om zich verantwoordelijk te gevoelen. Zo kan men niet zeggen, dat het gezondheidsgevoel een zich verantwoordelijk gevoelen representeert. Het ziektegevoel daarentegen, dat in meer of mindere mate als een bedreiging van het welzijn wordt ervaren, activeert het verantwoordelijkheidsgevoel wel degelijk. Dan wordt het duidelijk, dat het arbeidsverzuim wegens ziekte twee te onderscheiden hoedanigheden van gevoelens raakt. Enerzijds de bezorgdheid voor de gezondheid, voor het welzijn van de eigen persoon en zijn gezin, anderzijds de bezorgdheid voor zijn sociale taak. Zo zijn persoonlijk en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel beiden steeds in het ziek-zijn betrokken.

Op twee wijzen heb ik nu nagegaan, welke relaties er bestaan tussen sociale invloeden enerzijds en het verantwoordelijkheidsgevoel anderzijds. Daartoe werden twee scala's van sociale invloeden opgesteld. De ene scala betreft de sociale veiligheidswaarden, zoals deze in de sociale voorzieningen aan de dag treden. Hierbij werd gezocht naar een reeks van opklimmende veiligheidswaarden, zoals nader uiteengezet zal worden.

Naast deze horizontale invloeden op het verantwoordelijkheidsgevoel werd tevens een tweede scala van verticale invloeden op het verantwoordelijkheidsgevoel opgesteld en wel naar de plaats, welke de arbeider in het bedrijfsleven inneemt. Zo kan een reeks van sociale misbaarheid worden geconstrueerd, lopende van een losse arbeider tot aan de hoogste functionaris in een fabriek. Het sociale onmisbaarheidsgevoel zal voor de bedrijfsleider ongetwijfeld hoger gestemd zijn dan dit voor de losse arbeider geldt.

Sociale structuur.

Op twee data, en wel op 10 October 1953 en op 1 Mei 1954, heb ik mijn praktijkgetal vastgesteld. Dit praktijkgetal is een lijst van personen uit de praktijk, waarvan gezegd kan worden, dat zij op directe wijze bij het arbeidsproces zijn betrokken. De moeilijkheden, welke zich hierbij voordoen, kunnen als volgt worden weergegeven:

1. Een keuze van leeftijdsgrenzen. Deze werden bepaald op 16 en 65 jaar.
2. Binnen deze grenzen dienen verschillenden niet bij dit onderzoek te worden betrokken. Dit zijn: moeders, invaliden, tuberculosepatiënten en ernstige intelligentiedefecten.

3. De mutaties van allerlei aard, welke in de praktijk voorkomen.

Een vergelijking van de twee dwarsdoorsneden van mijn praktijksamenstelling hebben mij geleerd, dat er tijdens dit onderzoek geen wijzigingen van ingrijpende aard hebben plaatsgevonden. Waar deze plaats vonden heb ik mij laten leiden door de tijdsduur: langer of korter dan drie maanden op mijn naam ingeschreven, óf langer óf korter dan drie maanden in een bepaald bedrijf of in een bepaalde functie werkzaam waren de overwegingen, welke mij deden besluiten een persoon wèl dan nièt in het praktijkgetal op te nemen resp. tot een bepaald bedrijf te rekenen.

Van de zo verkregen 2159 personen werd nu nagegaan, welke verdeling van de belangstelling voor het bedrijfsleven aanwezig is. Hier stuitte ik, als leek op dit terrein, op een zó grote verscheidenheid van uiteenlopende bedrijven, dat het een gelukkige omstandigheid genoemd dient te worden, dat de Overheid een aantal bedrijfsverenigingen onderscheidt, welke het mij heeft mogelijk gemaakt tegenover deze chaos tot een zekere oriëntatie te komen. Deze bedrijfsverenigingen, kortweg aangeduid met B.V.'s zijn dan de volgende:

B.V. 1: Agrarisch bedrijf
„ 2: Zuivelindustrie
„ 3: Bouwnijverheid
„ 4: Houtindustrie en meubileringsbedrijven
„ 6: Kledingbedrijf
„ 7: Leder- en lederverwerkende industrie
„ 8: Grafische industrie
„ 9: Steen-, cement-, glas- en keramische industrie
„ 10: Groot-metaalindustrie en electrotechnische industrie
„ 11: Klein-metaal nijverheid
„ 12: Mijnbedrijf
„ 13: Chemische industrie
„ 14: Tabakverwerkende industrie
„ 15: Bakkersbedrijf
„ 16: Slagers- en vleeswaren-bedrijf
„ 17: Voedings- en genotmiddelen-industrie
„ 18: Detailhandel en ambachten (Detam)
„ 19: Haven- en aanverwante-bedrijven, binnenscheepvaart en visserij
„ 20: Koopvaardij
„ 21: Vervoer
„ 22: Hotel-, restaurant-, café-, pension-, en aanverwante bedrijven
„ 23: Gezondheids-, geestelijke-, en maatschappelijke belangen
„ 24: Overheidsdiensten
„ 25: Bank- en verzekeringswezen, de groothandel en vrije beroepen
„ 41: Textielindustrie: wol

B.V. 42: Textielindustrie: katoen
„ 43: Textielindustrie: tricot [1]).

Om nu tot groeperingen te geraken, welke voor het doel van mijn studie een praktisch nut kunnen afwerpen, heb ik deze B.V.'s in een 9-tal bedrijfsgroepen samengedrongen. Een samenstelling van deze bedrijfsgroepen moge hier volgen, waarin bedrijfsgroep kortweg met B.G. wordt aangeduid:

Bedrijfsgroep	I:	B.V.	1 en 2
„ „	III:	„	3-4-9-19-21
„ „	X:	„	10
„ „	XI:	„	11-8
„ „	XIII:	„	13-12
„ „	XVIII:	„	7-15-16-17-18 en 22
„ „	XXIV:	„	24
„ „	XXV:	„	23-25
„ „	XLII:	„	6-41-42-43

De uitkomsten, verkregen volgens deze rubricering, mogen straks vermeld worden in verband met het ziek-zijn. Deze samenstelling van de sociale structuur licht alleen in over de belangstelling voor de uiteenlopende bedrijven. Zo komen in eenzelfde bedrijfsgroep directeur en losse arbeider beiden voor.

Een tweede indelingsprincipe besteedt aandacht aan de uiteenlopende bedrijfsfuncties, welke als S.M. (sociale misbaarheid) als volgt zijn aangegeven:

S.M. I : Grondpersoneel, industriearbeiders
„ II : Bouwvakarbeiders
„ III : Winkelpersoneel, dienstmeisjes, werksters
„ IV : Lager kantoorpersoneel
„ V : Hoger kantoorpersoneel, onderwijzers
„ VI : Zelfstandigen
„ VII : Landarbeiders, boerenmeisjes
„ VIII: Landbouwers
„ IX : Thuis in gezin

Het verzekeringswezen in zijn schakeringen vormt de derde maatstaf, waarnaar ik het praktijkgetal heb onderverdeeld. Een globale indeling, waarnaar de huisarts grijpt, is de volgende:

1) De B.V. 5 voor textielindustrie valt uit, daar deze gesplitst werd in de genoemde verenigingen 41, 42 en 43. Daar verscheidene ondernemers zowel een katoen- en een wol-fabriek beheren, heb ik de gehele textielindustrie, voor zoverre deze in mijn praktijkgetal voorkomt, ondergebracht bij B.V. 42.

1. De verplichte verzekering, waarbij behalve het risico, dat een geneeskundige behandeling met zich medebrengt, tevens het risico voor het derven van loon bij arbeidsongeschiktheid ten dele wordt gedekt.
2. De vrijwillige verzekering, alleen betrekking hebbende op het risico van een eventuele geneeskundige behandeling.
3. Particulieren zonder verzekering.

Tijdens het bijeengaren van de uiteenlopende gegevens bleek mij, dat het aantal nuanceringen binnen deze drie groepen zeer groot is, zodat een schijnbare scherpe begrenzing wordt vervaagd. Dit geldt dan in de eerste plaats voor het instituut van de zogenaamde bovenwettelijke regeling.

De uitkeringen bij arbeidsverzuim wegens ziekte of ongeval bedragen 80 % van het loon. Hierbij gelden bij ziekte 3 wachtdagen, bij een ongeval geen wachtdagen. Welke redenen er hebben kunnen bestaan om deze verschillen in tegemoetkomingen voor ziekte of ongeval in het leven te roepen is mij niet duidelijk geworden.

Verschillende bedrijven passen nu naast deze bestaande wettelijke regeling een zekere variatie toe van uitkeringsvormen, welke er toe bijdragen om de loonderving bij een ziekte- of ongeval-verzuim tot een verder minimum terug te voeren resp. tot nihil terug te brengen. Dit heeft mij er toe gebracht inlichtingen te verzamelen over deze vorm van sociale voorzieningen voor de grote bedrijven [1]) in mijn praktijk.

Zodoende wordt in de groep: „verplicht verzekerden", een splitsing verkregen van een verplichte verzekering i.e.z., welke dan voor het allergrootste gedeelte uit diè personen is samengesteld, waarvoor geen bovenwettelijke regeling bestaat, naast twee groepen met deze suppletoire verzekeringsvorm. Deze groepen, aangeduid met S.V. (sociale veiligheid), worden als volgt omschreven:

S.V. I : Stork: Van 0—25 dienstjaren voor gehuwden 8 uur wachttijd, ongehuwden 12 uur wachttijd. Van 25—40 dienstjaren resp. 4 en 6 uur wachttijd. Boven 40 dienstjaren geen wachturen. De uitkering bedraagt 90 % uurverdienste.

Dikkers: Eerste 2 ziektedagen 100 % uurloon, daarna 90 % uurverdienste.

Hazemeyer: Gehuwden geen wachtdagen en direct aanvulling tot 90 % uurverdienste. Ongehuwden 1 wachtdag, indien langer dan 1 week ziek 90 % uitbetaling over de eerste wachtdag.

Eterniet: Geen wachtdagen, uitkering vanaf de eerste ziektedag 100 %.

1 De term: groot bedrijf, wordt hier gebezigd wegens het hoge aantal praktijkleden, welke in deze bedrijven werkzaam zijn.

S.V. II : Servo: 2 wachtdagen, welke vervallen na 6 ziektedagen. De uitkering bedraagt 80 %.

Pinkster en Leeferink: 2 wachtdagen terwijl de uitkering hier 90 % bedraagt.

Twentse textielindustrie: hiertoe behoren Spanjaard, N.K.S., K.W.F., Jannink Goor, Twentse Stoomblekerij en de Boekelose Stoomblekerij: 2½ wachtdag, waarvan elke week ½ wachtdag wordt vergoed, uitkering 80 %.

S.V. III: Heemaf: Deze kent een fonds, hetwelk gezamelijk door werkgeefster en personeel wordt gefinancierd. Naast de normale uitkering van 80 % en 3 wachtdagen worden aan de gehuwden deze wachtdagen op aanvrage met 70 % van het loon vergoed en aan de ongehuwden alleen en dan automatisch bij een ziektegeval, dat 12 dagen of langer duurt, eveneens met 70 %.

I.Z.A.: Dit is een interprovinciale ziekteverzekering voor ambtenaren, welke de kosten van geneeskundige behandeling voor het gemeentepersoneel bestrijdt.

Politieziekenfonds: Hetzelfde als boven voor het politiepersoneel.

S.V. IV: De overige groep van verplicht verzekerden.

S.V. V: De vrijwillige ziekenfondsverzekering.

S.V. VI: Particulieren.

Relaties ziek-zijn en sociale structuur.

Om de gehele problematiek, welke aan de termen „ziekte" of „ziek-zijn" inhaerent is, te omgaan heb ik alleen het ziek-zijn genoteerd dat met arbeidsverzuim gepaard gaat.

Tijdens de reeds genoemde periode van 10/10 '53 tot 1/5 '54, welke als de experimentele kan worden aangegeven, werden de zo bepaalde zieken genoteerd. Deze arbeidsongeschiktheid kan zich vanzelfsprekend ook tot buiten de grenzen van deze experimentele periode uitstrekken. Voor dit ziek-zijn gelden twee hoedanigheden voor elke patiënt. De eerste betreft het aantal voorkomende verzuimen wegens ziekte, kortweg aangeduid met A.V. Zo kan het voorkomen, dat eenzelfde patiënt in deze zes maanden meermalen werd genoteerd. Dit aantal wisselt nu van 1 tot 5. De tweede hoedanigheid betreft de duur der arbeidsongeschiktheid, waarbij voor mij een andere berekening heeft gegolden dan de bedrijfsverenigingen bezigen. Wachtdagen, Zaterdag- en Zondagen worden voor de berekening van ziekengelduitkeringen niet tot de duur der arbeidsongeschiktheid medegerekend, doch voor het onderhavige doel worden deze uitvalsdagen wel medegeteld, zodat een verzuim van 23 December tot 5 Januari op 13 dagen komt.

Op deze wijze noteerde ik 715 gevallen van ziek-zijn, waarvan de totale duur der arbeidsongeschiktheid bijeengeteld 11.063 dagen bedraagt.

Om redenen van overzichtelijkheid wil ik beginnen de relatie mede te delen van de A.V. met de drie vormen van de sociale structuur..

Op de hieronder aangegeven staat kan worden afgelezen in welke verhoudingen deze 715 ziektegevallen zijn verdeeld over de verschillende bedrijfsgroepen. In deze volgorde weergegeven valt een sprongsgewijze wijziging op van het ziek-zijn. Om later te vermelden redenen verkreeg ik deze getallen uit een samenvoeging van de drie praktijkrayons Stad, Ambt en Bornerbroek en ik kan mededelen, dat deze zelfde trapsgewijze wijziging van het ziek-zijn voor ieder van deze drie rayons geldt. Zodoende stellen deze uitkomsten mij in staat, een verdere samenvoeging van deze 9 bedrijfsgroepen in vijf bedrijfshoofdgroepen door te voeren, zoals deze met hoofdletters worden aangeduid..

Bedrijfs-groepen	Praktijk-getal	Aant. verz.	Perc. A.V.	Hoofd-groep	Perc.A.V.
B.Gr. X	192	143	74.5 %	A.	74 %
B.Gr XIII	50	36	72 %		
B.Gr. XI	58	37	63.8 %	B.	60 %
B.Gr. XLII	249	143	57.4 %		
B.Gr. III	271	123	45.4 %	C.	45.4 %
B.Gr. XVIII	191	42	22 %	D.	10.9 %
B.Gr. XXIV	88	29	33 %		
B.Gr. XXV	329	80	24.3 %		
B.Gr. I	709	77	10.9 %	E.	24.8 %

OVERZICHT BEDRIJFSHOOFDGROEPEN

Bedrijfsgroep A.

Groot-metaalbedrijven: Stork, Dikkers, Hazemeyer, Heemaf, Holl. Signaalapp., Bakker Veerenfabriek, Leushuis appendagefabr., Nedalo, Pinkster en Leeferink.

Chemische bedrijven: Servo, Stork-Chemie, Kon. Ned. Zoutindustrie.

Bedrijfsgroep B.

Klein-metaalbedrijven: Garagebedrijven, electrotechn. bureaux, Verwarmingsinst. bedrijven, Precisiebedrijven, Meetinstrumentenfabriek, Bakkerijmachine fabriek.

Textielindustrie: Spanjaard, K.N.K.S., Ficker en Wap, Deld. wollenstoffenfabriek, Fa. ten Bos, Holl. Wolweverij, K.W.F., H. ten Cate & Zn., Gebr. Scholten, Schneider-katoen.
Confectiebedrijven: De Jong en Van Dam, Bendien.

Bedrijfsgroep C.
Het bouwvak: Aannemersbedrijven voor de bouwvak, schilders- en stucadoorsbedrijven.
Houtindustrie en meubileringsbedrijven.
Steen-, cement-, glas- en keramische industrie: Eterniet, Betonindustrie.
Vervoer: Vrachtvervoer, aannemers voor grondwerk.
Havenbedrijven.

Bedrijfsgroep D.
Detam (Detailhandel en ambachten): Warenhuizen, Brandstoffenhandel, Kapperszaken, Smederijen, Klompenfabriek, Waskaarsenfabriek, IJzerhandel, enz.
Lederindustrie.
Grafische industrie.
Tabaksindustrie.
Brood-, banket- en aanverwante bedrijven.
Slagerszaken en vleeswarenfabriek.
Kruidenierszaken.
Hotel's, café's, pensions, restaurants.
Overheidsdiensten: Gemeentebedrijven, P.T.T.
Bankwezen, groothandel en vrije beroepen.
Instellingen t.b.v. Geestelijke en Maatschappelijke belangen.

Bedrijfsgroep E.
Landbouw en zuivelindustrie.

Deze verschillen in het ziek-zijn ten aanzien van het bedrijfsleven worden nog duidelijker, wanneer deze worden beschouwd in relatie met de bedrijfsfuncties of de sociale misbaarheid:

Bedrijfsfuncties	Praktijkgetal	Aant. verz.	Perc. A.V.	Hoofdgroep	Perc. A.V.
S.M. I	573	358	67.2 %	A.	67.2 %
S.M. II	266	90	34 %	B.	33 %
S.M. III	238	77	32 %		
S.M. IV	82	27	33 %		
S.M. V	35	11	31.4 %		
S.M. VI	212	34	16 %	C.	16.2 %
S.M. VII	91	15	16.5 %		
S.M. VIII	599	55	9.2 %	D.	9.2 %
S.M. IX	58	3			

STAAT IV

Overzicht trapsgewijze ziektevermeerdering o.i.v. sociale misbaarheid, sociale veiligheid en voorkeur voor bepaalde bedrijven

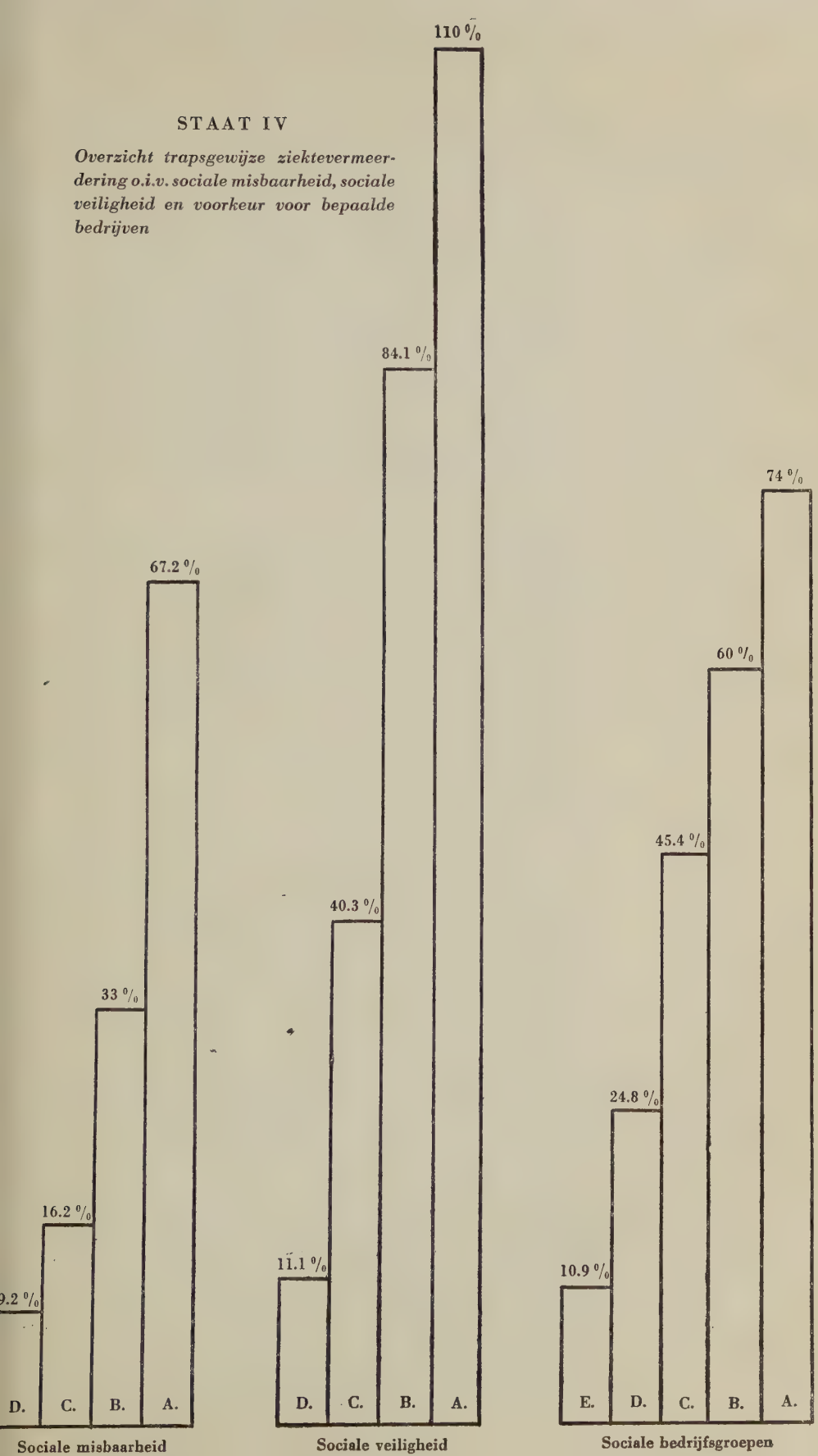

Ook hier dringt zich een verdere samenvoeging van de sociale misbaarheidsgroepen op in vier hoofdgroepen. De samenstelling van deze hoofdgroepen moge hieronder worden weergegeven.

OVERZICHT HOOFDGROEPEN SOCIALE MISBAARHEID.

Sociale misbaarheidsgroep A: Grondpersoneel en industriearbeiders.
Sociale misbaarheidsgroep B: Bouwvakarbeiders, winkelpersoneel, dienstmeisjes, werksters, lager kantoorpersoneel, hoger kantoorpersoneel, onderwijzers.
Sociale misbaarheidsgroep C: Zelfstandigen, landarbeiders, boerenmeisjes.
Sociale misbaarheidsgroep D: Landbouwers.
S.M. IV: zelfstandigen thuis in het gezin, worden hier buiten beschouwing gelaten.

Ten aanzien van de sociale veiligheid worden uitkomsten verkregen, welke deze trapsgewijze voortschrijding van het ziek-zijn wel tot een sterke graad omhoogvoert. Terwijl de particulieren en de vrijwillig verzekerden beiden een vrijwel gelijk percentage van circa 11 % te zien geven voor een tijdsbestek van 6 maanden, wordt dit voor S.V. I met meer dan 100 % een maatstaf, welke erop wijst, dat iedere vertegenwoordiger van deze groep een gemiddeld arbeidsverzuim heeft van 2 maal 12 dagen per jaar.

SOCIALE VEILIGHEID.

Groepen	Praktijk-getal	Aant. Verz.	Perc. A.V.	Hoofd-groep	Perc.A.V.
S.V. I	133	146	110 %	A.	110 %
S.V. II	101	85	84 %	B.	84 %
S.V. III	53	22	41.5 %	C.	40.2 %
S.V. IV	930	373	40.1 %		
S.V. V	387	42	10.9 %	D.	11.1 %
S.V. VI	487	54	11.3 %		

In staat IV heb ik de drie invloeden, die zich binnen het bedrijfsleven doen gelden, in een grafiek naast elkander gesteld. Hieruit blijkt duidelijk, dat sociale veiligheid de sterkste invloed op de frequentie van het ziek-zijn uitoefent.

Gaf ik hierboven mijn berekeningen weer over de verhoudingen van het *aantal* ziekteverzuimen ten aanzien van de sociale structuur, hier wil ik een korte beschouwing wijden aan de relatie van de *duur* van een ziekteverzuim met de sociale veiligheid.

STAAT V

Spreiding aantal ziekteverzuimen in relatie met hun duur

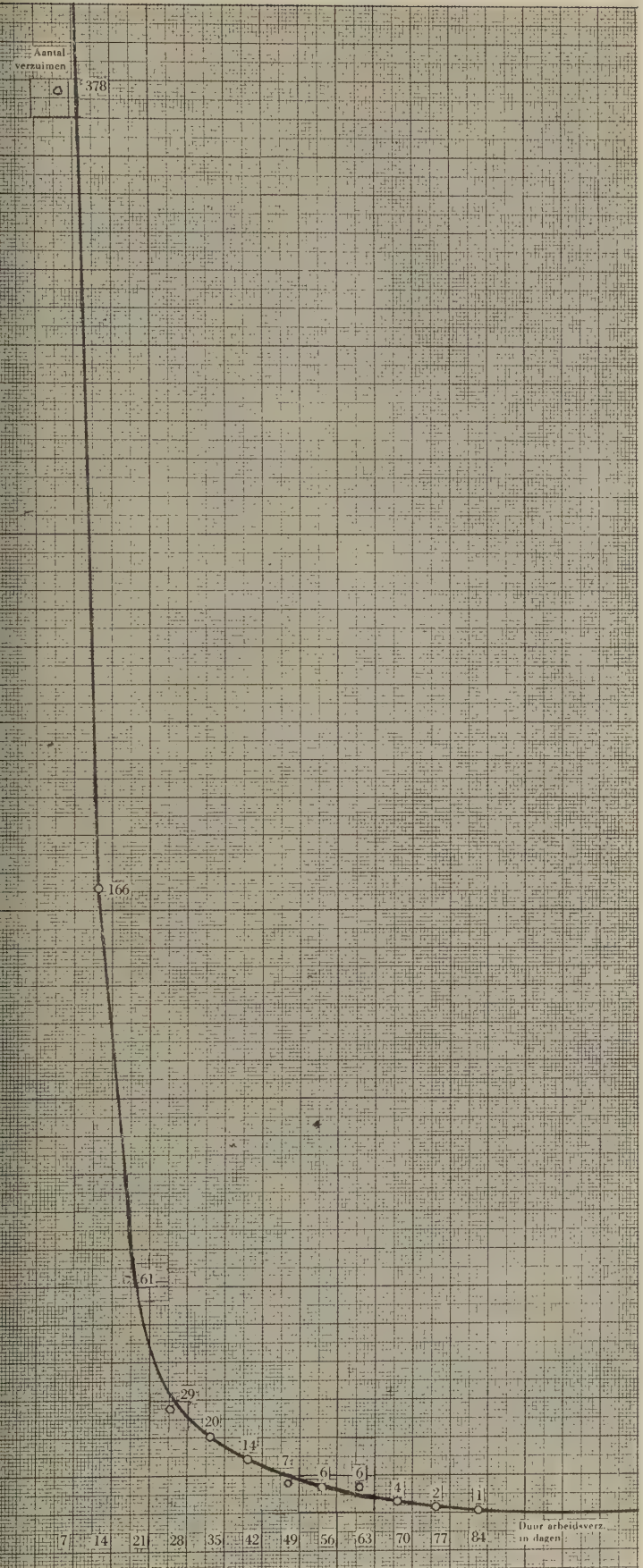

Het is wel duidelijk, dat deze 715 ziekteverzuimen verschillen in ziekteduur en om hier tot een algemeen overzicht te geraken heb ik het aantal verzuimen nagegaan, waarvoor een ziekteduur van 1—7 dagen, van 8—14 dagen, van 15—21 dagen enz. geldt. De zo verkregen uitkomsten geef ik op bijgaande grafiek (Staat 5) weer; hier zijn op de abcis de verschillen in de duur van een arbeidsverzuim uitgezet, terwijl de ordinaat de aantallen weergeeft, welke hiermede corresponderen. Zeker tot mijn verbazing vertoont de zo verkregen curve een regelmatig verloop, welke twee afwijkingen van een ideale curve vertoont:

a. Zij vertoont een afknikking naar de ordinaat toe, indien ik de lijn over de gevonden punten heen had getrokken.

b. 17 Ziektegevallen vertonen een verzuimperiode van meer dan 84 dagen; enkelen hiervan moesten worden geschat, omdat deze nog niet beëindigd waren bij het afsluiten van dit onderzoek. Hier komt een overigens niet te vermijden onvolkomenheid om de hoek kijken waar deze grafiek mij op attent maakt. Immers heb ik het ziek-zijn begrensd naar de duur van het arbeidsverzuim en zullen ongetwijfeld zelfs een zeer groot aantal verzuimen mij onbekend zijn gebleven, welke slechts 1 dag of misschien nog korter hebben geduurd. Daarnaast komen er enkele gevallen voor, welke op een blijvende invaliditeit uitlopen, waarom de werkelijke lijn noch de abscis, noch de ordinaat ooit zal bereiken.

Een berekening van de gemiddelde ziekteduur voor de vier hoofdgroepen der Sociale veiligheid, waarin de 17 gevallen met een ziekteduur van meer dan 84 dagen niet zijn opgenomen, geeft de volgende uitkomsten:

Hoofdgroepen sociale veiligh.	Aantal verzuimen	Duur verzuimen	Gemiddelde ziekteduur
S.V. A.	133	1127 d.	8.5 d.
S.V. B.	80	757 d.	9.5 d.
S.V. C.	382	1948 d.	5.1 d.
S.V. D.	95	1149 d.	12.1 d.

Voor de gemiddelde ziekteduur treedt hier een duidelijk onderscheid naar voren tussen S.V. C., welke de kleine bedrijven en het personeel van de middenstand in hoofdzaak vertegenwoordigt, tegenover de landbouwers in S.V. D. Een zekere zelfstandigheid ten aanzien van de arbeid, zeker tegenover S.V. A. en B., kenmerken deze beide hoofdgroepen. In een relatief kleiner aantal ziektegevallen met een relatief langere ziekteduur komt een typische eigenaardigheid van de Twentse boerenbevolking naar voren. Waarom S.V. A. en B. weer een langere gemiddelde ziekteduur vertegenwoordigen, blijft een open vraag. Mogelijk zal het collectieve element voor de grote bedrijven, waar in groepsverband gewerkt wordt, hier een factor van betekenis voorstellen. Een praktische betekenis heeft deze vaststelling van verschillen in de gemiddelde ziekteduur voor deze vier groepen zeker. Evenals een vastgestelde norm voor

STAAT VI

Verdeling percentages ziek-zijn over verschillende ziekteperioden ten aanzien van de Sociale veiligheid

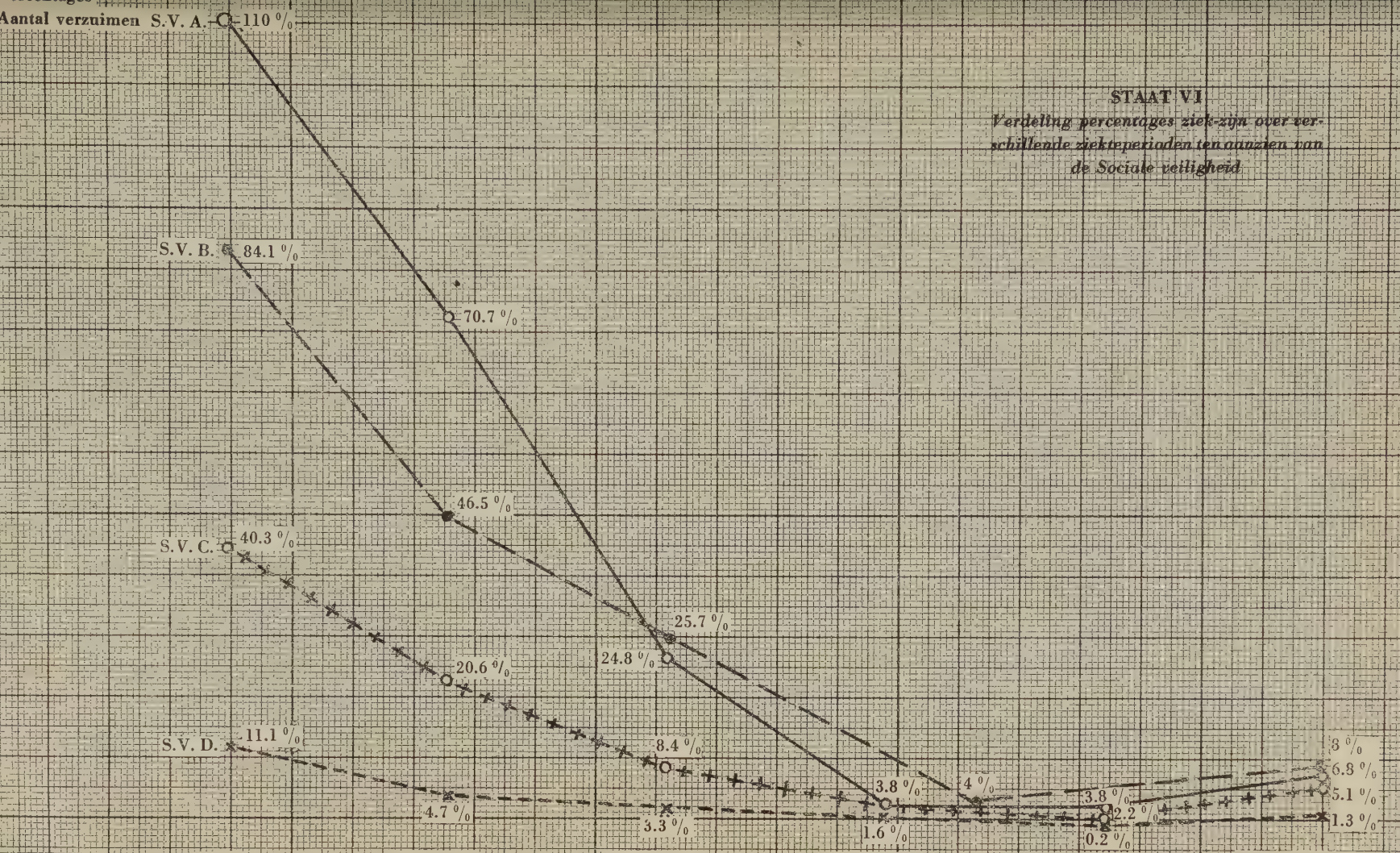

het verwijzingspercentage naar specialisten aan de huisartsen wordt voorgehouden, zo geldt een gemiddelde ziekteduur van 7 dagen als de norm voor de contrôlerende geneeskundigen in Twente. Daar deze contr. geneeskudigen over uiteenlopende rayons zijn aangesteld, zal hun gemiddelde ziekteduur voor hun patiënten in verband met bovengenoemde groeperingen zeker daardoor verschillen kunnen vertonen.

In Staat 6 heb ik aangegeven, welke verdeling van deze uiteenlopende percentages van het ziek-zijn voor de sociale veiligheid over verschillende ziekteperioden aanwezig is. Allereerst blijkt dan, dat de verschillen onder de verplichte verzekering S.V. A., B. en C. welke aan de bovenwettelijke regeling werden toegeschreven, na een ziekteperiode van 14 dagen vrijwel zijn opgeheven. Deze drie groepen van verplichte verzekering blijven evenwel een hoger ziektepercentage behouden, zelfs voor een ziekteperiode, welke langer dan 1 maand aanhoudt. Immers is dit percentage met 5 tot 8 % steeds nog beduidend hoger, dan de gezamenlijke groep vrijwilligen en particulieren met 1.3 % bereiken.

De resultaten van dit onderzoek kunnen als volgt worden samengevat. Er treden duidelijke wijzigingen van de frequentie van het ziek-zijn naar voren, wanneer verschillende sociale groepen uit mijn praktijk worden opgesteld.

Zo blijken negen bedrijfsgroepen zich om vijf uiteenliggende normen voor deze frequentie van het ziek-zijn te groeperen. De zo gevonden percentages klimmen hierbij op van 11 % tot 74 % in een periode van 6½ maand.

Deze zelfde groeperingen werden ook verkregen bij een afzonderlijke berekening van drie praktijkrayons. Een gelijksoortige uitkomst wordt bij de opstelling van negen zogenaamde sociale misbaarheidsgroepen verkregen. Hierbij is gelet op de functie, die een arbeider in het bedrijfsleven vervult. Ook deze negen misbaarheidsgroepen groeperen zich om vier sterk uiteenlopende normen voor het ziek-zijn.

Het duidelijkste beeld van deze trapsgewijze vermeerdering van het ziek-zijn wordt ongetwijfeld gegeven door de zogenaamde sociale veiligheidsgroepen. De basis van deze indeling wordt gevonden door de meer of mindere mate, waarop arbeiders in het bed van de sociale voorzieningen zijn gelegd.

Van zes zo opgestelde groepen treden dan vier hoofdgroepen naar voren, waarbij ongetwijfeld de frappantste verschillen worden aangetroffen. De laagste sociale veiligheidswaarde, vertegenwoordigd door de groep van particulieren en vrijwillig verzekerden, geeft een percentage van ziek-zijn te zien van 11 % tegenover een 110 % van de hoogste sociale veiligheidswaarde.

Onder invloed van de sociale voorzieningen vindt een zeer duidelijke verdringing plaats van het sociale verantwoordelijkheidsgevoel, hetgeen ongetwijfeld gepaard gaat met een overspannen persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel, of misschien beter gezegd: „overspannen eigen ge-

voelens", in de zin van een wisselende graad van individualisme. Deze tendenz spreekt evenzeer ten aanzien van de sociale misbaarheid.

Voor de gemiddelde ziekteduur worden andere relaties vermoed. Hier kan van drie groepen gesproken worden, namelijk de landbouwers met een gemiddeld verzuim van 12.1 dag, het personeel van de grote fabrieken met een gemiddelde van 9 dagen en tenslotte de kleine bedrijven en de middenstand met 5 dagen. Mogelijk zijn hier twee factoren van betekenis. De langere ziekteduur, in combinatie met een abnormaal weinig ziek-zijn van de landbouwersgroep, zou op een overheersen van instinctieve reacties kunnen wijzen voor deze groep. Een „lijdelijk verzet" tegenover het ziek-worden en een accentuering van een „overrompeld zijn" gedurende het ziek-zijn zou voor deze langere ziekteduur verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Het gevonden verschil van 9 resp. 5 dagen arbeidsverzuim voor de grote en kleinere bedrijven kan in een tweede factor worden gezocht en wel een overheersen van een geestelijke besmetting in de grotere bedrijven.

CONTROVERS TUSSEN SOCIALE VERANTWOORDELIJKHEID EN SOCIALE VEILIGHEID

Het is zeker een moeilijke opgaaf — wanneer men afziet van de vele gevoeligheden, die aan een zodanige beschouwing inhaerent zijn — om een beoordeling te geven van een devaluatie van menselijke waarden, welke in de sociale voorzieningen besloten liggen. Met een noodzakelijke reserve wil ik aan het slot van dit onderzoek enkele gedachten nader uitwerken. Hierbij dient naar voren te worden gebracht, dat het programma der sociale voorzieningen zonder enige twijfel een dubbelsnijdend zwaard is, een complex van sociale hulpmiddelen inhoudt, waarvan de bediening ook een bijzondere voorzichtigheid vereist. Helaas moet worden vastgesteld, dat het zich steeds uitbreidende en voortdurende karakter van deze wijze van sociale tegemoettreding het waardevolle element, dat ongetwijfeld in de sociale voorzieningen besloten ligt, op een bedenkelijke wijze bederft en men wel eens geneigd is om over een onbarmhartige toepassing te spreken in plaats van over een waakzame voorzichtigheid. De huidige over-waardering van sociale voorzieningen is zeker niet op een werkelijke en degelijke sociale vooruitgang gebaseerd, maar dreigt naar een ondermijing van het zelfvertrouwen te leiden.

Er kunnen twee tegenovergestelde invloeden worden onderscheiden, die als een productieve tegenover een consumptieve component van de sociale voorzieningen kunnen worden aangemerkt. De productieve component oefent een werkelijk helpende, leidende of ondersteunende invloed uit en vertegenwoordigt hiermede een positieve sociale waarde. De consumptieve component, onafscheidelijk met de hiervoor genoemde verbonden, dient gelijktijdig in het oog te worden gevat en laat zich onder de vorm van een verwennende, verleidende of gemakzuchtige invloed gelden. Ik meen, dat deze diametraal tegenovergestelde invloeden onder wisselende verhoudingen steeds in de sociale voorzieningen besloten liggen. Het heeft geen zin in een roes van overschatting resp. onderschatting zich slechts op één der beide componenten blind te staren, hetgeen alleen maar tot een eenzijdige beschouwing kan voeren. Onder voorbijgaan aan de zo-en-zo constructie der sociale voorzieningen dient men steeds open oog te hebben voor het gevaarlijke karakter van het sociaal voorzien-worden. De collectiviserende invloed hiervan is maar al te gemakkelijk in staat om een beoogde individualiserende invloed in de kiem te smoren.

Men zal misschien naar voren willen brengen, dat de zwakke menselijke draagkracht, hetzij in geestelijk of in materieel opzicht, steeds het sociaal

voorzien-worden rechtvaardigt. Ook in dit opzicht dient echter niet uit het oog te worden verloren, dat een minder bedeeld-zijn niet alleen individueel doch tevens in een groter maatschappelijk verband dient te worden bezien. Men is àl te gauw geneigd om de sociale lasten steeds als een overlast of als een ballast te beschouwen, een juk waarvan men de samenleving meent te moeten bevrijden. Hierbij wordt al te gauw over het hoofd gezien, dat een menselijke belasting, binnen bepaalde normatieve perken gehouden, als een natuurlijke en ook als een zinvolle belasting een onmisbaar en integrerend onderdeel van een gezonde menselijke samenleving uitmaakt. Zieken, invaliden, geestelijk onvolwaardigen, ouden van dagen, armlastigen enz. vormen als een groep tijdelijk of blijvend-minderbedeelden tezamen in zekere zin een noodzakelijk en onmisbaar deel van gezonde maatschappelijke verhoudingen, omdat deze behoeftige medemensen het werkelijk liefdevolle en zorgend menselijk samenzijn levendig houden en aankweken. Zo herinner ik mij, hoe vóór de huidige verbreiding van de ziekenfondsverzekering de huisarts in een dorp jaarlijks zijn declaraties voor die gezinnen uitschreef, welke in het afgelopen jaar niet of vrijwel niet met ziekten te kampen hadden gehad, een ingeburgerde gewoonte, die als vanzelfsprekend door deze bevolking werd aanvaard en het zorgend-samenzijn duidelijk belicht. Psychologisch bezien is het dan ook niet alleen als verantwoord, doch zelfs als een dringende eis naar voren te brengen, dat de sociale belasting tot op zekere hoogte binnen de menselijke samenleving dient te worden bewaard. Terwijl het zonder meer duidelijk moet zijn, dat een werkelijke maatschappelijke sanering een fictie is, rijst de vraag op in hoeverre de sociale voorzieningen in staat zijn om de sociale lasten te helpen verlichten naast de vraag, in hoeverre de sociale voorzieningen bewerken, dat de sociale lasten in meerdere of mindere mate uit de samenleving worden gelicht. Dit onderscheid schijnt mij zelfs van fundementeel belang toe, omdat deze problematiek mij geregeld in de praktijk treft. Om hier met een enkel voorbeeld verduidelijkend te zijn, herinner ik mij een jongen lijdend aan idiotie, die reeds meer dan dertig jaren lang liefdevol in een gezin werd verzorgd, totdat de familie, na voortdurende aandrang van de omgeving, tenslotte zwichtte voor de verleiding om deze patiënt van Overheidswege in een gesticht te doen verplegen. Soortgelijke ervaringen gelden evenzeer voor ouden van dagen, voor hulp in de huishouding, ondersteuningen wegens ondervoeding gedurende de laatste wereldoorlog, welke thans na tien jaren nog voortduren, en zelfs voor de opvoeding van kinderen, wier verzorging dan door een sociale zorg wordt „overgenomen", allemaal maatregelen, waarbij tevens de menselijke samenleving van haar zorgen wordt beroofd. Hier past geen defaitisme, doch is slechts een eerlijk onder de ogen zien van voor- en nadelen op zijn plaats. Het dient zeker te worden gerealiseerd, dat het „zorgend-met-elkander-zijn" mogelijk wel het waardevolste aspect van de menselijke samenleving vertegenwoordigt en het komt mij voor, dat kleinere volksgemeenschappen wegens een geconcentreerde manifestering hiervan op

een meer waarneembare wijze dit actief samenzijn vertonen, dan dit geldt voor de „grotere maatschappij", waar belangen over meer en uiteenlopende maatschappelijke aspecten liggen uitgestreken. Wanneer men onder het verlichten van sociale lasten het bieden van hulp onder de een of andere vorm van een werkelijk *mede*-helpen wil verstaan, dan dient deze betekenis der sociale voorzieningen zonder enige twijfel als waardevoller te worden aangeduid. De sociale lasten blijven hierbij een integrerend onderdeel van de samenleving uitmaken en deze wijze van verlichten weet het zorgend-samenzijnn te stimuleren. Opheffen van sociale lasten heeft de betekenis van een overmatig overnemen ervan, waarbij de werkelijke draagkracht van een bevolkingsgroep gemakkelijk wordt onderschat en deze samenleving van een zinvol aspect van sociale zorgen wordt beroofd.

Speciaal primitieve of onontwikkelde bevolkingsgroepen vormen, naar het mij voorkomt, een dankbaar object voor het observeren van een natuurlijke en ongedwongen wijze van het zorgend-met-elkander-zijn. Inderdaad worden deze bevolkingsgroepen evenzeer gekenmerkt door een afgeslotenheid tegenover „anderen", dat zelfs waardeberovend kan aandoen. De „inwendige" vertrouwelijke omgang van een dusdanige gemeenschap gaat gepaard met een „uitwendig" wantrouwen tegenover buitenstaanders. Het is zeker gemotiveerd om ten aanzien van de uitwendige oriëntering hierbij van een „volksverbeelding" te spreken, waarbij een fictieve, ongemotiveerde gedachte opgeld doet, als zouden „anderen" vijandig tegenover deze groepen staan. Op welke wijze deze vage, latente vijandigheid tegenover buitenstaanders manifest kan worden, hebben de Septemberdagen in 1944 op een overduidelijke wijze geleerd, toen ik in het land van Maas en Waal practiseerde. De dorpen Bergharen, Batenburg en Appeltern, ieder slechts enkele honderden inwoners tellende, werden toentertijd door duizenden vluchtelingen uit de Betuwe, Nijmegen, Groesbeek en andere oorden overstroomd. Om hiervan een indruk te geven kan worden medegedeeld, dat Bergharen, een plaatsje van 600 inwoners, binnen een ochtend tijds door meer dan vijfduizend vluchtelingen werd overbevolkt. Onder deze omstandigheden kan het geen verwondering wekken, dat deze bevolking „uit haar veld werd geslagen". Een uiterst vaag vermeende bedreiging van het individuele bestaan laait hier in alle felheid op en geeft het aanzien aan een afweer tegenover allen, die vreemd zijn. Inderdaad waren er in het begin slechts enkelen, die spontaan alle hulp boden, zoals de omstandigheden dit noodzaakten. Het grootste gedeelte van de bevolking bood aanvankelijk evenwel op een uiterst hardnekkige wijze weerstand ten aanzien van iedere hulpverlening, die van hen werd gevraagd. Het stereotype antwoord luidde steeds „zij komen uit Nijmegen en zij moeten maar weer terug", terwijl de mededeling, dat de strijd om Nijmegen in volle gang was, niet tot hen wilde doordringen. Bestaansangst schijnt in staat te zijn al het vreemde als bedreiging te ervaren en geeft aanzien aan een blindheid, die zeker verbluffend moet worden genoemd. Wanneer hulp aan ernstige

zieken en gewonden, zwangere moeders, onderkomen kinderen, die door vertwijfelde ouders als vondelingen werden neergelegd, botweg wordt geweigerd is een gebiedend optreden noodzakelijk, waarvan het resultaat even verbazingwekkend bleek te zijn. Een enkel autoritair optreden, waarbij van iedere argumentatie wordt afgezien, bleek in staat om de abnormaal hardnekkige weerstand te doorbreken en inderdaad heeft de bevolking van Maas en Waal tijdens de winter van 1944—'45 op een zeer voorbeeldige wijze alle hulp verleend, die in hun vermogen lag. Een enkele rondgang voor de oprichting van een noodhospitaal van 30 bedden had tot resultaat, dat zoveel materiaal vrijwillig en belangeloos werd afgestaan, dat drie noodziekenhuizen van circa 100 bedden ruimschoots konden worden voorzien.

Het moet zeker worden betreurd dat onze huidige geschiedenis voorbeelden te zien geeft waarin sociale onveiligheid en sociale veiligheid in schrille tegenstelling naast elkander kunnen voorkomen. Ten aanzien van de appreciering van deze twee, tegenovergestelde omstandigheden kan het volgende worden gezegd. Het is zeker ten enenmale onjuist om voor de socialisering voorop te willen stellen, dat sociaal verantwoordelijkheidsgevoel hierbij te veel gevraagd is. Socialisering verkrijgt pas dan een zinvolle inhoud, indien zij door een activering van sociale verantwoordelijkheid is gekenmerkt. Hierbij kunnen — uiterst schematisch gezegd — sociale onveiligheid en bijstand twee voorwaarden worden genoemd, die de weg naar een verbroedering in ruimer sociaal verband begeleiden. Inderdaad hebben oorlogsomstandigheden in vele opzichten tot een verbroedering van Maas en Waal met omliggende gebieden geleid. Sociale onveiligheid biedt aan een bevolkingsgroep een grotere opgave, er wordt meer gevraagd dan voorheen het geval was. Doch niet alleen de bevolking doch evenzeer de Overheid wordt in sociale onveiligheid voor een opgave gesteld. Haar toeziende taak treedt hierbij duidelijker naar voren, het bieden van hulp, onder welke vorm dan ook, kan telkens noodzakelijk blijken. Daarbij bedenke men immers, dat er wel een zeer groot onderscheid bestaat tussen het sociaal-voorzien-worden als een voorzien worden onder een min of meer gedepersonaliseerde gedaante en het voorzien-worden als een meer levend onderdeel van het zorgend-met-elkaar-zijn. Men kan zeker naar voren brengen, dat ieder individu naar een onafhankelijkheid ten opzichte van zijn medemensen streeft — zonder deze ooit te bereiken — en het is dan ook geen mateloze bezorgdheid doch veeleer een liefdevol zorgend-zijn, hetgeen als een werkelijk kenmerk der naastenliefde naar voren treedt. Sociale voorzieningen leiden gemakkelijk af van dit zorgend-samenzijn en alleen reeds de collectief-suggestieve invloed van het sociaal-voorzien-worden schijnt voldoende te zijn om de weg naar àl te ingrijpende sociale wijzigingen te banen, waarbij evenwel het gevaar dreigt, dat een bemiddelende leiding verloren gaat.

Het moge een moeilijke opgaaf zijn dit zorgend-samenzijn te handhaven bij het snelle tempo van de huidige sociale ontwikkeling en het kan als een levenskunst worden gewaardeerd om sociale verleidingen te

weerstaan en „zichzelf te blijven" in de huidige stroom van het leven. Als een overkoepeling bij uitstek van menselijke zijnsaspecten verdient de naastenliefde als de enige kracht hiertoe in ere te worden gehouden en tot grotere bloei te worden gebracht. Het zorgend-samenzijn is een actief samenzijn, waarbij het individu geen passieve functie vertolkt, doch als een actief medelid binnen zijn gemeenschap bijdraagt aan de maatschappelijke integratie. Het moet immers zonder meer duidelijk zijn, dat de weg naar een maatschappelijke integratie weliswaar in belangrijke mate van bovenaf geleid kan worden, doch uiteindelijk door de individuen der menselijke samenleving zèlf gevormd wordt. Ontdaan van alle bijzondere kenmerken, die het anders-zijn nu eenmaal tot een anders-zijn stempelen, kan men de actief-productieve menselijke verschijningsvorm in zekere zin als bescheiden, doch onaantastbaar betitelen. Deze omschrijving moge op het eerste gezicht vreemd toeschijnen, doch men bedenke, dat het in de aanleg zó-gestructureerd-zijn in zekere zin de onaantastbare grondslag van het sociaal bereid-zijn vormt, waarvoor een aanvaardende en vertrouwensvolle instelling past. Zeker niet in de vorm van een doordrijverij, doch juist als een bescheiden-zijn toont de Mens dit aspect van eigen onaantastbaarheid in een „zichzelf-zijn". Bescheiden-zijn is identiek met actief aangepast-zijn, onbescheiden zijn is identiek met passief-aangepast worden. Niet in een onzekerheid, doch wel in een mindere zekerheid toont de Mens zijn eigen onaantastbaarheid naast die van zijn medemensen. In de collectiviteitsfictie wordt de minderwaardige menselijke verschijningsvorm geactualiseerd als een onbescheiden, overzeker en aantastbaar beeld. Het schijnt mij wel toe, dat de consumptieve invloed der sociale voorzieningen steeds haar terugslag in ieder van deze drie menselijke aspecten vindt, waardoor de menselijke zijnsvorm zich onder uiteenlopende omstandigheden steeds als een meer- of minderwaardige drieëenheid blijft handhaven.

Zonder twijfel verdient de hierboven naar voren gebrachte betekenis der sociale verantwoordelijkheid in een beschouwing over sociale voorzieningen een vooraanstaande plaats. Steeds is er in wezen sprake van een tussen-beiden komen in wederzijdse verhoudingen van de menselijke samenleving onder welke vorm dan ook, waarbij een helpende en een verwennende of ontwennende invloed zelfs wel zeer dicht bij elkander liggen. Hierdoor vertegenwoordigt het verlichten van sociale lasten steeds een zeer betrekkelijke waarde, die nimmer van blijvende aard dient te zijn. De ambitendentie ten aanzien van de sociale voorzieningen kan in zekere zin als grondwet voor sociale voorzieningen worden beschouwd en de tegenstelling, welke hierin besloten ligt, is in het algemeen voor de Nederlander misschien nog groter in vergelijking met de Zuid-Europeaan. Het bereid-zijn is immers gericht op het toekomstig-zijn en men kan opmerken, dat in het zonnige Zuiden de toekomst het menselijk individu zeker in meerdere mate toelacht, dan dit in het koudere Noorden het geval is. De Italiaan is blijmoediger gestemd van nature en treedt de toekomst onbezorgd en vertrouwensvol tegemoet in tegenstelling tot de doorsnee

Nederlander, die zeker veel bezorgder is ingesteld en waarbij onder meer de eerste gang na de geboorte van een nieuwe wereldburger naar het postkantoor is voor de aanschaf van een spaarbankboekje. Zonder twijfel is de spaarzin evenals de verzekeringszin in Nederland veel groter, dan dit voor Zuid-Europa het geval is. Wanneer men het woord „toekomst" samengesteld wil zien uit een „naar toe gaan" en een komst als een „tegemoettreding", dan kan in zekere zin wel worden gezegd, dat de Italiaan op een tegemoettreding is ingesteld, die hem blijmoedig en onbezorgd in het leven doet vooruitgaan, terwijl de Nederlander juist op een tegemoettreding is ingesteld, die zijn levensinstelling bezorgd doet zijn en de zekerstelling voor de toekomst, als een „warmpjes er bij zitten", zowel in letterlijk als in materieel opzicht in meer of mindere mate tot een obsessie maakt. De Italiaan bejubelt het leven, terwijl de Nederlander overwegend op zijn verleden en zijn traditie staat. Deze opvallende tegenstelling in levenshouding, gefundeerd in de geaardheid, heb ik hier met opzet naar voren willen brengen om te doen uitkomen, dat de verleiding door „sociale veiligheid" — als een fictie — voor de Nederlander in het algemeen veel groter is dan dit geldt voor de Italiaan.

Inderdaad vormen de sociale voorzieningen wel een zeer machtig hulpmiddel ten aanzien van een — al dan niet gedisciplineerde — sociale ontwikkeling, doordat deze maatregelen in staat stellen om de fictie van sociale veiligheid te voeden en zó een vertrouwen weten aan te wakkeren ten aanzien van de societas. Anders gezegd kan naar voren worden gebracht, dat sociale veiligheid *van buitenaf* sociale banden schept en zo het individu naar een nieuwe toekomst geleidt. De landbouwer met een grote kinderschare wordt gegrepen door de aantrekkelijkheid van de fabrieksarbeid, niet wegens de fabrieksarbeid zelve, doch veeleer wegens de voordelen, die kinderbijslagregeling, verplichte ziekenfondsverzekering, ziekte- en ongevaluitkeringen e.d. komen opleveren. Het jonge meisje heeft de eentonige fabrieksarbeid er voor over wegens meer vrije tijdsbesteding en de hogere lonen, die deze arbeid met zich medebrengt, hetgeen niet gezegd kan worden van de meer natuurlijke werkkring, die in het huishouden is gelegen. De op duidelijke wijze aangekondigde sociale voorzieningen, aangeplakt ter plaatse van elke openbare werkgelegenheid, herinneren te veel aan sociale rechten en missen haar aantrekkelijke invloed niet. De collectief-suggestieve beinvloeding, die het trekken van ziekengeld tot een nieuw maatschappelijk begrip heeft gemaakt, zegt in dit opzicht ook reeds voldoende. „Pochen kan ik niet lieën", klaagt de Twentse boer, waarop ik meestal antwoord, dat hij anders wel goed kan mopperen. Maar het komt mij hierbij wel eens voor, dat de gemiddelde industriearbeider het pochen juist goed verstaat en het mopperen, althans in zijn kwaliteit van patiënt (en niet als ziekengeldtrekker) verleerd schijnt te zijn. Het kan niet worden ontkend, dat soortgelijke voorbeelden onder invloed van de sociale voorzieningen in een niet onbelangrijke mate voorkomen, waarbij niet de soort van de arbeid, noch de eigen capaciteiten, doch helaas veeleer de graad, die de sociale voorzieningen hebben bereikt, doorslaggevend

is. Het is zeker goed invoelbaar, dat de Mens de loopbaan van de minste weerstand kiest. Juist deze invoelbaarheid dient de ogen voor de verbloeming en het „opzij zetten" van sociale zorgen door sociale veiligheid te openen, die in haar uiterste graad naar een uiterlijk zorgeloos bestaan weet te leiden, waarbij de zo naar voren tredende „probleemloze Mens" zich innerlijk insufficient en bezorgd gevoelt. Zichzelf verzekeren, hetzij in geestelijk of in materieel opzicht, met het doel zich een toekomstige veiligheid te scheppen, representeert in deze gespannen toestand de actieve aanpassing in scherpe tegenstelling tot het gegrepen worden door de fictie van sociale veiligheid in een ontspanningstoestand, die in een verzekerd-worden en beveiligd-worden blijk geeft sociale waarden te overschatten, zoals dit het kenmerk vormt van een overmatige passieve aanpassing. Wil men tot een voorstelling geraken van de psychologische toestand, die de fictie der sociale veiligheid kenmerkt, dan kan er inderdaad worden opgemerkt, dat hier een activering plaats vindt van infantiele almachtsbelevingen. Sociale veiligheid is in laatste instantie een vereenzaming, omdat het bewustzijn van medemensen hier verdrongen dient te worden om zich deze fictie voor de geest te willen toveren en almachtbelevingen te doen floreren. Alle tegenspraak, elke hindernis en iedere weerstand dient uit de weg te worden geruimd, wil de toekomstige veiligheid ook als een volkomen (?) veiligheid worden ervaren en deze toestand van zorgeloosheid dient in haar geprononceerde gedaante dan ook als asociaal te worden gekenschetst. Het behoeft wel geen betoog, dat hier een strijd wordt aangewakkerd naar aanleiding van een sociale veiligheidsfictie, waarbij bewuste onmachtbelevingen en onbewuste almachtbelevingen in een schrille tegenstelling tot elkander komen te staan. Hoe spoedig deze manifestering kan opduiken kan bijvoorbeeld in de huishoudelijke hulpverlening bij ziekte van een moeder worden gezien, waarvoor thans door een vereniging, ongeacht de omstandigheden, een dagelijkse vergoeding wordt toegekend. Het wordt dan begrijpelijk, dat het „zorgend met elkaar" plotseling veranderen kan in een „bezorgd tegenover elkander" en in dit verband realisere men zich, dat in deze bezorgdheidsmanifestering de ongedwongen en werkelijke naastenliefde dient te worden onderscheiden van een verkapte of fictieve naastenliefde, welke tot eigenliefde kan worden teruggevoerd.

Wanneer men zich bezint op de betekenis, die sociale veiligheid inneemt, dan moet men wel tot de conclusie geraken hier voor een — belangrijke — functie te staan, die in wezen echter *buiten* het bewustzijn is gelegen en daarom als on-eigenlijk moet worden gekwalificeerd. Hoe ik dit bedoel moge het volgende verduidelijken.

Wanneer men zich het denkbeeldige geval stelt, dat de Overheid voor alle Nederlanders een pensioenregeling in het leven roept, dan kan het volgende hierover worden opgemerkt. Een dusdanige „sociale veiligheid" *kan* inderdaad gemakkelijk de fictie doen post vatten, dat de toekomst verzekerd is. De levensweg is uitgelegd. Arbeid wordt niet meer als een noodzakelijke levensopgave ervaren, doch als een dwang gezien, een juk,

waarvan men zich het liefste bevrijdt. Een normale menselijke levensdoelstelling of het een of andere houvast, dat de mens voor zichzelf schept en in zijn toekomst projecteert, een „samen"-gesteld doel van een gemeenschap (Carp l.c.), is hier getorpedeerd. Een actieve levensinstelling is opgegeven en heeft haar plaats ingeruimd voor een passieve levensopvatting. Een gezond leven en een „blijmoedige samenleving", waarbij een opgave is gesteld, is tot een „geleefd worden" verworden. Levensverantwoordelijkheid wordt niet meer door het eigen Ik ervaren doch is naar omstaanders verhuisd. Een Ik-vreemde sociale veiligheid heeft op het eigene beslag gelegd en de eigen verantwoordelijkheid is verdrongen en wordt naar anderen ontlast. Deze passiviteitstoestand heeft de betekenis van eigen onmacht, waarbij enerzijds de sociale realiteit niet meer als zodanig wordt gezien wegens de verblindende invloed van sociale veiligheid. Anderzijds verkrijgt eigen onmacht als een „zichzelf niet meer zijn" een tragisch hoogtepunt, waardoor alle bezorgdheid op het eigen zelf wordt gericht. Sociale veiligheid werpt het individu dan ook terug op zichzelf en geeft aan een individualisme het aanzien. Men kan in zo'n geval dan ook nauwelijks van een „echt" gemeenschapsmens spreken, omdat een werkelijke gemeenschapszin verloren is geraakt. Veeleer is hier van een infantiele toestand sprake, een „retour à l'enfance", waarbij het individu in eigen onmacht een eenling voorstelt, waarbij „eigen veiligheid" verre is te zoeken. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat het individu, in een dergelijke toestand geraakt, in de „sociale groep" of in de collectiviteit bescherming zoekt, zodra het „eigene" als onveilig wordt ervaren. Een sociale groep, welke op een dusdanige wijze is opgebouwd, draagt evenwel geenszins de kenmerken, die men aan een gemeenschap dient toe te kennen, doch moet veeleer als een conglomeraat of als een opeenhoping van afzonderlijke enkelingen worden opgevat, die als „los zand" hun geheel vormen. Het gezegde: „massa is macht" treedt in een dergelijke sociale groep inderdaad naar voren, doch deze macht is zeker niet de weergave van individuele krachten, zoals deze tot een gemeenschap kunnen bijdragen. Deze uiterlijke macht vindt haar wortels in een innerlijke onmacht, die in een overcompensatie moet worden gecamoufleerd. „Velen zullen de zwakke loten zijn, welke door de storm worden afgerukt en velen zullen de moed missen aan de collectiviteit zelfs een kier van hun aangezicht te ónthullen, laat staan met open vizier voor eigen standpunt, eigen geloof en eigen ideaal te strijden", zo luiden de woorden van Carp [1]) en ongetwijfeld dient deze regel voor de mens toepasselijk te worden verklaard, die zich de „oneigenlijke" sociale veiligheid heeft toegeëigend, verblind is geraakt voor gevaren uit de buitenwereld en in het kielzog van de collectiviteit is gekomen.

Wanneer hier, ondanks de hierboven weergegeven uiteenzetting, sociale veiligheid toch als belangrijk wordt gekwalificeerd, dan dient hiertoe de aandacht op de „on-eigenlijkheid" van sociale veiligheid te worden ge-

1) Individualiteit en Collectiviteit l.c.

richt. Zo zal een ieder het er mede eens zijn, dat het zeer belangrijk is, indien ouders de toekomst van hun ongelukkig kind weten veilig te stellen. Deze sociale veiligheid is zonder twijfel zinvol om de eenvoudige reden, dat hier het on-eigenlijke karakter ervan gehandhaafd is. On-eigenlijke sociale veiligheid, die bijvoorbeeld ten aanzien van minder begaafden duidelijk naar voren kan treden, dient voor ieder Mens belangrijk en zinvol te worden genoemd. Dit moge aan de hand van het begrip „sociale groep" worden verduidelijkt.

Binnen iedere sociale groep wordt — als een algemeen geldend kenmerk hiervan en in een gevarieerde graad — een zekere oneerbiedigheid, tot zelfs een latente vijandige instelling toe, aangetroffen tegenover degenen die niet tot deze zelfde groep gerekend worden. Ik behoef slechts te herinneren aan betitelingen zoals: „vreemdelingen", „les étrangers" of „de merkwaardigen", „the foreigners", „de moffen" enz., terwijl de Grieken zelfs van barbaroi spraken hetgeen stamelaars betekent. Soortgelijke uitdrukkingen, die naar willekeur met anderen kunnen worden uitgebreid, leven op onmiskenbare wijze binnen sociale groepen, hetzij latent of manifest, en steunen zonder twijfel op een min of meer vage collectiviteit. In Twente treedt dit — oneerbiedige — verschijnsel nog duidelijker naar voren onder de benaming van „buitenlanders" en een gehele vocabulaire van vele oneerbiedigheden voor „anderen" kan men binnen het internaatsleven opsporen. Hoe duidelijker dergelijke oneerbiedige uitlatingen binnen een sociale groep in een „onder elkander zijn" naar voren treden, des te geaccentueerder valt dan een welhaast overdreven beleefdheid en onderdanigheid op, zoals deze tegenover buitenstaanders kan worden ten toon gespreid. Zo vindt deze beleefdheid en onderdanigheid een zeer sterke accentuering bij kostschooljongens tegenover hun huisarts, die zij „onder elkander" echter als veearts betitelen.

Men doet onrecht aan de belangrijke betekenis van dit verschijnsel, indien men zich hierover opwindt en deze gedragingen als Farizeïsch of als liefdeloos brandmerkt. Immers wordt dan voorbijgezien aan de omstandigheid, dat *sociale verantwoordelijkheid door sociale veiligheid wordt verdrongen, doch door sociale onveiligheid wordt geactiveerd.* Ieder menselijk individu heeft in zekere zin een onveilig geestelijk klimaat van node met het doel om de eigen individualiteit te verwezenlijken en zodoende verantwoordelijk te kunnen zijn. Het wordt dan duidelijk, dat in individualiseringstijdperken — zoals deze bij de jeugd doch evenzeer bij het socialiseringsproces voor de dag treden — de genoemde kenmerken van collectieve oneerbiedigheid naast individuele onderdanigheid het duidelijkst naar voren komen. Sociale onveiligheid kan als een individuele behoefte worden gezien, die als een collectieve behoefte wordt geboren en dan de inleiding van een „eigen" zelfstandigheid vormt. Men doet mijns inziens de realiteit onrecht aan, wanneer men gezondheid als een toestand van physiek, geestelijk en sociaal welbevinden wil omschrijven. Op de allereerste plaats heb ik nimmer een gezondheid aangetroffen, die aan deze drie eisen voldoet. Op de tweede plaats dient „leven" de betekenis in te

houden van het vervullen van een opgave, van welke aard deze ook moge zijn. *Men benadert een omschrijving van gezondheid beter, indien men haar als een toestand van physiek-geestelijk welbevinden stelt, die aan een adaequate sociale onveiligheid het hoofd weet te bieden.* Hiermede treedt de ondergeschikte betekenis van de oneigenlijke sociale veiligheid aan het licht. Oneigenlijke veiligheid is ondergeschikt aan de vorming van „eigen" waakzaamheid en verantwoordelijkheid en dient, zowel de mogelijkheden voor haar ontwikkeling als ook haar kwetsbaarheid, voor gevaren van buitenaf te behoeden. Oneigenlijke sociale veiligheid is in staat om „eigen" sociale onveiligheid met de eigen individualiteit in evenwicht te brengen. Hier is een invoelend verstaan van node, waarbij men steeds aan het oneigenlijke karakter van sociale veiligheid dient vast te houden. Op deze wijze worden de Mens mogelijkheden geboden om zich een eigen plaats in de Maatschappij te verwerven, behoedt men hem voor de verantwoordelijkheid-verdringende invloed van sociale veiligheid en verleent men hem een recht, waarop alle andere menselijke rechten zijn terug te voeren: het recht om *mede* te leven en *samen* te leven.

Wanneer men sociale veiligheid als een probaat middel tot de ontsluiting van minder ontwikkelde gebieden wil zien (en dit vormt zij zonder twijfel), dan dient men er wel voor te waken, dat hier een voorzichtig gedoseerde sociale veiligheid wordt toegepast, die van een collectief-voorbereidend stadium naar een individueel bereid-zijn op een hoger sociaal niveau voert. Anders is het niet denkbeeldig, dat sociale veiligheid naar een „boerenbedrog" voert, als zijnde geen bedrog *door* de boeren, maar veeleer *van* de boerenstand. Het ingepakt blijven in de boezem van sociale veiligheid kan moeilijk als sociaal waardevol worden gekwalificeerd, geeft geenszins aanleiding tot sociale stabilisatie, doch voert veeleer naar een sociale labiliteit. Op een andere wijze gezegd kan naar voren worden gebracht, dat sociale veiligheid initiaal naar sociale vooruitgang drijft en de sociale ontwikkeling weet aan te moedigen, een „sociaal vertrouwen" weet te schenken. Doch in haar chronische gedaante geeft zij àl te gemakkelijk het aanzien aan sociale overmoedigheid en sociale verleiding. *Levensvergemakkelijking is een aantrekkelijk begrip en juist daarom zo gevaarlijk.* De verblinding sociaal verzekerd te worden, sociaal voorzien te worden, sociaal verzorgd te worden enz. doet het tempo te zeer versnellen en voert het individu in werkelijkheid buiten zichzelf, waardoor de eigen waarde niet tot haar recht komt en het zelfvertrouwen wordt ondermijnd. Onder deze omstandigheden kan dan ook niet van werkelijke, degelijke sociale banden worden gesproken, doch veeleer van fictieve sociale banden, waarbij de sociale voorwaarden hoofdzaak zijn en sociale waarden tot bijzaak worden gedegradeerd.

Een ogenschijnlijke levensvergemakkelijking, wakker geroepen door de fictieve veiligheid, zoals deze van de sociale voorzieningen kan uitstralen, dient de schijn te wekken, als zou het leven geheel vanzelf verlopen. Alsof het „Ik" hieraan geen deel heeft, hoogstens nog maar als toeschouwer fungeert, maar niet op een directe wijze bij bepaalde menselijke hande-

lingen is betrokken. Het „vanzelf gaan" vormt in zeker opzicht ongetwijfeld een gemakkelijke eigenschap. Zeer vele eigenschappen, misschien zelfs wel de meeste, gaan vanzelf. Men denke maar eens aan de kleermaker, die al pratende, passende en metende meer dan tien maten weet te onthouden. Wanneer men deze kleermaker hierom prijst zal hij verzekeren, dat dit „vanzelf" gaat. Een ieder kan zo voor zichzelf wel nagaan, welke handelingen op deze wijze verlopen. Zij vertonen een welhaast onovertrefbare zekerheid, terwijl zij als geautomatiseerde verrichtingen wegens een langdurige inslijping geleidelijk min of meer buiten het „Ik" om verlopen. De vanzelfsprekende en de voor de hand liggende dingen kunnen hieronder worden samengevat. Hiervan kan zeker worden gezegd, dat deze verrichtingen een algemeen geldende sociale waarde vertegenwoordigen, zelfs als een verkregen geestelijk bezit kunnen worden opgevat. Het gezegde: „oefening baart kunst" geeft hieraan dan ook uitdrukking. Van deze menselijke handelingen kan worden gezegd, dat zij aan het „zelf" zijn aangepast, eigen zijn. Het phenomenale Ik kan zich niet blijvend verantwoordelijk gevoelen, het beschikt evenwel over het vermogen om in te grijpen, zodra deze handelingen verkeerd dreigen te gaan en er een kink in de kabel komt. Men kan hier een vergelijking maken met een leidende functionaris, die meer taken aan ondergeschikten heeft opgedragen, maar daarbij de leiding van een bedrijf niet uit het oog verliest zoals een schipper, die de zeilen heeft uitgezet en daarbij „een oogje in het zeil houdt".

Tegenover de hierboven bedoelde degelijke fundering van vele vanzelfverlopende handelingen staan menselijke verrichtingen, die ook vanzelf verlopen, maar waarvan niet gezegd kan worden, dat zij uit een „eigen" structuur stammen. Dit gemis aan aanpassing treedt op zodra de geestelijke sluisdeuren wijd worden geopend en de „rechts-oriëntatie" de overhand heeft verkregen, zodat er geen tijd meer overschiet om de blik naar links te wenden. Met deze rechtsoriëntatie wordt hier gedoeld op de minderwaardige extraverse oriëntering, een gegrepen worden of een overweldigd worden door objecten van de buitenwereld, waarbij een waakzaamheid verloren schijnt te zijn. Bij deze overmatige extraverse oriëntering kan het individu immers wel eens àl te recht door zee gaan, waaraan zeker gevaren zijn verbonden, zodra het hoofd niet meer boven water kan worden gehouden. De overmatige rechtsoriëntering brengt onherroepelijk een verwaarlozing van de linksoriëntering met zich mede, waarbij de verdringing van persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel het aanzien aan een onmacht geeft om de teugels in eigen handen te houden. De verdringing van sociaal verantwoordelijkheidsgevoel treedt onder de vorm van overwaardigheidsuitingen voor de dag, de verdringing van persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel geeft aanzien aan een minderwaardigheidsgevoel.

In de grond van de zaak kan men aan menselijke veiligheid een belangrijke functie toekennen voorzoverre hier een uiterst persoonlijk project wordt bedoeld, dat het individu naar een onbestemde toekomst trekt.

Carp heeft naar voren gebracht, dat ieder Mens een eigen wereldbeschouwing heeft als een project van eigen zijnbeschouwing en zo bezien is het aannemelijk, dat de menselijke geest zich in zijn verbeelding een naar inhoud fictieve toekomst schept, die als een „leidsvrouwe" inderdaad leiding- en richting-gevend is. Men kan dan ook opmerken, dat de inhoud van een veiligheidsfictie een zuiver persoonlijk bezit is, waarin naar alle waarschijnlijkheid zeer tegenstrijdige inhouden als meer- en minderwaardige projecten besloten liggen. Wij hebben behoefte aan veiligheid en in zekere zin kan worden gesteld, dat de Mens behoefte heeft aan zelfbedrog, opdat het zo-geprojecteerde beeld een persoonlijke bemoedigende functie draagt. Populair uitgedrukt heet het, dat het goed is, dat wij de eigen toekomst niet kennen, omdat deze minder begerenswaardig is dan onze toekomstdromen. Hier dient een onderscheid te worden gelegd tussen een menselijk verlangen *naar* veiligheid en het verlangen *van* veiligheid. In het eerste gezegde treedt de realiteitszin naar voren, die in het tweede gezegde is verdwenen. De Mens heeft een immanente behoefte om een eigen uitdrukking te geven aan „veiligheid" en hier treden de woorden van Paulus in herinnering, wanneer hij zegt: „Het geloof is de zekerheid der dingen, die men hoopt en het bewijs der dingen, die men niet ziet". Inderdaad komt het mij voor, dat oneigenlijke veiligheid naar onzichtbare veiligheid is terug te voeren, die Genade heet. Is een misvatting van „eigenlijke" sociale veiligheid vaak niet de diepste reden van een teleurgestelde liefde, pijnlijk gewond door de mislukking van een ideaal, dat volgens eigen geloof geen ideaal behoefde te zijn?

Het beveiligen van zijn medemensen in de vorm van het verlenen van adaequate omstandigheden en adaequate hulpmiddelen, welke de mens in staat stellen zijn persoonlijke ontwikkeling volgens eigen mogelijkheden te vervolgen, heeft dan ook een tegenovergestelde betekenis als de beslagneming door de samenleving van de persoonlijke veiligheidsfictie door uiterlijke directieven of door een „sociaal veiligheidsidioom", dat als een collectiviteitsfictie wordt opgedrongen. In de beveiliging treedt de eerbied voor de persoonlijke waarde van de medemens naar voren, terwijl in sociale veiligheid de wens tot collectivisme ligt besloten. In haar volle gedaante camoufleert sociale veiligheid het project van eigen zijnbeschouwing en verontpersoonlijkt zodoende het individu.

Men dient het te betreuren, dat de voorstelling heeft post gevat, als zouden sociale voorzieningen, onder welke vorm dan ook, de alleenzaligmakende remedie vertegenwoordigen voor het hierboven aangegeven asociale verschijnsel. De waarschuwende woorden hieromtrent, afkomstig van Jung, dat de huidige wereld in een ziekelijk fanatisme aan een uiterlijk machtig bouwwerk bouwt zonder zich daarbij op de fundering ervan te bezinnen, verdienen méér ingang te vinden. Het vormt zeker een dringende eis zich eerst te bezinnen op de dispositie's, zoals deze in de menselijke natuur gereed liggen. Dit moge een taak voorstellen, die steeds slechts bij benadering mogelijk blijkt te zijn; juist dit tekort schieten in de beoordeling van de Medemens dwingt tot bescheidenheid en doet het inzicht

geboren worden om de uiterste voorzichtigheid te betrachten ten aanzien van sociale veiligheid. Er zijn vele kanalen aan te wijzen, die tot doel hebben de bevolking te bereiken en die hun verleidende invloed helaas niet altijd missen. Met enkele voorbeelden ben ik slechts in staat geweest om het bestaande netwerk hiervan even aan te stippen. Men denke aan de talrijke consultatiebureaux ter bestrijding van verschillende ziekten, waarbij districthuisbezoeksters dikwijls maar àl te ijverig patiëntenmateriaal weten te werven en daarbij dikwijls diegenen weten te vinden, die nu juist voor buitengewone maatregelen nièt in aanmerking komen. Gelijksoortige ondeskundige adviezen kunnen eveneens door diverse lekencontrôleurs aan de markt worden gebracht, die „overal van op de hoogte zijn". Het schijnt, dat aan het buitengewone méér waarde moet worden gehecht en het gewone hierdoor aan waarde inboet. Niet elke koorts dient met penicilline te worden bestreden, niet elke uitputtingstoestand met bloedwijn, 20 vitamine-dragées of injectie's, niet elke toevallige vondst — zoals bijvoorbeeld een halsrib — met een operatieve behandeling. De aantrekkingskracht, die van buitengewone dingen evenwel kan uitgaan, kan buitengemeen groot zijn. Eveneens geldt dit inzicht voor àl te uitgebreide voorzieningen in zake uitkeringen bij arbeidsongeschiktheid, waarvan de averechtse uitwerking op geestelijke en lichamelijke gezondheid zeker niet ontkend kan worden. Dergelijke, als buitengewoon te kwalificeren maatregelen, treffen pas dàn doel, indien zij niet aan het „gewone" voorbijgaan, dat ook aan het ziek-zijn verbonden is. Wanneer Carp de aanvaarding van het ziek-zijn als een hoogste doel van de verlening van geneeskundige hulp ziet, waarbij in het bieden van een helpende hand de genezing bevorderd wil worden, dan kan de verwachting van te innen uitkeringen in onmiskenbaar voorkomende gevallen aan dit hooggestemde Menselijke aanvaardingsbeginsel schade berokkenen, eveneens tot schade van een hechte volksgemeenschap. De huidige artsenwereld zal toch moeten toegeven, dat er te veel patiënten zijn, die zich zó in de watten gepakt gevoelen, zich zó door fictieve sociale veiligheidswaarden omgeven weten, dat zij zich dikwijls eindeloos aan onbeduidende lichamelijke letsels of andere klachten kunnen vastklampen. In dit verband is mij nog steeds goed bijgebleven hoe plotseling — en in het geheel niet geleidelijk — mijn huisartsenpraktijk gedurende de laatste oorlog ineens vervlogen scheen te zijn, toen de oorlogshandelingen bijna overal de omgeving hadden bereikt. Een plotselinge bedreiging van het bestaan, een uitgesproken „sociale onveiligheid", is in staat om in één handgreep een overmatige extraverse oriëntering weg te vegen en roept klaarblijkelijk een gezondheidstoestand in het leven, waarmede ons therapeutisch arsenaal niet kan wedijveren. Het omgekeerde vindt volgens mijn overtuiging bij de huidige uitbreiding van sociale voorzieningen plaats, zoals dit in het vorige hoofdstuk aan de hand van cijfermateriaal werd toegelicht. Hiermede wordt het verklaarbaar, dat nog geen tien jaar geleden de ziekenhuisruimte in Twente, in vergelijking met de bevolkingsgrootte, uiterst gering was in vergelijking met thans.

Geestesuitingen, die het zelf passeren, zonder voldoende aangepast te zijn, worden door primitieve gevoelens van ambivalente aard beheerst en vertonen een dwingend karakter. Realiteits- en zedelijkheidsprincipes zullen wel steeds op onontwarbare wijze met elkander versmolten zijn; hier overheerst zonder twijfel het realiteitsprincipe van lust en onlust, waar onvoldoende bezinning en bezinking van psychische inhouden het verantwoordelijkheidsgevoel niet vermogen te wekken. Dit dwingende karakter openbaart zich hierdoor overwegend in het maatschappelijke leven in plaats van binnen het „eigen" leven en wel in een veel hevigere en sterkere mate. De geen verwoesting bedoelende, maar evenzeer niets ontziende wilde bergbeken, waarmede Jung in beeldspraak onbewuste geestelijke krachten aanduidt, welke het bewustzijn bereiken, verenigen zich hier tot een niets ontziende vernietigende stroom.

Als tegenhanger van het hierboven aangeduide, collectivistische phenomeen vormt het vermeerderd ziek-zijn, psychologisch bezien, een individualistisch phenomeen. Het klinkt op het eerste gezicht misschien vreemd, wanneer beide verschijnselen als een inleiding worden gezien, waarin een poging tot herstel van harmonie tussen persoonlijk en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel kan worden gezien. Het dwingende en vernielende karakter, dat een volksmassa kan uitoefenen, brengt mij op politiek terrein, hetgeen ik als onbevoegde liever niet wil aansnijden. In het ziek-zijn *kan* inderdaad een poging en een voorwaarde worden herkend om weer „tot zichzelf" te geraken. Dit geldt dan niet voor die ambulante patiënten, die met een verbandje om de vinger en een vrolijk gezicht weten rond te lopen. Daarentegen wel voor degenen, die zich in het ziek-zijn eens laten ontvallen, zich thans „echt" ziek te gevoelen. Het zich werkelijk ziek-gevoelen kan zeker als een bedreiging van het bestaan worden ervaren en zodoende een voorwaarde tot zelfinkeer vormen. Men zou zich vergissen, indien men het vermeerderd ziek-zijn alleen aan onbeduidende letsels zou willen toeschrijven, waarvoor dan slechts een persoonlijke overbezorgdheid levendig is.

Sociale veiligheid gaat eveneens gepaard met een verhoogde gevoeligheid, zowel ten aanzien van „anderen", maar ook ten aanzien van ziekten en zelfs ten aanzien van het overkomen van ongevallen.

Na de bovenstaande uiteenzettingen zou mogelijk een verkeerde conclusie kunnen postvatten, dat ik mij als een verbeten tegenstander van sociale voorzieningen opwerp. Zoals menselijke gevoelens in een scala van gevoelswaarden kunnen worden onderscheiden zonder deze hiermede vaneen te scheiden, en welke bijvoorbeeld naar analogie van de verschillende stadia van het driftleven in erotische, egoïstische, sociale en supra-sociale gevoelens kunnen worden onderscheiden, geldt dit ook ten aanzien van sociale maatregelen in het algemeen, waarvan sociale veiligheid dan een te onderscheiden vorm voorstelt. Sociale maatregelen vertegenwoordigen zowel veiligheids- als dwangwaarden; met het accentueren van een der beide polen dient steeds met individuele verschillen rekening

te worden gehouden. Mijn betoog is er op gericht geweest, dat het accent van sociale maatregelen in het algemeen te veel op haar veiligheidswaarden is gelegd, zoals de praktijk dit leert. *Sociale veiligheidswaarden stimuleren tot sociale ontwikkeling, zo lang haar intensiteit als haar voortdurendheid zich niet zó sterk laat gelden, dat deze leidende invloed tot een verleidende invloed verwordt.* De medemens dient voor „eigen" sociale veiligheid te worden behoed en zo dient sociaal-voelend-zijn de betekenis in te houden van zijn medemens invoelend te verstaan. Het loont zeker de moeite om zich van de geestelijke krachten van een bevolkingsgroep op de hoogte te stellen, *alvorens* men sociale voorzieningen gaat toepassen. Juist het hoog opschieten van geestelijke oriënterende functie's, zich de weg banend in uitingen van overdreven negativisme of overdreven geldingszucht doet een krachtige begaafdheid tot sociale ontwikkeling vermoeden. Een zwak, teer plantje moet zeker als een kasplantje worden vertroeteld, een sterke plant gedijt buiten in weer en wind. De historie wijzigt zich voortdurend, doch uitspraken als: „werken is gezond" blijven hun geldingskracht behouden. Sociale voorzieningen zijn ongetwijfeld belangrijk voor onbegaafden, doch minder belangrijk tot zelfs schadelijk voor begaafden. Overvloed van sociale voorzieningen ziet aan geestelijke krachten voorbij, die in een bevolkingsgroep besloten liggen. Stelt men zich echter hiervan op de hoogte, dan wordt toegang verschaft en waardering geschapen voor sociale mogelijkheden, die op ontplooiing wachten. Dan pas wordt men zich van de grootse en verantwoordelijke taak bewust, dewelke bij socialisering van minder ontwikkelde gebieden op bescheiden wijze van node is.

Samenvattende kan naar voren worden gebracht, dat sociale veiligheid de consumptieve menselijke instelling actualiseert en banden schept van het onbewust-belevend subject met de gemeenschap. Sociale veiligheid verdringt de sociale verantwoordelijkheid en activeert inderdaad sociale vegetering. Daarentegen leidt verantwoordelijkheidsgevoel naar toenemende individualisering, waarbij de betekenis van sociale veiligheid wordt geminimaliseerd. In sociale veiligheid treedt het sociaal voorbereidende of wordende menselijke aspect naar voren, terwijl in verantwoordelijkheid het productief-bereidende menselijke zijnaspect vorm heeft verkregen. Wordt men doordrongen van de controverse, die sociale veiligheid en sociale verantwoordelijkheid tot twee — samenhangende — begrippen maakt, welke nimmer los van elkaar kunnen worden beschouwd, dan komt de betekenis van sociale veiligheid in een geheel ander licht te staan. Veiligheid kan ongetwijfeld als omvangrijk worden aangegeven; verantwoordelijkheid als zodanig vertegenwoordigt dan een kleinood en het is daarom zeker nuttig om „eigen" veiligheid steeds als een functie te zien, die steeds en altijd in dienst van verantwoordelijkheid behoort te staan. Alles wat kan worden gedaan met het oog op een toekomstig, harmonieus verantwoordelijkheidsgevoel is toelaatbaar en belangrijk. Vormt het „tekort schieten" van zichzelf niet het wezenlijke kenmerk van verantwoordelijkheid? Veiligheid en verantwoordelijk verhouden zich steeds tot

elkander als een middel tot een doel, als een voorwaarde tot een waarde. Zo wordt een weg aangegeven, waarbij veiligheid de inleiding of de voorbereiding vormt ten aanzien van de „zelf-leiding" en de „zelf-bereiding", welke aan verantwoordelijkheid inhaerent is. Het bekende gezegde: „het doel heiligt de middelen" is hier van toepassing. Zonder enige twijfel moet het streven op het aankweken van verantwoordelijkheid worden gericht en vormt dit een altijd durende roep ten aanzien van elke sociale ontwikkeling. Hierbij dient sociale veiligheid op bescheiden wijze haar ondergeschikte en dienende plaats in te nemen.

SOCIAAL EN PERSOONLIJK VERANTWOORDELIJKSHEIDSGEVOEL

In zekere zin bieden Wereld en Natuur samen aan de Mens gelegenheid om op natuurlijke wijze aan verantwoordelijkheidsgevoel uitdrukking te geven. Biedt de Wereld de mogelijkheden hiervoor, de Menselijke natuur bevat de dispositie's, welke op verwerkelijking wachten. Betekent het „aanvaard-worden" de stimulans om eigen individualiteit in te zetten, de eigen natuur, zoals deze door aanleg gegeven is, bevat de bouwstenen, welke hiertoe besteed worden. Heeft elk-ander een activerende invloed op 's Mensen verantwoordelijkheid, het eigen Zelf biedt de actualisering hiervan. Bewust-zijn houdt het verantwoordelijk-zijn in. Op deze wijze kunnen allerlei „omstandigheden" worden opgesomd, welke allen hetzelfde gemeen hebben — zij oefenen op duidelijke wijze invloed uit op verantwoordelijkheidsgevoel —. Geen enkel Mensenkind wordt met verantwoordelijkheidsgevoel in de wieg gelegd en op zichzelf beschouwd is het reeds een mysterie, dat er in het zich ontwikkelende geestesleven verantwoordelijkheidsgevoel geboren wordt. Dit Ik-eigenste karakter blijft altijd bewaard en men zal voor ogen dienen te houden dat verantwoordelijkheidsgevoel op eigen individualiteit is gebaseerd. Iedere geestelijke ontwikkeling, hetzij aangeduid als individualisering, persoonlijkheidsvorming of socialisering, vertonen als gemeenschappelijk kenmerk dat verantwoordelijkheidsgevoel hierbij verdiept en verrijkt wordt. De Mens vertegenwoordigt een immanente behoefte om aan verantwoordelijkheidsgevoel uitdrukking te geven en — wat nog belangrijker is — om eigen verantwoordelijkheidsgevoel te vervolmaken. Zo ooit geldt zeker ten aanzien van een sociale beschouwing, dat verantwoordelijkheidsgevoel niet kan worden weggecijferd of weggedacht, hetgeen tot op zekere hoogte wél aangaande gevoelens van lagere orde kan worden gezegd. Het verantwoordelijke aspect van het Mens-zijn treedt in eigen werkkring misschien het zuiverste naar voren, wanneer eigen krachten worden ingezet. Zo treedt hier het hoogstaandste aspect van de Menselijke geest naar voren: anderen dienen, waarbij onthechting van het verworvene en belangeloze inzet van eigen individualiteit de voorwaarden vormen. Hiermee toont verantwoordelijkheidsgevoel zich als een specifiek actief gevoel. Springt de gehechtheid t.a.v. passieve gevoelens in het oog — en het behoeft geen betoog dat passieve gevoelens in iedere geestesgesteldeid aanwezig zijn — in verantwoordelijkheidsgevoel, de rijpe vrucht van het Menselijk gevoelsleven, is het juist

de onthechting, welke haar siert. Kunnen passieve gevoelens binnen het raam van het Menselijk overgeleverd-zijn worden bezien, waarbij individuele gebondenheid, afhankelijkheid en onvrijheid overwegen, in dit actieve gevoel treedt juist de hoogst bereikbare innerlijke vrijheid naar voren in de vorm van eigen zelfstandigheid en eigen onafhankelijkheid. *Zo geeft verantwoordelijkheidsgevoel op een allerindividueelste wijze uitdrukking aan de behoefte de eigen individualiteit tot het welzijn van de andere(n) belangeloos in te zetten.* Inderdaad vertegenwoordigt het „meest individuele" een wezenskenmerk van dit gevoel. Men zou misschien geneigd zijn om een persoonlijke en een sociale facet aan verantwoordelijkheidsgevoel te ontzeggen, ware het niet dat eigen persoonlijkheidsvorming en de samenleving, waarbinnen men zich deel weet, beiden zo'n diepe indruk in de Mens hebben achtergelaten dat het zeker gerechtvaardigd is om deze onderscheiding wél te maken. Anderzijds blijken deze drie facetten zó nauw met elkander verweven te zijn, dat het moeilijk valt om één dezer facetten apart onder de loupe te nemen. Individueel, persoonlijk en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel stellen samen een drieëenheid voor, waarbij ieder van deze drie facetten een kunstmatige onderscheiding voorstelt binnen dit éne, hoogstaande Menselijke gevoel. Een beschouwing, welke té veel de nadruk op het Zelf, de persoonlijkheid of de samenleving legt brengt het gevaar met zich mede de individualiteit van verantwoordelijkheidsgevoel te vervreemden en verliest zich hiermede van werkelijke verhoudingen binnen dit gevoel.

Hier mogen eerst enkele algemene opmerkingen naar aanleiding van verantwoordelijkheidsgevoel volgen, alvorens haar sociale resp. persoonlijke facet te bezien. Het schijnt mij dienstiger toe om over eigen beginselen te spreken in plaats van over redelijkheids- resp. zedelijkheidsbewustzijn. Het „Ik" stelt zichzelf verantwoordelijk. Het is weliswaar mogelijk anderen verantwoordelijk te stellen voor een schuldig feit, zeker is het, dat een dergelijk ernstig beraad steeds haar grondslag in eigen beginselen vindt. Het is ten enenmale uitgesloten iets als ontoelaatbaar te kwalificeren, indien men dit niet zelf als ontoelaatbaar aanvoelt. Zo is iedere verantwoordelijkheid steeds op zelfverantwoordelijkheid terug te voeren.

Men spreekt wel eens gaarne over volle verantwoordelijkheid. Het is zonder meer duidelijk dat deze volheid een illusie is. Immers, verantwoordelijkheid wordt juist gekenmerkt door haar „tekortschieten". Individualisering en verantwoordelijkheidsontwikkeling gaan hand in hand, een bepaalde rijpheid van de individualiteit houdt een bepaalde rijpheid van verantwoordelijkheid in. Er kan worden gezegd dat collectiviteit of „massa" macht is, evenals men gaarne zegt dat veiligheid boven alles gaat. Voor de individualiteit geldt veeleer het gezegde, dat deze Menselijke eenvoud een innerlijke kracht inhoudt, welke macht maakt. De volheid, die men aan de verantwoordelijkheid wil toebedelen, betreft haar prospectief of uitstralend aspect en geenszins de eenvoudige gedaante, welke eerder als een kleinood kan worden aangegeven. In dit verband kan men zich

voorstellen, dat de individualiteit zich geleidelijk binnen de collectiviteit uitkristaliseert en in haar vrijheidsdrang deze collectiviteit zelfs zo veel als mogelijk van zich afwerpt, om in de zelfverwerkelijking tot een „eigen levensweg" te geraken. Het schijnt hierbij dat het individu de uiterlijke collectieve veiligheid in toenemende mate als onveilig herkent, waardoor de noodzaak geboden is in een verantwoordelijke levensweg zelf de leiding op zich te nemen.

Het beschouwen van verantwoordelijkheidsgevoel maakt met de gesloten geestesgesteldheid kennis, een ervaring, die iedereen opdoet die wel eens op verantwoordelijkheid van zijn medemensen heeft gezinspeeld. Afgezien van de geslotenheid, die op eigen beginselen berust, kan hierover méér worden gezegd. Het tekortschieten in haar prospectief aspect wordt in vele opzichten door de gesloten geestesgesteldheid goed gemaakt. Voornamelijk binnen onontwikkelde gebieden kan worden waargenomen, dat verantwoordelijkheidsgevoel binnen de eigen gemeenschap op een relatief hoog peil staat, doch ten opzichte van buitenstaanders — begrijpelijkerwijze — tekort schiet en faalt. Daarom dient haar afgeslotenheid zeker meer waardering. Een veilige levensweg is niet alleen door eigen verantwoordelijkheidsgevoel gekenmerkt maar evenzeer door eigen waakzaamheid. Terwijl verantwoordelijkheid een verstandelijke functie is geldt het tegendeel voor de waakzaamheid, die als een instinctieve, zelfbehoedende functie irrationeel is en waardeberovend kan aandoen. Dit vormt dan ook de reden waarom een beschouwing van verantwoordelijkheidsgevoel zich voor een overwaardering van het „Zelf", van de „persoonlijkheid" en van de „samenleving" heeft te hoeden. Zogenaamde onverantwoorde uitlatingen *kunnen* symptomen van eigen, onbewuste waakzaamheid zijn. Het bekende volksgezegde „het is alsof de duvel er mee speelt", zoals dit gaarne wordt gezegd indien een bepaald plan telkens weer mislukt, duidt dikwijls op eigen waakzaamheid en vertegenwoordigt dan ongetwijfeld een nuttige en zelfbehoedende functie, welke dan een gebrek aan verantwoordelijkheid belicht zoals dit nu eenmaal *naast* iedere verantwoordelijkheid voorkomt. Het zijn *nimmer* onredelijke of onzedelijke bewustzijnsinhouden, die het wezenlijke van verantwoordelijkheid uitmaken doch steeds de ongrijpbare, naakte en onaantastbare *beginselen,* waarmede de Mens bevoorrecht wordt. Zoals de blinde vlek naast het centrum van het gezichtsveld staat, zo staan innerlijke beginselen (na)bij het zich-verantwoordelijk-stellende-Ik. Persoonlijke verantwoordelijkheid gaat steeds met sociale waakzaamheid gepaard, omgekeerd wordt sociale verantwoordelijkheid door persoonlijke waakzaamheid begeleidt en hier komt het compenserende principe tussen het bewuste geestesleven en het onbewuste geestesleven tot uitdrukking, zoals Jung dit naar voren heeft gebracht. In dit licht bezien wordt verantwoordelijkheid tot haar normale volheid teruggevoerd. De waakhonden op boerenerven verzinnebeelden de sociale waakzaamheid en in allen gemoede zal men het soms kunnen betreuren, dat deze waakzaamheid in een verdere levensweg vervlogen schijnt te zijn en er nog maar sporadisch „van zich af wordt gebeten".

Individueel verantwoordelijkheidsgevoel, als haar meest waardevolle facet, kan als Kinderlijk gevoel worden geduid, maar dan in de hoogste zin van dit woord, wanneer aan een eigen, innerlijke Overheid gehoor wordt gegeven. Hierbij bestaat de behoefte eigen individualiteit belangeloos tot algemeen welzijn in te zetten resp. tot welzijn van de evenaaste, en heeft het individu zich geheel van persoonlijke en sociale gevoelens los gemaakt. Nederigheid en ontvankelijkheid ontplooien zich hier in de allereerste plaats op verborgen wijze. Men bedenke dat verantwoordelijkheidsgevoel een actief gevoel is, en deze activiteit vindt haar hoogste verwerkelijking, wanneer sociale en persoonlijke gevoelens worden opzij gezet om wille van een hoger doel. Men zal misschien willen tegenwerpen dat verantwoordelijk leven in deze volheid speciaal té idealistisch klinkt, té veel van de Mens eist hetgeen slechts weinigen vermogen op te brengen. Behalve de omstandigheid dat ieder tot bewustzijn gekomen Mens een bepaalde rijpheid van zijn individualiteit heeft bereikt, dient men er zich rekenschap van te geven, dat een geneeskunde, welke in een drang naar een materialistische Mensbeschouwing Menselijke idealen en Menselijke vooruitzichten uit de weg wil ruimen, een dode wetenschap moet worden genoemd. Verantwoordelijkheidsgevoel stelt de Mens inderdaad voor een opgave, zelfs een moeilijke en voortdurende opgave. Hier kan dan ook worden opgemerkt, dat een toewijding in een „zich verantwoordelijk weten" ten opzichte van het individuele leven pas dan een echte toewijding is, indien er omstandigheden in het leven worden geroepen, die de Mens mogelijkheden bieden om deze opgave te vervullen, mede te spelen of mede te leven en zodoende tot zelfverwerkelijking te geraken. Zichzelf verwezenlijken volgens richtlijnen, die van Hogerhand worden gegeven, maken het leven tot een *strijdend* leven maar evenzeer tot een *bevrijdend* leven. Een schijnbaar dilemma, dat kan rijzen, indien de vraag wordt gesteld welke oorzaken voor het ziek-zijn verantwoordelijk moeten worden gesteld — sociale of lichamelijke — openbaart zich hier. Zowel een „eigen" gezondheid alsmede gunstige milieuomstandigheden bieden beiden de voorwaarden waardoor de zelfverwerkelijking haar hoogst bereikbare waarde kan uitbeelden en dit inzicht werpt een ander licht op het voornoemd dilemma. Het beschouwen van de sociale problematiek op de basis van het menselijk-zo-zijn stelt het probleem van de toewijding. Niet een bedekken van de sociale problematiek door middel van een àl te overdadige sociale Wetgeving leidt naar deze zelfverwerkelijking. Is Christus niet het mooiste voorbeeld van een Mens, die zich tegenover Zichzelf i.c. tegenover Zijn Vader verplicht gevoelde een eigen weg te volgen?

Op het eerste gezicht moge het vreemd toeschijnen, dat zelfverloochening, zelfovergave en zelfoverwinning hier in één adem kunnen worden genoemd. Het dienende Menselijke aspect treedt hier in haar hoogst bereikbare vorm naar voren, wanneer het individu zichzelf geeft, een innerlijke tweestrijd aan de zelfverloochening ten grondslag ligt en deze strijd naar de zelfoverwinning voert.

Individueel verantwoordelijkheidsgevoel kan als een zuiver geestelijk gevoel worden opgevat. In zekere zin treedt hier de hulpeloze en gelovige Mens naar voren, die zich gedragen weet „door" en getrokken weet „naar" een Macht en een Bestemming, welke hij niet vermag te kennen. Verantwoordelijkheidsgevoel *is* steeds op het Geloofsleven gebaseerd, zonder hetwelk dit gevoel niet denkbaar is. Dit gevoel staat dan ook geheel bezijden dressaten of conventies, welke een verantwoordelijkheid slechts vermogen na te bootsen. Persoonlijk verantwoordelijkheid releveert de zelfstandige Mens, die eigen individualiteit belangeloos weet in te zetten tot algemeen welzijn resp. tot welzijn van de *evennaaste*. Het zich-gedragen-weten wordt hier door het zelfvertrouwen vertolkt. Sociaal verantwoordelijkheidsgevoel vertoont in vele opzichten tegenovergestelde kenmerken. Deze verantwoordelijkheid belicht juist de onafhankelijke Mens, die eigen individualiteit belangeloos weet in te zetten tot algemeen welzijn van de *samenleving*, waarvan hij zich deel weet. Hier wordt het zich-getrokken-weten vertolkt door het schenken van vertrouwen aan de samenleving. Zelfstandigheid en onafhankelijkheid treden inderdaad ten aanzien van persoonlijk en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel duidelijk naar voren, waarbij men zich voor een verkeerde interpretatie dient te hoeden. In het besef dat zuivere univalente gevoelens niet voorkomen wegens de vermenging met passieve, ambivalente gevoelens, dient verantwoordelijkheidsgevoel als zodanig als een univalent gevoel te worden gezien. Hier is inderdaad van een actieve daad sprake, en wel de zelfverloochening resp. de verloochening van het eigene. Steeds is verantwoordelijkheidsgevoel een actief gevoel. Persoonlijke verantwoordelijkheid belicht een geslaagde actieve aanpassing naar binnen. Bedoelde zelfstandigheid betekent tevens een zelfverloochening waarbij de behoefte bestaat *zichzelf te geven* tot algemeen welzijn. Sociale verantwoordelijkheid belicht een geslaagde actieve aanpassing naar buiten. Onafhankelijkheid, samen met een verloochening van het eigene, treden hier op de voorgrond. Hierbij bestaat de behoefte *eigen diensten aan te bieden* resp. zich naar de eisen van de samenleving te voegen tot haar welzijn. De gemiddelde Twentenaar valt op door zijn zelfstandigheid en afhankelijkheid (men denke aan de sociale dressaten zoals de naobersplichten) en ongetwijfeld ligt het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel hier relatief sterker geaccentueerd in vergelijking met het zwakkere sociale verantwoordelijkheidsgevoel.

Om misverstand te vermijden moge het volgende dienen. Wanneer in het dagelijkse leven de verantwoordelijkheid te berde wordt gebracht, doelt men gewoonlijk op de verschillende gradueringen hiervan. De ene draagt een zware verantwoordelijke taak, de andere een lichte. De verantwoordelijkheid van een minister dient hoger te worden aangeslagen dan die van een landarbeider en zo behoeft het geen betoog, dat soortgelijke onderscheidingen, welke zich in hoofdzaak tot de inhoud der verantwoordelijkheid richten, evenzeer binnen het raam van een bevolkingsgroep van toepassing zijn. Er is van een voortdurend samengaan sprake

van bewust-zijn en verantwoordelijk-zijn. Verantwoordelijk-zijn is dan ook identiek met zich verantwoordelijk-weten en alle nuanceringen, welke de psychologie voor het bewustzijn heeft onderscheiden, zijn op gelijke wijze voor de verantwoordelijkheid toepasselijk. Hier kan worden opgemerkt dat „persoonlijke en sociale rechten" pas dan een *zinvolle* inhoud verkrijgen, indien deze in samenhang met omvang en diepte van verantwoordelijkheid worden beschouwd. Bezitswerving heeft zeker een zinvolle inhoud, bezitsspreiding daarentegen zonder enige twijfel dikwijls een schadelijke uitwerking. Een „heiligheid" ten aanzien van een bevolkingsgroep komt nimmer voor en men zou in een even gekunstelde als onnatuurlijke redenering verzeild geraken, indien men de verloochening reeds voor nieuwe perspectieven binnen een groep zou vooronderstellen. Integendeel, de kuddemens wordt hiermede juist geactiveerd. Zeer in het algemeen kan er worden gezegd dat menselijke rechten dán een zinvolle inhoud verkrijgen, voor zoverre deze *natuurlijk* zijn, d.w.z. als aangepast ten aanzien van een natuurlijke menselijke ontwikkeling kunnen worden aangemerkt.

Zo kan zowel de persoonlijke als het sociale facet van verantwoordelijkheidsgevoel als een *natuurlijk* gevoel worden beschouwd in zoverre dit gevoel als de rijpe vrucht van het persoonlijke resp. het sociale gevoelsleven naar voren treedt. Het gebonden-zijn of anders gezegd, het overgeleverd-zijn, heeft zonder twijfel een diepe indruk in de Mens achtergelaten en ligt daarmede zó in de eigen individualiteit verankerd dat zich hier een onderscheiding tussen een persoonlijk en een sociaal facet opdringt. Het schijnt mij toe, dat „natuurlijke gebondenheid" hierbij van machtiger invloed is geweest dan gezegd kan worden van dié gebondenheid, welke als uitvloeisel van het overgeleverd-zijn aan de Wereld voor de dag treedt. Persoonlijke en sociale gevoelens vertonen ieder voor zich een zekere rijpheid binnen een bevolkinggroep, waarbij dan blijkt, dat de éne gevoelens een zekere voorsprong vertonen ten opzichte van de andere gevoelens. Hierdoor treedt een bepaalde verhouding tussen persoonlijk- en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel naar voren, waarbij een duidelijke analogie met natuurlijke omstandigheden van deze bevolkingsgroep kan worden opgemerkt. Helaas wordt een bevolkingsgroep wel eens als sociale groep voorgesteld. De wens kan de vader van de gedachte zijn. Immers is het zeker niet juist om te stellen dat sociale gevoelens in elke bevolkingsgroep prevaleren. Naast de individuele verscheidenheid binnen een bevolkingsgroep, welke bij een beschouwing de broederschap naar voren doet komen, kleuren persoonlijke en sociale gevoelens in onderling uiteenlopende doch wederzijdse verhoudingen het verantwoordelijkheidsgevoel. Ten aanzien van een groepsbeschouwing, welke de grootste gemene deler van overeenkomstige kenmerken naar voren haalt, kan dan ook geen steun worden gevonden bij natuurlijke *individuele* menselijke rechten. Wel kan deze steun in natuurlijke, algemene of collectieve rechten worden gevonden, zoals het Natuurrecht te zien geeft. Zeer in het algemeen kan er niet van een

verantwoordelijke houding ten opzichte van de natuur worden gesproken. De natuur neemt een onmisbare en tevens ondergeschikte plaats in ten aanzien van het Mens-zijn en er kan zeker wel op worden gewezen, dat het overgeleverd zijn aan de Natuur een diepe en krachtige indruk in de Mens heeft achtergelaten, ook op psychologisch terrein. Het natuurlijk of instinctieve (ge)weten drukt een stempel op verantwoordelijkheidsgevoel en dit stempel is zowel natuurlijk alsmede collectief. Het instinct levert bijdragen aan persoonlijke en socialè gevoelens en ten aanzien van verantwoordelijkheidsgevoel kan zij zonder twijfel als een bijzonder belangrijke voorwaarde worden beschouwd. Dit maakt verantwoordelijkheidsgevoel tot een even natuurlijk als een even ongedwongen gevoel, waarbij men zich voor verwarring met dressaten of conventies zal dienen te hoeden. Het instinctieve weten levert bijdragen aan natuurlijk of collectief geweten waardoor deze onderbouw tot een bepaalde verhouding en kleuring van persoonlijk en sociaal verantwoordelijkheidsgevoel aanleiding geeft. Hier dreigt niet het gevaar dat voor het sociale weten geldt, waarbij men zich immers steeds voor de vraag gesteld ziet, in hoeverre hierbij gewetensvorming en in hoeverre hierbij van het „verweten worden" of van verwijten sprake is. Natuurlijke omstandigheden vergemakkelijken de taak om te illustreren, dat het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel binnen de Twentse bevolkingsgroep duidelijk prevaleert boven het sociale verantwoordelijkheidsgevoel.

Het valt niet te loochenen, dat de toebedeling door de Natuur aan de Mens ongelijk is verdeeld, evenals dit een kenmerk is — en ook dient te zijn — ten aanzien van de toebedeling door de Societas. Het zeer grote onderscheid tussen deze twee aspecten van het Menselijk overgeleverd-zijn kan inderdaad in de afgunst worden gezien, welke zich helaas ten aanzien van de Societas wél doch ten aanzien van de Natuur gelukkig niet voordoet. Wij baseren ons op onze eigen natuur en staan in de Wereld! In een uiterst globale beschouwing valt op dat in Noord-Europa de vruchtbaarheid van de aarde domineert en de bodem een evenwichtiger gesteldheid te zien geeft in vergelijking met het klimaat, dat zich wisselvallig en onberekenbaar voordoet. In overeenstemming hiermede zijn innerlijk Gebod en eigen persoonlijkheid de krachten, die binnen het gevoelsleven de rijpheid van persoonlijke gevoelens boven die van sociale gevoelens doen uitkomen. Zoals uitwendig vertrouwen of extraverse geestesgesteldeid — verhoudingsgewijze gezien — minder ontwikkeld is, zo vertonen sociale gevoelens hier een minusvariant ten opzichte van persoonlijke gevoelens. Het persoonlijke vertrouwen, in haar meer-harmonische gedaante, samen met het sociale wantrouwen, in haar minder-harmonische gedaante, welk laatste met dressaten worden goedgemaakt, werd voor het introverse instinctieve Twentse type in het eerste hoofdstuk belicht. De Twentse bevolkingsgroep openbaart zich in het geheel niet als een sociale groep doch veeleer als een *groepsgemeenschap*. Iedere bevolkingsgroep draagt zowel kenmerken van een gemeenschap als die van een samenleving. Vat men beide aspecten in haar onderlinge ver-

houding in het oog dan blijkt, dat Noordelijke bevolkingsgroepen over het algemeen als gemeenschappen opvallen, terwijl Zuidelijke bevolkingsgroepen dan als samenlevingen zijn geaccentueerd. Wanneer men deze benamingen aan een bevolkingsgroep wil geven dan doet zich de behoefte gevoelen om aan te geven, wat onder gemeenschap en wat onder samenleving kan worden verstaan. Blijft men voor ogen houden dat verantwoordelijkheidsgevoel uitdrukking geeft aan de behoefte eigen individualiteit belangeloos voor algemeen welzijn in te zetten, dan treedt deze uitdrukking op een persoonlijke wijze binnen een gemeenschap naar voren. Binnen de gemeenschap heerst de Ik-Gij verhouding (Carp l.c.), gedragen door een innerlijk Gebod en in een meer-harmonische wijze gestimuleerd door de eigen, persoonlijke structuur. Eigen bereidheden, in de vorm van nederigheid, onderworpenheid en vergevingsgezindheid, vormen hier de achtergrond wegens haar verborgen manifesteringen. Eigen begaafdheden, in de vorm van uitdrukkelijkheid, volmaaktheid en ontvankelijkheid, treden binnen de gemeenschap en in casu de Twentse bevolkingsgemeenschap duidelijk op de voorgrond wegens het meerwaardig-persoonlijke, dat door de individualiteit actief wordt ingezet. Het Twentse gezegde: „zich stiekum deur de wereld wosseln" is geenszins individualistisch, doch wijst veeleer op een relatieve meerwaardigheid van persoonlijke gevoelens tegenover een relatieve minderwaardigheid van sociale gevoelens. Als nadeel kan hiertegenover worden aangegeven dat de persoonlijke waakzaamheid minder uitkomt in vergelijking met de sociale waakzaamheid. Men vergeve mij deze aanduiding, doch het kan niet worden ontkend, dat Twentenaren zich over het algemeen „gemakkelijk bij de neus laten nemen", zodra zich een persoonlijk vertrouwen heeft gevestigd.

Geheel andere kenmerken kleuren het aanzien van een samenleving. Ongetwijfeld treden haar kenmerken binnen Zuidelijke bevolkingsgroepen over het algemeen duidelijker naar voren dan dit voor de Twentse bevolking geldt. Hierbij valt de gemakkelijke omgang met elk-ander op. Treedt binnen de gemeenschap het scheppende, creatieve aspect van de Menselijke geest naar voren, binnen de samenleving is het — uiterlijk althans — het dienende aspect onder de vorm van „het zich voegen naar", dat opvalt, en wel ten aanzien van *deze* samenleving. Binnen de samenleving heerst de Wij-verhouding, getrokken door een meer-harmonisch ontwikkeld uitwendig vertrouwen aan een gemeenschappelijk beschermende Macht resp. beschermend „Wij", dat evenals het blauwe uitspansel van de hemel alle Mensen begenadigt resp. begunstigt. Eigen begaafdheden, zoals deze hiervoor zijn opgesomd, treden naar de achtergrond terwijl eigen bereidheden, getrokken door eigen individualiteit wegens haar relatief meerdere rijpheid van het uitwendige vertrouwen, op de voorgrond staan *binnen* deze samenleving. Binnen de gemeenschap ligt de zelfstandigheid geaccentueerd, valt het zelfbeschikkingsrecht op, binnen de samenleving heerst de onafhankelijkheid gepaard met het samen-leven. Sociale waakzaamheid is daarbij minder ontwikkeld

zoals uit het open karakter van de samenleving spreekt, terwijl de persoonlijke waakzaamheid beter is ontwikkeld. Zuiderlingen laten zich niet alleen moeilijk bij de neus nemen doch vertonen evenzeer een „geslotenheid" t.a.v. het persoonlijke van anderen. Een eigen persoonlijke weerstand enerzijds en een minder ontwikkelde waardering voor het persoonlijke van anderen anderzijds spreken hier voor een ontwikkelde persoonlijke waakzaamheid en een geringere persoonlijke verantwoordelijkheid, steeds verhoudingsgewijze bezien. Zo geeft persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel uitdrukking aan de behoefte eigen individualiteit belangeloos in te zetten tot algemeen welzijn resp. tot welzijn van de evennaaste. Sociaal verantwoordelijkheidsgevoel geeft als zodanig uitdrukking aan de behoefte om eigen individualiteit in te zetten tot het welzijn van de eigen samenleving. Binnen de drieëenheid van verantwoordelijkheidsgevoel beeldt haar individuele facet steeds de hoogste Menselijke waarde uit, komt het persoonlijke facet op de tweede en het sociale facet in dit opzicht op de derde plaats.

„Openbaart zich in de collectiviteit de geestesdemocratie, in de individualiteit is het de geestesaristocratie welke inderdaad het meest waardevolle in de Mens tot verwerkelijking tracht te brengen: — het eigen Zelf —". Aldus Carp in een voordracht over Individualiteit en Collectiviteit [1]). In verantwoordelijkheidsgevoel *spreekt* de geestesaristocratie inderdaad bij de inzet van eigen individualiteit en wordt de „eigen" geestesdemocratie in de zelfverloochening hieraan onderworpen. Het lijdt dan ook geen twijfel dat verantwoordelijkheidsgevoel met de Liefde samen de hoogste Menselijke waarborg biedt ten aanzien van een harmonieuse samenleving resp. gemeenschap. Daarbij vindt de samenleving haar gestalte en haar vorm wegens het creatieve aspect van de Menselijke geest en het is zeker het *persoonlijke* facet van de individualiteit dat in dit opzicht waardevoller blijkt te zijn dan haar sociale facet. Verantwoordelijkheid neemt een centrale plaats in en behoudt deze onder uiteenlopende gunstige zowel als ongunstige omstandigheden. Daarbij dient haar prospectief aspect in het oog te worden gehouden en geenszins een gerichtheid op zichzelf, dat nu eenmaal wél het kenmerk is van de „eigen bezorgdheid" maar niet tot het werkelijke van dit hoogstaande gevoel behoort. Daarom verdient de eerste conclusie van het Medisch Comité van Aanbeveling [2]) de aandacht. Deze meent het volgende te moeten voorhouden: „Ieder redelijk en sociaalvoelend Mens is persoonlijk verantwoordelijk voor zijn eigen gezondheid; de Staat heeft hier alleen een aanvullende taak (subsidiariteitsbeginsel)" allerminst enige aanbeveling. Persoonlijke verantwoordelijkheid beeldt de allerhoogste menselijke waarde uit, zoals een Ignatius van Loyola dit heeft getoond — in zelf-

1) Prof. Dr. E. A. D. E. Carp: Psychopathologische opsporingen, pag. 236: Individualiteit en Collectiviteit. Uitgegeven bij A. Strengholt's uitgeversmaatschappij N.V. te Amsterdam.

2) Rondschrijven: Het Medisch Comité van Aanbeveling, Amsterdam 22 Oct. 1954, naar aanleiding van de brochure van Mr. Dr. H. L. Kunneman.

verloochening en zelfovergave! — Hierbij past evenwel veeleer een toeziende Staatsbemoeiing dan een aanvullende. Een zogenaamde verantwoordelijkheid voor eigen gezondheid draagt niet de kenmerken van zelfaanvaarding en zelfverloochening, zoals deze het wezenlijke van verantwoordelijkheid uitmaken, maar brengt de tragische egoïst naar voren, die met zichzelf heeft te doen en zich inderdaad aan aanvullingen vastklampt. Het schijnt dat aan de Mens het persoonlijk-voelend zijn wordt ontzegd en — in een ziekelijk fanatisme — aan het sociaal-voelend zijn slechts alleen waarde wordt toegekend. Daarbij wordt de Menselijke meerwaardige behoefte, *zich op zichzelf te baseren* over het hoofd gezien en aan de gevaarlijke drang, die er op uit is om op anderen resp. op de Societas te steunen, schijnbaar alle aandacht besteed. Het is zeker, dat ieder Mens zorgend leeft. Ook de tot egoïst gedevalueerde Mens toont dit, doch hier tegenover zichzelf, en dan klemt inderdaad de noodzaak om een dergelijke patiënt van deze overbezorgdheid te bevrijden door hem met — afleidende — levensopgaven kennis te laten maken. Geen materieele voorzieningen of aanvullingen, doch slechts het verlenen van bijstand, maar dan ook een werkelijk bij-staan, gaan hand aan hand met persoonlijke verantwoordelijkheid. Het schijnt wel eens, dat echte toewijding en verlenen van aanvullingen min of meer aan elkander worden gelijkgesteld. Zó heeft L. P. Bruyel [1]) een en ander nog eens met het hieronder volgende gezegde uit de doeken gedaan, en wel op een wijze, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat.

„Al wie goud laat reeg'nen uit de volle kassa
Bekoort de souvereine massa.
Tenminste .... voor zolang 't duurt."

Voor een ogenblik wordt hier de pleister van een wond gehaald, welke de huidige gezondheidszorg — ondanks alle ogenschijnlijk-geboekte winst — in een toenemende mate dreigt te ondergraven. Het zijn zeker harde woorden, welke een overweging waard zijn, wanneer deze collega de penetratie van het „zakelijke karakter" binnen de huidige medische (wan)orde aan de kaak stelt. De verzekerden verwachten „service" inplaats van dat zij zich in een vertrouwensvolle overgave aanbieden. Het kan niet de bedoeling zijn om hier een aanslag op dit zakelijke karakter te plegen, dat nu eenmaal een noodzakelijk aspect van het maatschappelijk leven is. Wél dient het te worden betreurd — en deze vaststelling wordt door de feiten helaas bewaarheid — dat dit zakelijke streven in vele geledingen van het maatschappelijke leven blijkt te overheersen of dreigt te gáán overheersen. Het schijnt alsof de wereld de Mens boven zijn hoofd groeit hetgeen dan een zakelijke instelling tegenover zichzelf doet ontstaan. Men bedenke dat de door mij onderzochte Twentse bevolkingsgroep in zekere zin op een geaccentueerde wijze een algemeen landelijk

1) Medisch contact 12 Mei 1955, pag. 316: „Ziekenfonds en zakelijkheid" door L. P. Bruyel, controlerend arts bij de Ziekenfondsen te Enschede.

beeld tot uitdrukking brengt. Beziet men immers de „geneeskundige consumptie" aan de hand van het landelijke gemiddelde, dan blijkt het aantal verpleegdagen per 1000 verzekerden jaarlijks in 1946 nog maar 775 te bedragen tegenover 1200 in het jaar 1953. Het Twentse gemiddelde is in dit opzicht voor 1946 belangrijk lager en voor 1953 belangrijk hoger dan uit de verdubbeling van het landelijk gemiddelde spreekt. Overschatting van het sociale leven tezamen met een in beslag genomen worden door het sociale leven gaan hand in hand. Het behoeft dan ook in het geheel geen verwondering te baren, dat deze collectiviserende Staatsbemoeiing in de Twentse collectiviteit, wegens haar overwegend instinctief karakter, een vruchtbare voedingsbodem vindt, waardoor de betekenis van de collectiviteit voor het individualiseringsproces kwijnt. Het is om psychologische en menselijke redenen véél beter om zieken een éénmalige uitkering te verlenen dan om gezonden op voortdurende en nimmer onderbrekende wijze de „zegeningen" van de sociale voorzieningen voor te houden. Het Twentse belevingstype kan zeker in zijn voorkeur voor de collectiviteit naar voren worden gebracht en het is daarom niet onbelangrijk om er op te wijzen, dat de collectiviteit zowel als de voorloper maar helaas ook als de naloper van de individualiteit kan worden beschouwd. Collectiviteit heeft steeds een meerwaardige en (of) een minderwaardige betekenis. In haar meerwaardige gedaante treedt zij als de „noodzakelijke" voorwaarde voor het individualiseringsproces naar voren als een geestelijke voedingsbodem hetzij op onbewuste wegen òf — en dit is inderdaad zeer veel gevraagd — in de actieve verloochening. In haar minderwaardige vorm daarentegen laat de collectiviteit zich van haar passieve zijde kennen en verblindt zij de Mens. Een min of meer onbewuste behoefte aan veiligheid, als de uitdrukking van de onbewuste collectiviteit, en daarnaast het zich „welbewust" veilig wanen binnen een sociale collectiviteit staan wel zeer dicht bij elkander.

Daarom kan het goed zijn er aan te herinneren, dat het leven in zekere zin als een spelen kan worden geduid. Leven, samen met medemensen, opgevat als spelen roept het besef wakker, dat de Mens hier inderdaad voor een opgave wordt gesteld, welke als een ernstige, verantwoordelijke opgave kan worden gekwalificeerd. Zodra dit een overwaardig aanschijn gaat verkrijgen en het spel zelf niet meer als een probleem wordt ervaren, slaat de belangrijkheid hiervan om in een schadelijkheid: „overdaad schaadt". Noch een onverschillige opvatting, als zou het leven in het geheel geen problemen bevatten of behoren te bevatten, noch de verbitterde uitlating, waarbij het leven als een straf wordt gezien, kunnen enige voldoening wekken. Leven houdt voor ieder Mens problemen in waarbij strijd tot innerlijke tweestrijd en overwinning tot zelfoverwinning kan worden teruggevoerd. Zoals in het samenspel ieder voor zich zijn beste krachten inzet om de spelopgave te volbrengen, zo geldt dit op analoge wijze voor de samenleving, waar het beste onder de vorm van de eigen individualiteit wordt ingezet ter vervulling van de eigen levensopgave. De samenleving vertegenwoordigt onder welke omstandigheden en onder

welk beeld dan ook een voortdurende levensopgave en het dient tot een „sportieve" levensprestatie te worden gerekend om deze opgave gezamenlijk te volbrengen. Terwijl dit inzicht in brede kringen elders nog levendig is, kan dit helaas niet altijd van het „sociale" spel worden gezegd. Het sociale leven is zeker ons aller deel, doch niet de hoedanigheid van dit leven naar uiterlijke kenmerken maken dit leven tot een levensprestatie. Deze hoedanigheid draagt stellig vele gelijke kenmerken, doch een uiterlijke gelijkheid ten aanzien van deze hoedanigheid kan geenszins als normaal of als — echt aangepast — worden gewaardeerd. Sociale zekerheid wordt weliswaar belangrijk gevonden; de omstandigheid, dat zij zich àl te gemakkelijk in het gewaad van een pseudo-waardigheid tooit, leert dat dit „belangrijk vinden" haar gevaarlijke zijde heeft. Wanneer Jung zich eens laat ontvallen, dat het belangrijke over het algemeen minder belangrijk *is* dan wij denken, terwijl het minder belangrijke dikwijls belangrijker is, dan komt het mij voor, dat deze uitspraak wel zeer in het bijzonder ten aanzien van de beide begrippen verantwoordelijkheid en veiligheid opgaat. Noch een uiterlijke gelijkheid van het spelen of het leven, noch een samenvoeging van meerdere groeperingen maken het spelen of het leven tot een hoogstaand leven. Slechts het „zich deel weten" van de samenleving naast de individuele zelfovergave doen groepssamenleving resp. groepsgemeenschap geboren worden. Dan pas blijkt de neutrale benaming „groep" de betekenis in te houden van een *broederschap,* bestaande uit zelfstandige individuen.

Toeschouwen, zichzelf inzetten en deelneming vormen in zekere zin de drie aspecten van ieder spel en er kan op gewezen worden dat deze aspecten eveneens in de drie facetten van verantwoordelijkheidsgevoel verwezenlijkt liggen. Ieder Mens is toeschouwer van zijn eigen leven en in dit opzicht vertegenwoordigt het fantasieleven een eigen bezit, waarbinnen individuele gevoelens tot rijpheid *kunnen* komen. Zichzelf op *ongedwongen* wijze inzetten is een kenmerk van het spel en wordt eveneens in persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel tot uitdrukking gebracht. De overwinning, die hierbij bevochten wordt, beeldt naast de zelfovergave de zelfoverwinning uit. Zo kan deelneming de uitbeelding van sociaal verantwoordelijkheidsgevoel genoemd worden, in zoverre hierbij op de behoefte gedoeld wordt, het samenspelen resp. het samenleven te handhaven en te vervolmaken.

Deelneming en inzet, begunstiging en zelfovergave, of het eigen bereid-zijn naast het eigen begaafd-zijn vormen, op verschillende wijzen gezegd, steeds de twee facetten van het Mens-zijn, waarmede het verantwoordelijkheidsgevoel zich in haar sociale en persoonlijke facet openbaart en de Mens zich tot het algemeen welzijn in dienst stelt. Daarbij moet het zonder meer duidelijk zijn dat deze eigen deelneming en deze eigen zelfovergave op de basis van de eigen individualiteit moeten worden gezien, welke de harmonie tussen beide facetten bewerkstelligt. Een beoordeling dient zich zeker niet aan het „wat" van een gunst of een gave vast te klampen, doch juist op de eerste plaats aan de „hoe-beleving",

welke hieraan ten grondslag ligt. Een speelplaats, gevuld met speelgoed, verkrijgt pas dàn waarde, zodra zij voor het kinderlijk spelen in dienst is gesteld. Zo verkrijgt een maatschappelijke orde, als een „grootmenselijke speelplaats", eveneens pas dàn haar leven, indien zij dienstig is aan de samenleving.

Een enkele opmerking moge hier worden gemaakt ten aanzien van sociaal verantwoordelijkheidsgevoel. Ongeacht de vele misbruiken welke het woord „sociaal" helaas dreigen te misvormen, zijn „sociaal-zijn" en „bereid-zijn" naar mijn gevoelen indentiek. Het menselijk bereid-zijn vindt als zodanig niet haar uitdrukking in een zelfovergave, doch veeleer in een eigen-verloochening. Een „eigen" nederigheid, een „eigen" onderworpenheid en een „eigen" vergevingsgezindheid vormen de drie pijlers van de sociale verantwoordelijkheid en worden inderdaad binnen de eigen samenleving op een ongedwongen wijze tot uitdrukking gebracht. De moederlijke individualiteit omvat deze drie bereidheden zonder twijfel het duidelijkste ten opzichte van haar kinderen en geeft hiermede het zuiverste voorbeeld van een sociale verantwoordelijkheid binnen *haar* samenleving, waarmede zij zich verbonden gevoelt. Het is dan ook mijn overtuiging dat de sociale gevormdheid van de samenleving binnen de gezinssamenleving het zuiverste kan worden bestudeerd, welke inderdaad als een „miniatuur-samenleving" op een geaccentueerde wijze gelijksoortige kenmerken draagt, als voor de grote samenleving geldt. Hier kan allerminst van een passieve deelneming worden gesproken, doch treedt in de eigen-verloochening juist de actieve deelneming op de voorgrond. In het bereid-zijn leeft de moeder met haar kinderen mede op de grondslag van haar eigen zo-zijn en hierdoor is zij in staat haar kinderen voor zich te winnen. Dezelfde kenmerken draagt het maatschappelijke bereid-zijn.

Zonder enige twijfel is reeds voor de Nederlander (en voor de Twentenaar zeer in het bijzonder) het sociale verantwoordelijkheidsgevoel reeds zwakker ten opzichte van het relatief sterkere persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel. Er zijn voldoende aanknopingspunten voor de aanname dat een eigen nederigheid, een eigen onderworpenheid en een eigen vergevingsgezindheid in het Twentse belevingstype een verborgen of een naar binnen gekeerd bestaan leiden, waarmee deze bereidheden de achtergrond van haar verantwoordelijkheidsgevoel vormen. In zekere zin vertoont het sociale verantwoordelijkheidsgevoel een starheid onder de vorm van gehoorzaamheid, omdat de bereidheden hier gebonden zijn aan de structuur van de eigen samenleving. Introversie als zodanig brengt reeds de meerwaardigheid van persoonlijke gevoelens naar voren tegenover een minderwaardigheid van sociale gevoelens. De instinctieve functie, als de meerwaardige oriënterende functie, doet deze verhouding nog scherper naar voren treden. Als een voorbewuste functie is verantwoordelijkheidsgevoel reeds zwak in het instinct vertegenwoordigd. Het instinct vertoont een grote doelmatigheid en in zekere zin zelfs een onvermoeibare activiteit *binnen het haar bekende milieu*. Doch tegenover nieuwe situatie's schiet het gauw tekort. Het instinct is dan ook bij uitstek een stugge functie in

tegenstelling tot de grotere soepelheid, welke het kenmerk van gevoelens is. In dit verband dient het begrip „onderdaanschap" in ogenschouw te worden genomen. Het onderdaanschap vertegenwoordigt een belangrijk opvoedkundig begrip, omdat het bereid-zijn (hetzij onder de vorm van een dressaat of als een „eigen bereid-zijn") hierin zijn uitdrukking vindt. De overdreven Sociale wetgeving verzwakt dit facet van het verantwoordelijkheidsgevoel dan ook op de allereerste plaats. Het onderdaanschap heeft de betekenis van een àl dan niet gewilde gehoorzaamheid. Het collectiviteitsgevoel wordt in het „natuurlijke" Twentse belevingstype min of meer onder de drempel van het bewustzijn gehouden of „voor zichzelf behouden". Men bedenke, dat het wantrouwen als zodanig, samen met het scheppen van een onberekenbaar sociaal klimaat, beide een drang tot zelfbehoud vertolken, zoals dit in het Twentse type zo duidelijk naar voren treedt. De aantrekkelijkheid van de sociale Wetgeving betekent een versterking of een actualisering van het gevoel van sociale zekerheid resp. veiligheid. De „instinctieve" collectiviteit verwordt hiermede tot een „sociale" collectiviteit, waarmede de in zekere zin amorphe doch noodzakelijke en voorwaardelijke basis van de onbewuste collectiviteit voor een verdere individualisering zich in een ongrijpbare, gematerialiseerde en welbewuste collectiviteit uitleeft. Stelt men Gezag en Sociale veiligheid tegenover elkander, dan kan in het algemeen worden gezegd, dat de Gezagsfunctie tot een verinnerlijking van waarden aanleiding geeft waarbij men zich de vraag dient voor te leggen, welke waarden hierbij worden verinnerlijkt. Daarentegen geeft sociale veiligheid wel zeer gemakkelijk tot veronteigening (Carp, l.c.) of verontwaardiging van de persoonlijkheid aanleiding. Geeft Gezag aanleiding tot een versterking der persoonlijkheid, veiligheid geeft aanleiding tot een verzwakking der persoonlijkheid. Inderdaad schijnt het mij toe dat socialisering en sociale veiligheid niet kunnen samen gaan. Een vòòrzorg, welke op persoonlijke en sociale gevoelens beide is afgestemd, heeft zeker de voorkeur.

Het vormt een betreurenswaardige omstandigheid, dat men gemeenlijk ál te afwijzend tegenover de invloed pleegt te staan, die de Sociale wetgeving zonder twijfel op het verantwoordelijkheidsgevoel uitoefent. Maar àl te gauw verschuilt men zich achter een denkbeeldig concept, waarin verantwoordelijkheidsgevoel en sociale Wetgeving twee totaal gescheiden grootheden moeten voorstellen, welke dan niets met elkander zouden hebben uit te staan. Hierbij wordt stellig aan de innige samenhang voorbijgegaan, die tussen beide begrippen bestaan en waarbij sociale Wetgeving ongetwijfeld een dienende functie heeft in te nemen ten aanzien van verantwoordelijkheidsgevoel. Het moet dan ook zeker kortzichtig worden genoemd, indien men zonder meer verkondigt, dat het individu zich nu eenmaal niets van sociale voorzieningen dient aan te trekken. Het zou — aldus deze kortzichtigheid — dan immers van een gebrek aan Nederlandse nuchterheid, een gemis aan flinkheid en een ontbreken van enige zelfstandigheid getuigen, dat het verantwoordelijkheidsgevoel hierbij wordt verdrongen en de zelfbezorgdheid de overhand verkrijgt. Hier wordt

dan klaarblijkelijk vergeten, dat het voeren naar een „nieuwe" nuchterheid, een „nieuwe" flinkheid en een „nieuwe" zelfstandigheid juist de werkelijke kenmerken van het socialiseringsproces dienen te vormen en het is zeker onbegrijpelijk, wanneer deze nieuwe hoedanigheden reeds worden gesteld, als waren zij te voren aanwezig. Bovendien loopt dit à priori gestelde oordeel al te snel over de „nuchterheid" heen, welke ongetwijfeld een kenmerk van de Nederlandse volksaard (en van de Twentse volksaard in het bijzonder) vormt. Men denke hierbij aan het onderscheid, dat tussen de woorden bezadigdheid en nuchterheid is gelegen. In de bezadigdheid spreekt juist een evenwichtigheid ten aanzien van sociale gevoelens, hetgeen allerminst van de nuchterheid kan worden gezegd. Het nuchtere individu keert zich ogenschijnlijk geheel af van sociale directieven, vertoont een zekere zelfstandigheid en een zekere flinkheid en laat zijn zelfbeschikkingsrecht medespreken, baseert zich op een „degelijkheid". Doch men dient hierbij niet te vergeten, dat er één oog wordt opengehouden wegens de sterke behoefte aan veiligheid, die nu eenmaal — het woord zegt het zelf — inhaerent aan nuchterheid is verbonden. De bezadigde Mens kan als het prototype van een sociaal-voelend Mens gelden, die dan een min of meer evenwichtige waardering voor het leven vertoont, zoals zich dit aan hem voordoet. Daarentegen ziet de sociale oriëntering van de nuchtere Mens er geheel anders uit. Nederlandse gezegden zoals „de schaapjes op het droge brengen", „er warmpjes bijzitten" en het Twentse welbekend stopwoord „belang biej hebben" doen juist uitkomen, dat hier een verslindend karakter achter de façade van een uiterlijke onverschilligheid schuil gaat. Terwijl de meerwaardige extraverse geestesgesteldheid in zijn samenleving leeft zonder zich veel om de structuur dezer samenleving te bekommeren, — hij bejubelt het leven —, kan de nuchtere, introverse geestesgesteldheid zich laatdunkend uiten omtrent zijn samenleving. Het is „lucht voor hem" of het laat hem „blauw-blauw" doch men vergist zich deerlijk indien deze uitlatingen als de uitdrukking van een evenwichtige oriëntering worden opgevat. Lucht is onmisbaar voor de Mens, de buitenwereld is evenzeer onmisbaar en soortgelijke uitdrukkingen wijzen er slechts op, dat *deze* extraverse oriëntering, die hoofdzakelijk onbewust is, wel in bijzondere mate ambivalent is. Belangrijk-vinden en waarderen hebben dan ook een geheel tegenovergestelde betekenis. De waardering kan als het reservaat van het zich-verantwoordelijk-stellende-Ik naar voren worden gebracht. De Twentse degelijkheid doet uitkomen, dat de accentuering van de waardering niet in het sociale, doch wel zeer overwegend binnen het eigen milieu is gelegen en veeleer de uitdrukking van persoonlijke gevoelens vormt. Voor de veiligheidsfictie daarentegen is vrijwel alles belangrijk en het vormt dan ook een gelukkige omstandigheid, dat de nuchtere onverschilligheid hier een kleed overheen hangt, dat „anderen op een afstand kan houden" en waardoor aan dit verslindend karakter paal en perk wordt gesteld. Het zelfbeschikkingsrecht gebiedt als het ware een *persoonlijke* wijze van het zich verantwoordelijk stellen. Men kan dikwijls opmerken, dat een geslaagde

aanpassing in enigerlei opzicht soms zelfs maandenlang op zich kan laten wachten, hetgeen inderdaad wel eens ongemakkelijk en lastig kan zijn. Een op de proef gesteld geduld kan zich daarna echter met een degelijke en onvermoeibare arbeidslust beloond zien, die van geen wijken weet en waarin behalve het instinct ongetwijfeld het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel mede haar uitdrukking vindt. Voor de sociale ontwikkeling, zoals dit voor het introversieve instinctieve belevingstype geldt, betekent sociale *over*heersing de voorwaarde of de inleiding van de persoonlijke *be*heersing. De sociale vooruitgang wordt in Twente, in de zin van een „eigen tempo", dan ook in het geheel niet door een geleidelijkheid gekenmerkt, doch vertoont veeleer een horten en stoten of stelt een schoksgewijze vooruitgang voor. Men kan zich hiervan een voorstelling maken aan de hand van het „op en daal", waarvan het „op" wegens de uitgesproken behoefte aan veiligheid een geprononceerde uitslag vertoont tegenover het meer gelijkmatige en minder geprononceerd verloop van het „daal". Het is noodzakelijk om deze sociale „inhalerigheid" goed te verstaan en zich niet op dit aspect alleen blind te staren, waarbij de meerwaardige persoonlijke oriëntering maar àl te gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. Zo bevindt de levenscurve van de Twentse volksaard zich overwegend beneden de „normaal gedachte" lijn wegens de geslotenheid en de honkvastheid van dit karaktertype, zoals dit trouwens in de twee welbekende benamingen „Eigenheimers en Tukkers" naar voren komt. De verticale uitslagen daarentegen zijn excessief wegens het „tuk zijn op" en doen aan uitlaatkleppen denken. Onder de vorm van uitingen van uitgelatenheid, waarbij het sociale leven schijnbaar plotseling een waardevermeerdering heeft verkregen, doet dit zich voor. De bruiloften, het uitzwermen van de gehele Twentse jeugd met Hemelvaartsdag, de symbolische Paasviering (waarbij het er om gaat, wie de meeste eieren kan verorberen), het bekende „vlöggeln" in Ootmarsum, wanneer de gehele bevolking collectief, hand aan hand en luid zingend en joelend door de Twentse boerderijen heen trekt en waartoe het „los hoes" in vroegere tijden een goede mogelijkheid bood, enz. Dit „op en daal" geeft aan een algemeen levende menselijke behoefte uitdrukking om behalve zichzelf te willen blijven ook van tijd tot tijd eens „anders" te willen zijn. Het behoeft geen betoog, dat in deze tijdelijke ontrouw aan het eigen karaktertype een latente behoefte manifest wordt, welke in haar kortdurend en rhytmisch voorkomen een geestelijke ontspanning betekent.

De uitkomsten van het „sociale experiment", zoals ik dit heb betiteld, vormen in zekere zin op een schetsmatige wijze de weergave van het sociale aspect, zoals dit in het Twentse belevingstype naar voren treedt. Op de eerste plaats geldt dit voor de *wetmatigheid*, die het experiment vertoont en welke mij heeft verrast. Om dit wat àl te mechanistisch uit te drukken kan er immers worden gezegd, dat een bepaalde sociale veiligheidsdosering tot een zekere gelijkmatigheid in de frequentie van het ziek-zijn aanleiding geeft. Zowel de trapsgewijze vermeerdering van het

ziek-zijn als ook het groeperingsverschijnsel rond een zekere ziek-zijnsnorm doen beiden uitkomen, dat er hier een (labiel) evenwicht bestaat, als de uitdrukking van twee tegenovergesteld-gerichte krachtsverhoudingen. De instinctieve drang tot zelfbehoud, zich hier openbarend als een persoonlijke waakzaamheid, moet wel een uitermate sterke kracht zijn, welke in staat is om een bepaalde normalisering van het ziek-zijn te bewerken bij een bepaalde sterkte der sociale veiligheid. Terwijl de sociale veiligheid als zodanig het ziek-zijn ongelimiteerd hoog doet opschieten stelt de instinctieve drang tot zelfbehoud paal en perk aan deze vermeerdering. Men bedenke, dat sociale veiligheid een zonnig en daardoor fascinerend, *verblindend* sociaal klimaat schept, waarbij het persoonlijke milieu, in het sociale vlak, zich door de drang tot zelfbehoud beschermd ziet. Deze strenge wetmatigheid als zodanig kan geenszins met een zich verantwoordelijk gevoelen in een gevoel van vrijheid in overeenstemming worden gebracht; integendeel. Hier spreken veeleer krachten, die min of meer vaag buiten het bewustzijn om een wetmatigheid ten toon spreiden, die de collectiviteit naar voren brengt ten nadele van de eigen individualiteit. Het kost dan inderdaad moeite om sociale veiligheid met sociale vooruitgang te vereenzelvigen. Het sociale klimaat, als een eigen scheppingsproduct, en het sociale klimaat, als zijnde de uitdrukking van een àl te weelderige sociale Wetgeving, discongrueren hiervoor te veel met elkander. Voor het Twentse belevingstype in het bijzonder (en misschien voor de Mens in het algemeen!) betekent sociale veiligheid een ongunstig klimaat, dat in haar verleidende en verblindende invloed de sociale verantwoordelijkheid juist verdringt en een aanvankelijke harmonische persoonlijkheid in een overspannen eigen bezorgdheid doet verworden. Het doet mij denken aan Tijl Uilenspiegel, die — evenals de Twentenaar — tot een introvers belevingstype kan worden gerekend. Deze ging welgemoed de bergen op, omdat hij zich de afdaling dan in het vooruitzicht kon stellen. De afdaling zelf maakte hem evenwel mistroostig en uiterst bezorgd. Ik meen er niet erg naast te zijn, wanneer ik mij de nuchtere Mens speciaal als iemand voorstel, die zich gaarne in zijn verbeelding een veilig levensontwerp schept en dit voor zichzelf behoudt, zijnde de individuele uitdrukking van de behoefte naar veiligheid. Doch op de allereerste plaats ziet hij zich gesteld voor de levensopgave en al kan de Mens „geen bergen verzetten" neemt dit toch niet weg, dat deze vertolking van een levensopgave in het geheel niet met een eigen bezorgdheid samengaat, doch veeleer aanzien aan levensvreugde geeft. De vooruitzichtloze Mens, zoals deze zich in de overdreven eigen bezorgdheid voordoet, is dan ook zeker een ongelukkig Mens; de zichzelf verloochenende Mens daarentegen een gelukkig Mens. Er is dan ook een bijzonder groot onderscheid tussen het zich openstellen ten aanzien van een gesteld vooruitzicht en het zich prijsgeven hieraan, zoals dit naar aanleiding van de sociale veiligheid maar al te gemakkelijk geschiedt. Vreemdelingen kunnen zich somtijds op een ietwat overdreven wijze over hun toeristenoord uitlaten, waar dan veiligheid zou heersen. Het is zonder meer wel duidelijk, dat

objectief geldende maatstaven in dergelijke gevallen ten enenmale ontbreken en deze „veiligheid" slechts de betekenis kan inhouden van „een zich niet onveilig voordoen". De vaagheid van het veiligheidsbegrip wordt hiermede nog eens onderstreept, hetgeen het heersen van veiligheid voor het geestesleven allesbehalve tot een voorrecht doet zijn. Het is dan ook niet erg verwonderlijk, dat sociale veiligheid geen sociale vooruitgang kan boeken, doch helaas in vele opzichten aan een sociale achteruitgang aanschijn verleent. Wanneer men dit zo zegt, dan dient men — zoals overigens ook wel vanzelf spreekt — niet de ogen voor andere momenten te sluiten, die hier onbesproken blijven en welke wel vruchtbaar dienen te worden genoemd. Bovendien dient steeds te worden gerealiseerd, dat het gezondzijn boven het ziek-zijn blijft overheersen. Het is daarom slechts mogelijk, hier op een onmiskenbare neiging opmerkzaam te maken onder invloed van de sociale Wetgeving, welke het sociale verantwoordelijkheidsgevoel op de eerste plaats verdringt en in de „eigen bezorgdheid" eveneens aan het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel schade berokkent. Het individualiteitsgevoel wordt hiermede dan ook in belangrijke mate verdrongen. Deze individuele gevoelens verliezen aan mogelijkheid tot ontplooiing, haar verzwakte stimulerende kracht doet zich in het gehele gevoelsleven gelden. Persoonlijke verantwoordelijkheid, op zichzelf beschouwd, vertegenwoordigt zonder twijfel een weliswaar onbereikbaar doch nastrevenswaardig beeld van een „eigen" ideaal Mensbeeld, waarbij eigen persoonlijkheid zich ten volle voor het welzijn van de samenleving (respectievelijk van de evenaaste) inzet. Jung omschrijft de persoonlijkheid als de hoogste verwerkelijking van een gegeven aanleg, een daad van hoogste levensmoed, van de absolute bevestiging van het individuele zijn en de meest geslaagde aanpassing aan het universeel gegevene bij de grootst mogelijke vrijheid van eigen beslissing. Deze opvatting van de persoonlijkheid ruimt de hoogste plaats in aan het individuele-zijn. Vergelijkenderwijze gesproken staat de Mens collectief in de Wereld doch als individu tegenover God. De bevestiging van het individuele-zijn, zoals dit in de persoonlijkheid haar uitdrukking vindt, kan dan ook als het hoogste levensdoel worden beschouwd. Deze omschrijving stelt dan ook de belangrijke doch ondergeschikte betekenis van de collectiviteit in het juiste daglicht. Men bedenke, dat voor de openbaring van het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel het sociale verantwoordelijkheidsgevoel niet kan worden ontbeerd. De verzwakking van het sociale verantwoordelijkheidsgevoel onder invloed van een overdrijving der sociale Wetgeving vindt dan ook onvermijdelijk haar terugslag in een verzwakking van het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel. Inderdaad manifesteert zich hier een neiging, die de Mens tot een individualist terugdringt.

Wanneer men de zelfverwerkelijking van het Twentse belevingstype in het oog vat en haar meerwaardige zelfovergave naast haar minderwaardige zelf-verloochening binnen de veilige muren van het oorspronkelijke milieu overziet, dan verkrijgen begrippen als „sociale zekerheid" en „ontsluiting van minder ontwikkelde gebieden" onder de valse schijn ener overdreven sociale Wetgeving een verdachte klank.

STELLINGEN

1. De bismuthbrandzwachtel behoort niet meer in de verbandkoffer voor eerste hulp aanwezig te zijn.

2. Naast de „bacteriële" resistentie voor antibiotica dient de „barrière-resistentie" te worden onderscheiden, die met een gelijktijdige behandeling met heparine doorbroken kan worden.

3. In wezen is het capillair-veneuse tolerantieverschil van glucose een betere maatstaf voor de beoordeling van een diabetespatiënt dan het bloedsuikergehalte zelf.

   (Zie artikelenreeks Himsworth in the Lancet 1939, II, pag. 1, 85, 118 en 171).

4. Indien men een deel van een long wil reseceren wegens locaal-emphyseem, verrichtte men eerst angiografie der longen.

   (J. A. M. A. 25/12 '54: Surgical management of degenerative lungdisease. pag. 1561 door Gil. Crenshaw M.D. Oakland, Calif).

5. Voor de bepaling van het bloedsuikergehalte verdient de onteiwittingsmethode met cadmiumsulfaat de voorkeur.

6. Het zemelenbad verdient bij de behandeling van de erythrodermia desquamativa van Leiner de voorkeur boven het stijfselbad.

7. Het is waarschijnlijk dat de ziekte van Reiter (trias: polyarthritis rheumatica, conjunctivitis en urethritis) tot de virusziekten gerekend kan worden, die dan een gevoeligheid vertoont voor chloromycetine.

8. Bij ernstige hoofdpijn op circa de zesde dag van het kraambed denke men aan een beginnende thrombose van de sinus longitudinalis.

9. Een conservatieve obstetrische behandeling dient bij de solutio placentae in acht te worden genomen, waarbij de bestrijding van de shock op de voorgrond staat.

10. In het algemeen verdient de behandeling met antibioticumoogzalf bij een acute conjunctivitis de voorkeur boven de behandeling met antibioticumoogdruppels.

(Zie Dr. C. J. Blok, N. T. v. G. 17 April 1943 II pag. 737 en H. K. de Haas, N. T. v. G. 1 Mei 1943 II pag. 856).

11. Bij hypotonie van zuigelingen, waarvoor geen organische oorzaak wordt gevonden, geeft vitamine E. vaak zeer goede resultaten.

12. De door Rössle aangegeven histologische criteria voor cerebrale luchtembolie zijn niet betrouwbaar.

(Zie Kurt Köhn, Kritische Bemerkungen zur histologische Diagnostik der arterielle Luftembolie des Gehirns. Frankf. Zeitung für Pathologie, Bd. 63, pag. 360—374, 1952).

13. De drang naar collectieve veiligheid is altijd pathologisch.